LUCIAN RUDNICKI

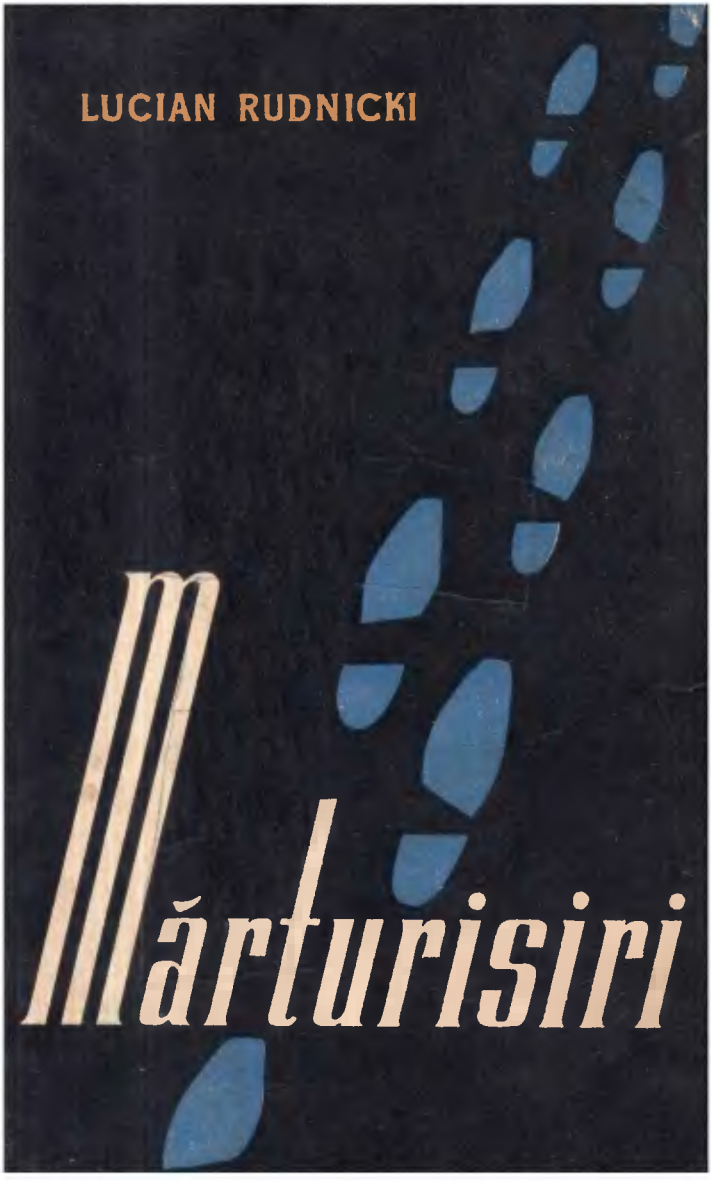

Mărturisiri

LUCIAN RUDNICKI

MĂRTURISIRI

(VECHIUL ȘI NOUL)

În romînește de
Lena Iacob și *Vasile Teodorescu*

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

Coperta de *Trofim Brînză*

Din volumul
Lucjan Rudnicki
STARE I NOWE
CZESC PIERWSZA
Panstwowy
Insytut Wydawniczy

DIN PARTEA AUTORULUI

Nici ca pregătire și nici — cum s-ar spune — prin naștere, nu sînt un literat. Deschizînd această carte, cititorul romîn va avea în fața ochilor o lucrare scrisă de unul dintre muncitorii polonezi a căror conștiință de clasă s-a dezvoltat și s-a întărit o dată cu mișcarea socialistă și cu detașamentul ei de avangardă: partidul revoluționar marxist — care a purtat în Polonia mai multe nume, dar a avut întotdeauna un singur ideal — cel comunist.

M-am născut și am crescut în orășelul Sulejów, într-o familie alcătuită din opt inși dar care nu poseda decît un singur hectar de pămînt. La vîrsta de șaisprezece ani, alergînd după pîine, am nimerit la Lódz, și printr-o întîmplare fericită am fost înaintat la rangul de muncitor într-o fabrică. Aproape în același timp am intrat în cercul unei organizații muncitorești ilegale, și am devenit membru de partid.

Gîndul că aș putea să scriu mi-a apărut — ca un vis — de pe vremea cînd începusem să citesc broșuri și foi volante revoluționare. Era în 1898. Citind cu glas tare într-un cerc conspirativ, am înțeles că de îndată ce e pus pe hîrtie, cuvîntul devine o armă mult mai puternică și cu o rază de acțiune mult mai mare decît a cuvîntului vorbit.

Deşi stăpînit — fără vrerea mea — de felurite influenţe, mi-am cam dat totuşi seama, şi nu prea greu, că valoarea expresiei artistice depinde de idee, de puterea ei de-ai înflăcăra pe oameni. Cu cît cineva poate să exprime mai clar şi mai simplu esenţialul dezvoltării sociale, sau măcar un aspect al ei, prin imagini date de propria sa experienţă, cu atît măiestria lui e mai mare. Toate astea, firește, pe măsura talentului. Căci fără talent nu există nici claritate, nici simplitate artistică.

Nu ştiu cum se face că deşi nu mă pricep la făuritul versurilor, totuşi de cum am împlinit treizeci de ani, epopeile au început să-mi dea o mulţumire artistică cu totul deosebită. Şi de aici s-a născut în mine convingerea că o proză bună trebuie să fie şi ea — după pilda poeziei — foarte concentrată.

Problema complexă şi greu de rezolvat a meşteşugului scriitoricesc mi-a apărut în minte mult mai tîrziu. De altfel, împrejurările m-au silit mai totdeauna în viaţă să trec de la practică la teorie. Tot aşa am făcut şi cu scrisul. O notiţă despre activitatea clandestină într-o fabrică trebuie să fie scurtă, precisă şi clară. Articolele lungi erau primite de ziare cu indulgenţă, şi din ele nu se publicau decît rezumate în cîteva rînduri, care de altfel stîrneau şi bucurie şi panică în acelaşi timp.

Important era însă faptul că aceste rezumate cuprindeau mai mult adevăr decît pologhiile de la început. Căci nu trebuia să mai separi bobul de negară.

Aşa bunăoară, manifestele mele din anul 1905 — tipărite cu litere de cauciuc care se puneau cu mîna — conţineau cel mult douăzeci de propoziţiuni ; şi cu tot primitivismul lor politic aveau în luptă efectul dinamitei.

In anul 1913, guvernul lui Nicolae al II-lea, luptînd înverşunat împotriva mişcării muncitoreşti care se întărea mereu, a permis organizarea unor aşa-zise „case de sănătate" ca un mijloc de diversiune. Jan-

darmii, administrația guvernamentală și lichidatorii — ajutorii „socialiști" ai țarului — aveau grijă ca lozinca „vorbiți despre casele de sănătate, nu despre politică!" să devină o realitate. Dar pentru un revoluționar, reformele burgheze aveau în primul rînd o semnificație politică. Dintre cele cîteva broșuri care apăruseră atunci la Varșovia în legătură cu această chestiune, una îmi aparținea. In ea scriam ce-i drept despre „casele de sănătate", dar se putea citi și... „Trăiască revoluția!". Proiectilul a nimerit în plin. In decurs de două săptămîni s-au distribuit cîteva mii de exemplare, iar restul de cîteva sute au fost confiscate de jandarmi... cu autorul lor cu tot.

Anul 1915. Primul război mondial. Nemții ocupă Varșovia și dîndu-și aere de eliberatori se aliază cu burghezia polonă încercînd să provoace împotrivire și ură față de mișcarea revoluționară din Rusia, al cărei scop tot mai hotărît era să preia întreaga putere în stat.

De la tribunele sindicale am încercat și am izbutit să convingem societatea polonă că „libertatea" lui Wilhelm al II-lea nu prețuia mai mult decît despotismul lui Nicolae al II-lea. In fiecare zi trebuia să iau cuvîntul în altă parte. La început îmi pregăteam „tezele" fixîndu-mi în minte punctele principale. Dar treaba nu mergea întotdeauna. Intr-una din zile m-am încurcat de-a binelea. Atunci m-am hotărît să-mi scriu cuvîntările, spre a avea un punct de reazim, dacă se întîmpla să mă lase memoria. Mi-erau de ajuns douăzeci-treizeci de file de carnețel. Timp de un an și jumătate am scris vreo șaizeci de cuvîntări din acestea. Așa am învățat lucrul cel mai important în munca literară: alegerea, clasificarea și concentrarea materialului. Activitatea propagandistică a devenit pentru mine o adevărată școală literară și acestei activități îi datorez, în primul rînd, dezvoltarea înclinărilor mele de scriitor.

In decembrie 1916 — fiind deportat în lagărul din Havelberg ca dușman al iuncherilor prusaci — am scris, cu toate condițiile grele în care mă găseam, primul meu roman, intitulat „Renaștere", publicat mai tîrziu, în anul 1920. Iar peste un an, am scris și am tipărit cîteva nuvele, în care biciuiam regimul burghez din Polonia. Nici o editură n-a vrut să mi le tipărească. Le-am tipărit atunci pe cont propriu, fiind eu însumi autor, editor, redactor, corector și vînzător. Dar... numai ultima din aceste funcțiuni am reușit s-o îndeplinesc în condițiuni bune. Romanul „Renaștere" în ediția varșoviană (4000 exemplare) s-a epuizat în decurs de șase luni. E drept că înfățișarea grafică, redactarea și corectura lăsau mult de dorit, dar, cu toate astea, cartea a fost tradusă în limbile germană și rusă.

Sub regimul lui Pilsudski n-am publicat nimic fiindcă așa-mi cerea conștiința. Activitatea mea literară s-a limitat în vremea aceea la redactarea articolelor destinate publicațiilor ilegale. De abia sub puterea populară, în deplină libertate, am pus mîna pe condei, cu mai mult avînt, dar tot în scopuri propagandistice, spre a-i convinge pe sceptici că, în ciuda faptului că și azi mai avem o seamă de lipsuri și de greutăți, datorită uneltirilor imperialismului apusean, trăim totuși în rai, în comparație cu viața de iad a muncitorului din „vremurile frumoase de altădată".

„Vechiul și Noul" [1] *a apărut în anul 1948. Cartea aceasta a fost socotită ca făcînd parte din literatura memorialistică. De fapt clasificarea aceasta corespunde numai formei, nu și conținutului cărții. Dacă aș fi scris după adevăratul model al „memoriilor" — cartea ar fi fost plicticoasă, ca și viața cenușie a cărei amintire nu mă părăsea o clipă. Dar eu am vrut să arăt cum oamenii din lumea aceea cenușie și mucegăită s-au*

---

1 „Mărturisiri" constituie primul volum al romanului „Vechiul și Noul".

avîntat cu toate puterile spre o viață mai bună. Și am înfățișat în mod fragmentar partea cenușie a vieții de atunci, tocmai ca să pot scoate la iveală ceea ce hrănea năzuințele progresiste ale vremii și în ce anume găsea omul reazim atît în viața lui intimă cît și în societate.

De altfel nu genul literar are vreo importanță pentru valoarea unei lucrări, ci adevărul — adevărul adînc, adevărul vieții — pe care-l cuprinde. De aceea cred că și o carte de memorii poate constitui o literatură de calitate superioară. Și aceasta cu atît mai mult cu cît nivelul ei artistic este mai înalt, iar autorul ei un literat mai talentat.

LUCJAN RUDNICKI

Sulejów, 10.VII.1956

HOLERĂ ŞI SEMNE CEREŞTI

Prima mea amintire care, deşi foarte ştearsă, a rămas pentru totdeauna în memoria mea, a fost necontenita învîrtire a unei maşinării uriaşe. Era, probabil, un scrînciob, pentru că în mintea şi în ochii mei lega ce este jos cu tot ce se afla sus, adică cerul cu pămîntul. Cu cît trecea timpul, cu atît amintirea aceasta creştea în mintea mea de copil, asemeni Sfintei Treimi, pe care o ştiam din catehism, tot mai de necuprins, tot mai minunată, mai tainică. Să tot fi avut pe atunci un an şi jumătate... Înfăşurat într-o broboadă, mă ducea în braţe o femeie străină. Nu mama mea. Cînd ne-am întors acasă ţin minte că m-a aşezat pe un scrin înalt. Nu mai ştiu dacă mi-a spus ceva, sau dacă eu am deschis gura.

A doua amintire — vie şi azi în memoria mea — a fost călătoria făcută cu tata la nişte neamuri ce locuiau la vreo cincisprezece kilometri depărtare de noi. M-a dus mai tot timpul în braţe, dar am mers puţin şi pe jos. Se vede că tata obosea din cînd în cînd şi-mi dădea drumul să alerg singur. Aşa s-a făcut că cele ce-am văzut mi s-au întipărit în minte şi că n-aveam să le mai uit niciodată. Eram într-un crîng. Vedeam pentru prima dată ceva ce învăluia şi cerul

şi pămîntul. Era o lume nouă care şi ea m-a fermecat pe vecie. Din cei mai fragezi ani de viaţă conştientă, pădurea a închipuit pentru mine un castel din basme, un castel aflat într-o împărăţie îndepărtată, undeva peste şapte mări şi ţări. Cred că aveam pe atunci doi ani şi jumătate — poate trei. Îmi puseseră prima pereche de nădragi şi a avut bineînţeles loc inevitabila catastrofă. O mătuşă bătrînă — sau poate bunica — trebui să mi-i cureţe şi probabil că m-a privit chiondîrîş, fiindcă am început să plîng cu spaimă. Nedumerit, tata îşi zburli mustăţile. Pînă la urmă, dar numai cu greu, m-am potolit. Cînd te gîndeşti cît balamuc pentru o amărîtă pereche de pantaloni de care mă puteam lipsi. Pentru că, trebuie să ştiţi, pe vremea mea băieţii pînă la cinci ani erau îmbrăcaţi în rochiţe, ca fetele. De pantaloni nici pomeneală! Cine făcea altminteri ajungea de rîsul întregului orăşel.

— Auzişi, cumătră? Kozlowska şi l-a înţolit pe mucosul de Kazio cu nădrăgei. Ce zici?

— De, cucoană mare! Îi dă mîna. Poate să-şi ude ţîncul, cît o vrea, pantalonii.

O rochiţă trasă peste o cămaşă scurtă, iar vara, nici atît. Asta însemna pentru mamă o cruţare de timp şi oboseală. De obicei, copiii sănătoşi izbuteau — şi încă destul de bine — să-şi facă nevoile de-a-npicioarele pe duşumea, ori pe uliţă, în faţa casei, cînd era cald. Dacă-şi murdărea vreunul rochiţa de barchet, pata se usca repede, dacă n-o ştergea mama cu cîrpa, cu un şomoiog de paie sau cu o mînă de iarbă, cum se nimerea. Iar copilul, după ce încasa nelipsita scatoalcă, era lăsat în plata Domnului.

Aveam vreo şase ani cînd o auzii pe vecina Kowalska, spunîndu-i mamei:

— Ferice de Mikolajczykowa! Oleska şi Jozek au nişte picioare atît de crăcănate de rahitism, că nu-i dau de furcă cu spălatul rochiţelor.

Oare să fi fost glumă? Nu știu nici eu, căci Kowalska n-avea prea multă minte, iar maică-mea, de obicei pornită sau pe rîs sau pe plîns, de data asta dădu doar din cap, gînditoare.

A treia amintire, deopotrivă de neuitat, a fost legănatul fratelui meu mai mic decît mine cu un an și jumătate. Cum am ajuns să mă țin mai bine pe picioare, asta a fost grija mea. Apucam cu amîndouă mîinile marginea leagănului și îl trăgeam spre mine. Pe urmă mă trăgea leagănul după el. La început, treaba asta îmi făcea plăcere. Dar cînd eram silit să mă bîțîi ceasuri de-a rîndul, mă supăram și izbucneam în plîns.

Pe măsură ce creșteam, ajunsei totuși o dădacă aproape desăvîrșită pentru cei șase frați mai mici, care veniră pe lume unul după altul la răstimpuri cam de un an și jumătate. Leagănul, cu furcile lui înalte, rămase la noi în casă doisprezece ani încheiați, și mereu a trebuit hîțînat, fiindcă țîncul, fie că „se juca" măturînd cu dosul gol podeaua murdară, fie că urla în leagăn, trebuia neapărat potolit cu cîntecul tot atît de plîngăreț în care era vorba de doi pisoi cenușii. Dacă plodul urla mai departe, se supăra mama: „Nu-l mai domolești o dată pe afurisitul ăsta?" Iar eu începeam atunci să zgîlțîi leagănul cu atîta putere, că-și pierdea răsuflarea și se dădea bătut. Nu întotdeauna, însă. Pentru că uneori se punea pe urlete și mai tare.

Cînd mai prinsei puteri — aveam șase ani — mama îmi puse mezinul pe brațul stîng și mă-nfășură, cu el cu tot, într-o broboadă subțire pe care mi-o trecu peste umeri. Astfel purtam copilul în sac, ca femeile zulușilor, dar nu la spate, ci în față, și greutatea se împărțea pe toată partea de sus a trupului. Sistemul ăsta avea și un nume: se chema „jocul copilului". Iarna jocul avea loc în casă, între patul bunicii și colțul unde țineam lăturile pentru porci, iar vara — pe uliță, fiindcă în mijlocul curții strîmte se strîngeau

gunoaiele, iar pe margini era şi mai murdar — asta, bineînţeles, cînd nu pridideau porcii să asaneze locul.

„Slavoicile ministeriale“ [1] erau un nesfîrşit prilej de glume şi zeflemele în ceea ce îi privea pe cei care locuiau la ţară, cît şi pe noi, locuitorii oraşelelor mici, de provincie, neîndreptăţiţi. E drept că cea mai mare parte a acestor „slavoici“, făcute de mîntuială, ajutau mai mult la răspîndirea decît la stăvilirea bolilor. Totuşi ele semnalau începutul unei ere noi.

Din acest punct de vedere, Sulejówul se încăpăţînase să rămînă credincios — pînă la „revoluţia“ lui Slawoy — vechilor datini. Oamenii îşi făceau nevoile sub streaşina vecinului, fără nici un gînd de păgubire ori de jignire. Cîteodată ţi-era — din felurite motive — mai lesne să te duci în tîrlici, sau în picioarele goale, sub streaşina întunecată a vecinului, decît la tine în curte, unde-ţi ajungea glodul pînă la fluierele picioarelor. Chiriaşii, mai ales meşteşugarii evrei, nu-şi îngăduiau însă aceeaşi libertate ca „proprietarii“, ci îşi căutau un colţişor al nimănui pe cine ştie ce maidan, la adăpostul vreunei surpături, sau pur şi simplu îmbogăţeau bacteriologic apele Pilicei.

De cele mai multe ori molimele veneau la Sulejów din voinţa Celui de Sus, aduse pe apa rîului de la Przedborze şi oamenii scăpau de ele doar dacă punea sfînta Barbara o vorbă bună. Dar cum nu se cuvenea să te plîngi Preasfintei pentru orice fleac şi cum rodnicia lumii începea să nu prea cunoască ruşinea, scarlatina şi anghina secerau rod bogat. Nunţi cu duiumul, botezuri cu băutură din belşug şi înmormîntări cu praznic... Întîmplări obişnuite, de fiecare zi, firești ca răsăritul şi apusul soarelui...

Rozpedow şi cu nevastă-sa îşi măritau fata cea mare şi-şi botezau în acelaşi timp al nouălea fecior

[1] F. Slawoj-Skladkowski, ministrul Afacerilor Interne între anii 1936—1939. A devenit celebru prin „reformele“ sale care constau în faptul că, vizitînd ţara, a ordonat ţăranilor să ridice closete şi să văruiască gardurile.

cînd din casa lui Michalski era smuls din mijlocul celorlalte șase odrasle-n viață cel de al patrulea îngeraș :

Cu Domnul să domnească
Drum să ne croiască
Spre ceruri, da, spre ceruri !

Mama și cumetrele bociră. E doar lucru știut că îngerași ajung copiii cei mai cuminți și mai frumoși. Așa-i scris. Dar era limpede pentru oricine că odaia lui Michalski devenea mai încăpătoare. Pentru că, nu-i așa, de-ar fi dormit chiar cîte trei, patru, într-un pat, unde să mai așterni culcușurile? Unde mai pui că femeia e iar grea. Da, da ! Știe bunul Dumnezeu ce face !

Cîteodată însă se abătea prin Sulejów cîte o moarte năprasnică, nemiloasă, care cosea tații, mamele' frații și surorile mai vîrstnice. Cînd avea să vină nenorocirea, Dumnezeu îi vestea pe oameni cu un an ori doi mai înainte prin tot soiul de semne : recolte slabe, focuri, revărsări de ape ori boleșnițe printre vite. Așa se întîmplase înainte de holera din 1894. Mai întîi se aprinsese — nimeni nu știe cum și în cel fel — acoperișul casei unui evreu și de la acoperișul acesta arsese o jumătate de oraș. Numai sfîntul Florian — lui îi era închinată parohia — și apa Pilicei scăpă ce brumă mai scăpă. Au ars atunci toate casele pînă la rîu, dar de acolo focul nu s-a mai întins ; deși oamenii de pe malul celălalt își scoseseră din case tot ce putuseră și așteptaseră fără cîrtire să se împlinească voința lui Dumnezeu care-i ocrotise însă pînă la urmă.

Ai mei făcură la fel. Pînă și ferestrele și icoanele le-au luat și le-au dus la loc sigur, lîngă biserică. N-a rămas decît icoana Sfintei Fecioare Gidelska, vestită pentru minunile ei. O atîrnase bunica pe fațada casei. Cînd norul uriaș de foc se învolbură deasupra capete-

lor noastre, toată familia, cuprinsă de același gînd, îngenunche cu smerenie și rosti arar și răspicat ca la căpătîiul unuia ce trage să moară : „Sub scutul Tău". Pe urmă bunica începu să citească cu glas solemn evanghelia de la sfîntul Matei, ceea ce ne spori groaza fiindcă ne amintea de judecata de apoi.

— „Abraham născu pe Isaac, Isaac născu pe Iacob, Iacob născu pe Iuda și pe frații lui..."

Nu știam încă lămurit cine naște. Știam că femeile bolesc o vreme, și că după aceea vin copiii pe lume. Tata nu bolea niciodată ca să nască. Doar mama. În două rînduri, înainte de sosirea pe lume a fraților mei mai mici, mama fusese atît de slăbită, că mă trimisese, împreună cu ceilalți copii, la niște vecini, să stau acolo, pînă o să se însănătoșească. Iar ultima dată, mama — pe care o apucase boala peste noapte — se văicări atît de tare, încît mă deșteptai din somn. Dar pricepui tot atît de puțin de ce se văicărea mama, pe cît de puțin pricepeam acum ce îndruga bunica, precum că Iacob l-ar fi născut pe Iuda. Cum venea asta ? Pe vremea Vechiului Testament nășteau bărbații ? Mai știi ? O fi fost așa, dacă asta fusese vrerea lui Dumnezeu !

Vocea bunicii se subția tot mai mult, iar povestea cea neînțeleasă suna ca un descîntec sau ca o bolboroseală de vrajă. Ne găseam în mijlocul Sodomei și Gomorei, dar eram încredințați la fel ca bunica noastră că Preasfînta Fecioară din Gidelska cu toți sfinții ei ne vor scoate la liman. Și iată că, sub ochii noștri, se-ntîmplă minunea ! Vîlvătaia focului se trase domol spre răsărit și cît ai spune „Tatăl nostru" ne-am dat seama că partea orașului dinspre biserică scăpase nevătămată. Degeaba se muncise vecinul Rzepkowski, care-și stropise tot timpul acoperișul cu apă, că tot nu i-ar fi ajutat mare lucru, fiindcă așa cum nu știm ziua și ceasul morții, tot așa n-ai cum să-ți cruți avutul hărăzit prăpădului. Chiar și o fîntînă poate să ardă cîteodată, pînă la fund.

Instalații împotriva incendiului aveam, cum nu! Pe fiecare acoperiș de casă se găsea o scară cu ajutorul căreia puteai, într-o clipită, ajunge la coș, iar proprietarii erau datori să aibă fie vătraie, fie căldări. Cu toate astea toți știau că de nu-i mîntuie preasfîntul Florian, truda le este zadarnică.

Nu după multă vreme veni iarna: o iarnă aspră, geroasă, cu zăpadă multă, și lumea văzu în urgia asta un semn al cerului. Vrăbiile picau de sub streșini, cîneparii se furișau ca muștele în grajduri, ciorile, corbii și coțofenele își făceau de cap în ogrăzile oamenilor, fără teamă de nimic; apele Pilicei se ghemuiră tot mai adînc, sub stratul gros de gheață, iar noaptea trosneau acoperișurile de se îngrozeau locuitorii mai abitir decît de basmele cu zmei, strigoi și Asmodeus [1]. Într-adevăr, puteai să știi oare ce prevesteau trosnetele astea? Era vorba de ceva ce se va întîmpla acum, sau în curînd, ori de vreo nenorocire ce-avea să vină într-un viitor mai îndepărtat?

— Mi-aduc aminte parc-ar fi fost ieri, ne povestește într-un rînd cu glas tainic bunica. Uite, stam tot aici, în locul ăsta, iar bunicul vostru, fie-i țărîna ușoară, aținise. Se lăsase o tăcere ca în preajma miezului de noapte! Deodată, parcă a plesnit cineva cu un bici: geamurile zăngăniră și se auzi o ciocănitură! Ca și cum ar fi dat cineva cu un oscior în lemnul patului. Sării în picioare, speriată, iar bunicul, deschizînd ochii mari, vru să spună ceva, și-și dădu sufletul!

Se lăsă o tăcere grea. Cu toții retrăirăm moartea bunicului și fiecare, în felul lui, cugetarăm la duhuri și stafii. Noi nu știam nimic de ele, dar bunica le cunoștea la fel de bine ca litania Domnului Nostru Isus Cristos. Ne-ncredință, prin pilde, că omul nu este singur niciciînd, că fericirea cea trecătoare ca și mîntuirea lui atîrna de duhul ce pune stăpînire pe el. Ingerii se războiesc necontenit cu Diavolul pentru suflе-

[1] Unul din diavolii din Biblie.

tele oamenilor. E adevărat că printr-o viață de cinste și rugăciuni poți să-i ajuți pe îngeri; dar e destul o umbră de gînd păcătos ca Diavolul să-și cîștige lupta. Care e omul în stare să pună mîna în foc că nu va păcătui niciodată? Bunica însă nu se da bătută în fața Diavolului. Nu se da bătută și nici nu-i era frică de el. Lupta și era optimistă în felul ei bisericos. Agheasma, semnul crucii, înflăcărate acte de cucernică umilință, descîntece cuprinse în binecunoscute formule latinești, ori de cîte ori îi zămislea mintea un firicel de gînd păcătos, în sfîrșit toate aceste mijloace profilactice constituiau o armă nimerită împotriva duhurilor rele... Așa cum sînt azi spălatul pe mîini și diferitele dezinfectante întrebuințate ca mijloace de apărare împotriva microbilor...

Pe la zece ani am început să ajut preotului la liturghie; iar la vecernii cîntam psalmi pe latinește acompaniat de organist. De duhuri mă temeam ca un sălbatic, de îngeri și diavoli mai puțin. În schimb, mi se părea că sufletele morților își întind mîinile spre mine din fiecare ungher întunecat. În timp ce bunica povestea, mă sileam să nu mă uit la patul vechi și șchiop, cu tăblia din lemn cioplit, de sub care mi se părea că aud în fiecare seară spiritele. Era un pat neobișnuit, patul răposaților noștri. Muriseră cîteva generații în el și toți din voia Celui de Sus. Nu fuseseră bătrîni și ar mai fi putut trăi ani îndelungați, de n-ar fi căpătat o boală „de moarte" care-i silise să se ducă. Străbunicul din partea mamei, de pildă, de abia împlinise patruzeci de ani — nici n-apucase bietul să-și crească copiii! — cînd începuse să-l doară un picior. Nici urmă de rană, dar piciorul i se usca văzînd cu ochii, și — după doi ani de îngrijiri — cu toate că i se făcuseră tot soiul de oblojeli, și de tămîieri, cu toate farmecele și descîntecele, plecă sărmanul în lumea celor drepți. Cîțiva ani mai tîrziu pe străbunica o lovi damblaua.

Bunicul, gospodar vestit în tot ţinutul — ştia să şi bea, dar să şi muncească — încă nu încărunţise, cînd începu să scuipe sînge. Asta a fost primul semn. Zadarnice au fost toate sfaturile! A scuipat omul azi, a scuipat mîine, a slăbit pînă ce a ajuns numai piele şi oase, a dat în oftică şi a murit. Peste unchiul Faustyn s-a prăvălit pămîntul în groapa de cartofi. Cînd l-au scos de acolo, sufla încă, dar pînă să vină popa şi-a dat sufletul. De zăpăceală, au uitat să-i închidă ochii. Pe tuşa Michalina — avea doar treizeci de ani şi născuse patru copii — a băgat-o în trei luni în groapă nişte dureri de măsele. Pentru că ţi-e scris, mori şi „de dinţi". Pe mătuşa Michasia tot de la un dinte au început s-o doară toţi ceilalţi. Se mişcau aşa de tare, de parcă n-ar fi fost înfipţi în gingie, ci în cocă. Din asta i s-a şi tras moartea. Şi-apoi ce mare lucru să vezi cîte o sărăcie că se îmbolnăveşte de griji şi lipsuri şi că-şi dă sufletul chinuit de cine ştie ce dureri trupeşti?

— Auzişi, cumetre, că muri Bugaj? De! Dacă a mîncat pînă n-a mai putut!

Şi „cumătrul" clipea cu tîlc; era vorba de un praznic îmbelşugat cu ocazia morţii vreunui porc — eveniment destul de obişnuit, fiindcă vitele trăiau la fel de prost ca şi oamenii... Lumea ducea la gură tot ce-i pica în mînă şi nu se oprea pînă nu isprăvea tot — de obicei mai nimic, şi numai arareori peste măsură de mult.

Pentru cea mai mare parte a locuitorilor hrana de fiecare zi o alcătuiau cartofii şi varza. Pe lîngă asta mai aveau o mînă, două, de mazăre, un codru de pîine şi slănină veche, rîncedă. Pentru că, nu-i aşa, dacă mănînci slănină proaspătă, nu-i simţi gustul.

Morcovii, napii, sfecla şi ceapa nu erau socotite mîncări. Ceapa o foloseau doar aşa, de gust, ca piperul sau foile de dafin. Sfecla slujea din cînd în cînd doar ca să-i dea culoare ciorbei, sau, împreună cu hreanul, la preparatul sfeclei de Paşti. Dintr-o pornire firească,

oamenii pofteau la legume mai de soi, care le lipseau, însă, pentru că nu le puneau în grădină. Dacă cine știe ce „nătăfleață" s-apuca să semene, pe un petic de pămînt mai bun, în afară de cartofi — morcovi, napi sau castraveți, îi șterpeleau copiii care roiau în jurul grădinii ca niște coțofene ce se rotesc iarna deasupra unei curți pline cu gunoi. Doar în cîteva grădini din orășel creșteau pomi fructiferi — puțini la număr — dar nici zaplazul înalt, nici cîinii, fie ei cît de răi, nici ai casei, nu puteau scăpa fructele de la pieire. Era o goană nepotolită după seva dătătoare de viață, fără de care oamenii se îmbolnăveau și numărul morților sporea mereu.

Dar să ne întoarcem la „semnele cerești". Iarna dinaintea holerei, tare plină de prevestiri rele, a fost o iarnă cumplită. Dar și mai cumplite fură urmările ei : recoltă proastă și foamete. A plouat toată primăvara, și a fost frig pînă prin mai. Zăcea apa pe ogoare ; semănăturile de toamnă, vătămate rău din cauza gerului dinaintea ploilor, putrezeau de umezeală ; doar pe dealuri dacă a mai rodit ceva. O vară fără de nădejdi pășî în întîmpinarea lunilor grele dinaintea recoltei ; urmă o iarnă de foamete și un alt răstimp de jale pînă la recolta viitoare. Cartofii, care de obicei ajungeau pînă ieșeau cei noi, se isprăviseră încă din martie, fiindcă lipsea pîinea. Dintre femeile sărace, cele mai bătrîne și mai încercate începură din vreme să fiarbă urzici, lobodă sau pir ; dar cele cu pămînt de la părinți, stăpîne pe cîte trei pogoane, nu se puteau învoi cu gîndul acestei rușini. Se înmulțiră totodată furtișagurile și rămîneai crucit cînd descopereai făptașii !

Într-o zi de primăvară timpurie se zvoni că o să aducă guvernul porumb. Cu ajutorul primarului, al funcționarilor districtului și al preotului, luă ființă un comitet de binefacere din care făcea parte și bunica. Cei mai săraci căpătau fără plată cîțiva funți de mălai. Cei cu oarecare stare puteau cumpăra cît le trebuia la

prețuri mult mai mici decît al pîinii de mei sau al arpacașului. Dar nimeni nu se-nghesuia. Cînd mama o întrebă ce e cu porumbul ăla, bunica răspunse doar printr-o mișcare a mîinii, semn că nu-i ține de cald pomana asta! Nici nu făcea să-ți răcești gura, pentru că din mălaiul statului ea n-o să facă niciodată mămăligă. Umbla vorba că dacă îl fierbi, pute de te trăsnește, iar cine mănîncă din el rămîne cu un iz scîrbos în gură. Pe împutitul de Felek îl porecliseră acum „Porumboiul"...

In Sulejów și în toate satele învecinate sărăcia nu mai pătrundea pe poteci ocolite, cum se întîmpla de obicei înainte de cules, ci năvălea pe toate drumurile și cărările, o dată cu porumbul statului. O vedeai ca pe o cerșetoare îmbrăcată în zdrențe cum grăbește pasul în zori de zi ori în amurg, spre Sulejów, tăindu-și drum prin pășuni și zăvoaie. Era un semn al mîniei cerești. Răul trebuia să vină fiindcă nerușinarea încălcase toate rînduielile unei vieți de omenie. Pe zi ce trecea tot mai multe femei își lepădau boneţelele lor de bune creștine —frumoasele lor bonete albe, legate cu o fundă sub bărbie și împodobite cu horbotă — și veneau la biserică fără pic de rușine, gătite în veșminte păgîne. Amînau spovedania de Paști mai vîrtos decît bărbații pînă la sfîntul Jan, dacă nu și mai tîrziu. In loc să intre în biserică, tineretul se plimba pe sub teii de lîngă clopotniță și stricăciunea ajunsese așa de departe, încît Ignac Kurzaj și Weronka ajunseseră să trăiască laolaltă tot atît de liniștiți ca alții după cununie! Dar cei mai cu minte își dădeau seama de toate astea și simțămîntul vinovăției și al căinței punea stăpînire pe tot mai mulți oameni. La liturghia de duminică, în timpul sfintei cuminicături, rugile erau atît de sfîșietoare încît părea că se prăbușea în pădure un pin bătrîn de veacuri. „Sfinte Doamne", strîgau oamenii căindu-se și cerînd mila cerului. Știau că nu sînt încă osîndiți, ca locuitorii So-

domei, aşa că-şi puneau toată nădejdea în îndurarea lui Dumnezeu...

Părea că răul trecuse. Primăvara anului 1894 se vestea caldă şi ploioasă. Încă din aprilie semănăturile din toamna trecută făgăduiau să fie bune. Cîmpiile înverziră, haturile, drumurile de cîmp, ca şi pămînturile nedesţelenite din împrejurimi înverziră şi ele. Cîte unul îşi ducea la tîrg ultima vită — numai piele şi oase — şi o vindea pe nimica toată, dar asta numai cînd sfîrşise şi ultimul braţ de nutreţ. Vacile începură să dea lapte mai mult. Pilica, umflată, aduse cu ea o puzderie de ştiuci, de bibani şi mai ales o groază de alburni şi porcuşori.

„Peştele nu-i ca pîinea! Nu ţine de foame!" — zicea lumea. Cînd pîinea lipsea însă, peşte mărunt, pescuit cu undiţa, mai dădea puţină viaţă celor înfometaţi. Ieşiră apoi la lumină hribii, bureţii, fragii, şi lumea se-nveseli. Vorba ceea: „Dumnezeu are milă de păsările cerului". Lanurile unduioase de secară gălbioară şi de grîu auriu făgăduiau rod bogat. De dorul lor gospodinele pliveau — pînă una alta — buruienile de pe ogoarele de orz, de ovăz şi de prin şanţuri, şi-şi hrăneau cu ele vitele care ieşiseră din iarnă. De sfîntul Jan înfloriră tufele de cartofi. Încă o săptămînă şi aveau să iasă mult doritele barabule. Încă o lună şi mamele înconjurate de plozi hămesiţi aveau să facă semnul sfintei cruci pe prima azimă fierbinte, înainte de a o împărţi. Ce clipă binecuvîntată, ce ceas măreţ! Cine nu l-a trăit nu va putea pricepe de ce fiecare fărîmiţă de pîine este atît de sfîntă plugarului. Este darul lui Dumnezeu, pe care-l respectă şi de care se teme ca de orice lucru sfinţit.

Şi iată că în 1894, an atît de bogat în nădejdi, la sfîrşitul lui iunie începură să se-mtîmple lucruri de neînţeles. Nu mai erau semne cereşti şi nici prevestiri, ci fapte de groază, că te băgau în sperieţi. Marcel

Pietrusiński, de pildă, plecase cu carul la Piotrkow și caii-l aduseseră acasă mort și înveneţit. La scurtă vreme, o femeie, Lubienieaczka, porni bună, zdravănă după buruieni și fu găsită, după-amiază, ţeapănă, pe o tarla străină, de trifoi. Nu apucară bine s-o îngroape cînd aceeași moarte crîncenă seceră viețile celor două fiice ale Alwingierkăi. Dumnezeule sfinte ! De groază, oamenii-și pierdură graiul. Deodată răbufni vestea că bîntuie holera la Przedborze. Acum, fiecare știa adevărul. Norbertka văzu plutind pe apele Pilicei leșul „înţepenit" al unui evreu ; și ea avea doar ochi ageri : deosebea la cincizeci de pași ciupercile bune de cele otrăvitoare. Autoritățile interveniră și ele. Pe malul rîului fură puse străji, care opreau lumea să mai ia apă de acolo pentru treburile gospodăriei. Bunica mea, care — fie că mai apucase vreo molimă, fie că aflase din ce-i povestiseră și ei părinţii — știa bine ce e holera, porni împreună cu alte femei la lupta contra molimei. Cărară din pădure cîteva căruțe de ienuperi și le dădură foc în piață. Lîngă rug zidiră o vatră pe care puseră un cazan în care fierseră apă de ceai. Cît timp nu le lipsi zahărul, oamenii băură bucuroși ceaiul bunicii, dar după o săptămînă afumătoarea de ienupăr cu ceaiul ei amar pieriră din piață. De altfel tot nu folosise la nimic fiindcă oamenii mureau pe capete. Nu numai sărăcimea, pălmașii, dar mai cu osebire cei cu pămînt.

Bislawski, parohul, o sfătui pe bunica să bea pe stomacul gol un păhărel de anghelică ; ea însă se mulţumi să se spovedească și să bea ceai de mintă.

Aveam pe atunci doisprezece ani, duceam gîștele la păscut și mă împrietenisem cu păzitorii de cai. După-amiezile și serile îl dădăceam pe cel de al șaselea frate al meu, prîslea — sau curăţam cartofi. Duminicile eram scutit de treburile astea, ca să pot ajuta popii la biserică — mare sărbătoare și mare cinste

pentru mine. Turuiam pe latineşte ca o placă de gramofon. Popa îmi zicea „nepoate" şi-mi prevestea că am să ajung şi eu preot. Ritualul obligatoriu al sărutului mîinii îl îndeplineam cu plăcere. Preotul nostru era într-adevăr un duhovnic pe care-l puteai îndrăgi: îţi îngăduia să-i culegi frunza duzilor, se făcea că nu vede cînd i se şterpeleau prunele verzi din pom iar la lecţiile de catehism, duminicile, înainte de slujbă, era ca la teatru.

— Tu, Wojtek! Ia spune-mi ce se-ntîmplă cu sufletul omului după moarte? Cum? Nu ştii? Nu ţi s-a spus încă? Hai, curaj... Atunci să-ţi spun eu! Se duce la circiumă să bea votcă!

Kowalska, vecina noastră cu nasul învineţit de rachiu şi doftoriceli, mă dădea mereu pildă feciorului ei Wicek. Dar eu, socotit de toţi un copil nevinovat, mă cocoşam sub povara păcatelor! Mi-era ruşine să le mărturisesc preotului (de, mi-era doar bunic!) şi în vremea asta holera bîntuia de zor! În fiecare zi mureau zece-cincisprezece oameni şi mă îngrozeam la gîndul că dacă muream şi eu, iadul m-aştepta! Dar teama de a mă face de ocară era mai tare şi-mi tăia pofta de spovedit. Mă agăţasem de nădejdea, care-n puţine zile se prefăcu-n siguranţă, că Preasfînta Fecioară — pe care o iubeam mai mult decît iubeam toate minunăţiile din cer şi de pe pămînt — nu mă va lăsa să păşesc „în lumea cealaltă" încărcat cu păcate atît de grele. Cînd popa tălmăcea Evanghelia şi spunea ce mare fericire va fi pentru cei izbăviţi să privească faţa Domnului, îl ascultam cu îndoială şi mă liniştea numai la gîndul că alături de Ziditor va sta Fecioara „mai minunată decît stelele şi mai luminoasă decît soarele". Pe Domnul Isus îl veneram şi mă rugam lui pentru că era fiul Ei; încă nu aflasem că mamelor le place să le slăvească copiii.

Pe maică-mea o iubeam cu o dragoste ce-mi fusese altoită şi poruncită de mic, deşi îmi otrăvea viaţa cu corvezi de nesuferit. Simţămintele mele de dragoste

de viață ca și dorul după o viață în care să nu mai am de dădăcit frați mai mărunți și nici să curăț cartofi se revărsară încă din copilărie asupra Sfintei Fecioare.

Toate femeile mai bogate din orășelul nostru, convinse de bunica, se hotărîră să o implore pe sfînta Barbara să pună o vorbă bună pentru noi. Baba Czaplikowska se minuna chiar cum de le luase Dracul mințile tuturor, de folosiseră ca leac ienupărul și licoarea de anghelică în loc de rugăciuni! Doi copii nevinovați trebuiau să facă chetă pentru un acatist către sfînta Barbara, ca să scape lumea de năpastă. O aleseră pe Mania Piekarska, zisă Rujta. Al doilea copil trebuia să fiu eu. Bunica, ce-i drept, nu prea credea în nevinovăția mea, dar nu avu încotro și lăsă lucrurile-n plata Domnului. Cînd aflai că trebuia să pornesc cu cheta, fugii în ascunzătoarea de sub pod și numai după ce mă strigă mama de nenumărate ori, cu mîinile pîlnie la gură, și-mi lămuri că-i vorba de o rugăciune și de îmbunarea lui Dumnezeu, primii în sfîrșit misiunea!

Mi-era rușine să merg cu o fată. Nu luai seama nici la ea, nici la oamenii care se uitau la noi ca după popă, cînd pornește de Anul Nou cu botezul pe la case. Eu mi-am dat seama chiar de la început că nu pot avea nădejde în Mania. Speriată, fata tăcea ca peștele, așa că luîndu-mi inima-n dinți, începui eu să intru prin case, proslăvîndu-l pe Isus Christos. Ținînd în mînă șapca cu cozorocul plesnit, spuneam papagalicește: „Pentru acatistul sfintei Barbara, care ne mîntuie de holeră".

Oamenii dădeau cu plăcere cîte un bănuț de aramă, ba chiar și unul mai mare. Iar unde erau și bolnavi, dăruiau mai mult, binecuvîntîndu-se solia. Erau însă case cu ușile ferecate parcă. Numai cînd ciocăneam cu nădejde strigînd că e vorba de sfînta Barbara, se iveau gospodinele înspăimîntate și ne-ntindeau cu mîini jilave cîte un ban de trei copeici. Erau case în

care bolnavii erau ţinuţi ascunşi şi îngrijiţi în taină cu leacuri băbeşti, pentru că lumea se ferea de carbol şi de sanitari mai rău ca de holeră.

— Holera — spunea, călare pe scaun, înţeleptul nostru vecin Matyskiewicz — este o moarte ca oricare alta. Toate sînt doară în mîna lui Dumnezeu. S-au mîntuit oamenii şi de alte năpaste, nu numai de boli! Se luptă omul şi se face bine. Dar cînd ai de a face cu sanitari, care te stropesc cu zeama lor, fii sigur că nu mai scapi cu viaţă!

Într-adevăr, nu se-ntîmpla să mai scape cineva cu zile din baraca holericilor din Sulejów. Mulţi mureau chiar înainte de a ajunge acolo. Dar şi acasă la ei scăpaseră numai doi bolnavi, doi înrăiţi de păcătoşi, care nu se spovediseră de ani de zile. Se milostivise Dumnezeu de ei!

Moartea nu sta cu mîna-n sîn. Pe la sfîrşitul lui iulie ajunseseră oamenii să ducă zilnic la cimitirul de holerici peste douăzeci de creştini şi tot atîţia evrei. Şi orăşelul nostru avea numai trei mii de suflete...

Înmormîntări de rit mozaic nu se oficiau, fiindcă cea mai mare parte a evreilor fugiseră în pădurea din apropiere, unde îşi făcuseră un fel de cimitir. De altfel, cînd le murea cineva, evreii nu prea erau bucuroşi s-o mărturisească. Nu pentru că murise, fiindcă asta nu era nimic, dar ca să nu se afle că murise de holeră. De altfel, cît a ţinut molima, nici n-au prea rostit cuvîntul ăsta.

— La ce bun s-o spunem... se răsti la mine moş Dawid Markiewicz, cizmarul, scuipînd.

Îmi amintesc foarte bine de o întîmplare din primul an al războiului. Vorbeam cu Berek, fiul lui Dawid, despre Hitler şi despre crimele lui.

— La ce bun să mai vorbim despre asta! Ducă-se dracului! exclamă el, scîrbit.

Şi Berek, cu toţi ai lui, oameni cinstiţi şi truditori harnici, se prăpădi, pentru că iubise Vechiul Testa-

ment şi Sulejówul. Într-un rînd nişte neamuri bogate îl chemaseră pe Berek în Franţa. Plecase omul, văzuse tot ce era de văzut, muncise acolo două luni şi se-ntorsese.

— De ce-ai venit înapoi? îl întrebai eu.

— Aici pot să mă rog şi să muncesc — acolo, nu...

Am mai cunoscut un Berek la Sulejów. Era cherestegiu. Făcuse avere frumuşică. În primele zile ale războiului izbuti să fugă la Lwow, care se găsea sub ocrotirea autorităţilor sovietice. După şase luni se întoarse şi el.

— De ce te-ai întors? îl întreb eu.

— Acolo trebuie să munceşti din greu. Aici, nu...

S-a prăpădit şi el. Dar amintirea lui mă lăsa rece. În schimb, pierderea lui Berek Markiewicz o simt ca pe a unei frate bun.

Înmormîntările creştinilor răspîndeau spaima judecăţii din urmă. La fiecare jumătate de ceas dangătul puternic şi tînguitor al clopotului cel mare, însoţit de cel repezit şi spart al clopotului mijlociu, însoţeau cea mai proaspătă jertfă omenească pe ultimul ei drum, împrăştiind un nou val de groază peste toată valea Sulejówului. La început, preotul întovărăşea rămăşiţele pămînteşti ale cetăţenilor mai înstăriţi şi mai merituoşi pînă la cimitir; curînd însă morţii trebuiră să se mulţumească doar cu cîţiva stropi de apă sfinţită, aruncaţi la nimereală, pe dric, în faţa bisericii, în drum spre cimitir. Potrivnic obiceiului, alaiurile deveneau tot mai scurte. Rugile ieşeau cu greu din gîtlejurile uscate ale oamenilor... Deseori se-ntîmpla ca prohodul cîntat numai de două-trei glasuri să se stingă. Atunci oamenii păşeau în urma carului muţi, cu capetele plecate, ca nişte osîndiţi. Odată, din tot alaiul jalnic ce petrecea trei fraţi răpuşi deodată de aceeaşi boală, doar maica lor cînta. Cîntă tot lungul drumului: „L-aţi vopsit pe-al Jagusiei, l-aţi vopsit pe-al lui Ignat, dar pe-al Anielistei nu l-aţi mai vopsit“ (nu prididiseră, bieţii, cu

vopsitul coşciugelor). Auzind bocetele, unii striveau lacrimi în gene, alţii zîmbeau prosteşte, iar alţii îşi făceau cruce. Credeau că bătrîna Kmiecikowska înnebunise. Dar erau şi cazuri în care doar căruţaşul petrecea trupul răposatului, nepăsător ca şi cum ar fi cărat cine ştie ce boarfe.

La începutul molimei, preotul şi organistul înainte de a stropi mortul spuneau cîte o scurtă rugăciune: „Să-i fie ţărîna uşoară... să-i fie..." Dar curînd nu mai avură timp decît de cîteva cuvinte rostite pentru toţi morţii din ziua aceea, de o singură stropire cu agheasmă şi de un singur şi jalnic dangăt al clopotelor. Asta era acum singura ceremonie prin care biserica îşi lua rămas bun de la dreptcredincioşii ei. Preotul parohiei, încă de la-nceputul boleşniţei, nu mai ducea celor ce zăceau pe patul de moarte icoana Domnului ori uleiul sfinţit. Era singur în toată parohia aceea mare. Vicar nu avea. Vicarii sînt doar un fel de argaţi — spunea el. N-avea nevoie de ajutorul lor la treburile bisericeşti. Oamenii îşi mărturiseau cu zgîrcenie şi sfială nemulţumirea, văzînd pînă şi în lipsa vicarului voinţa lui Dumnezeu. Fiindcă de preot nu se puteau plînge: în tot ţinutul lor nu era altul mai de ispravă. Nu trebuia să te tocmeşti cu el pentru o nuntă, botez sau înmormîntare. Părintele era plin de bunăvoinţă şi de înţelegere faţă de toţi. Gospodar printre gospodari... Era pe vremea cînd holera îşi făcea de cap cu tot mai multă nerușinare (prima care o văzuse pe holera asta, îmbrăcată toată-n alb, cum trece apa Pilicei spre Sulejów, fără să-şi suflece măcar poalele — fusese tot Norbertka), cînd orăşelul înota în aburii carbolului şi cînd fiecare îşi aştepta sorocul urmărit de frica morţii pînă şi în timpul lucrului.

Şi iată că într-o noapte de luni spre marţi, în zori, clopotele trase în dungă începură să bată ca la foc. Nimeni însă din cei care se treziseră nu se uita

afară pe fereastră. Pricepuse toată lumea că li se prăpădise preotul. De altfel, se şi aştepau la asta...

Înainte de a-şi face rugăciunea, oamenii porniră unul cîte unul spre dealul bisericii, la prezbiteriu, să-l mai vadă o dată pe păstorul lor duhovnicesc. Cînd intrară însă în sală şi văzură uşile toate date de perete, se apucară să cerceteze întîi locuinţa popii. În toate cele cinci camere, numai avuţii, puse la vedere, ca în casa lui Malangiewicz, din Piotrkow. Deşi molima era-n toi, puteau oare să le privească nepăsători? Chiar dacă mureau ei, puteau rămîne copiilor lor. Că şi aşa părintele nu avea familie şi statul avea să ia totul. Aşadar cînd unul, cînd altul, şterpeliră de sub nasul autorităţilor tot ce putură ascunde în sîn, în izmene ori sub surtuc. Cît despre clevetirile ce aveau să se pornească mai tîrziu, au izvorît numai din pismă, şi nu fiindcă l-ar fi durut pe cineva de punga statului.

Mai tîrziu, pe la cinci, cînd Filip Pieracki veni să se roage şi el pentru sufletul răposatului, găsi sertarele meselor şi dulapurilor goale. Cu durerea-n suflet se apropie de mort şi îngînă rugăciunea. Văzînd pe noptieră un deşteptător, se apropie şi se uită aşa de stăruitor la chipul supt al preotului, că se pomeni cu deşteptătoru-n cutele caftanului. Partea proastă e că-l văzu Norbertka şi gura asta spartă povesti vecinilor totul, blestemînd ticăloşia oamenilor. Preţ de o jumătate de oră se tot uitase şi ea la ceas. Dar ei nici prin gînd nu-i trecuse să pună mîna pe el.

Spre prînz, nemaiţinînd seama de molimă, veniră agenţii fiscului din Piotrkow şi se aruncară asupra lucrurilor răposatului ca vulturii asupra prăzii. Vecinii „nedreptăţiţi" făcură roată în jurul lor, şoptindu-le cine şi ce furase, cum şi ce fel se petrecuseră lucrurile. Dar totul fu zadarnic fiindcă agenţilor le era frică de holeră. Partea ce se cuvenea statului fu împachetată de „sanitari" şi pusă sub sigiliu, iar obiectele molipsitoare — printre care se aflau

şi lucruri de preţ ca : un scrin de mahon, noptiere, saltele, covoare, feţe de mese, rufărie — căzură pradă focului. Eu mă aflam pe atunci tocmai pe dealul de lîngă biserică, unde păşteam gîştele, şi am văzut cum sînt cărate în vale, spre locul de osîndă, toate lucrurile astea. Cugetam, îndurerat, la irosirea atîtor bunuri de preţ şi mă minunam de ce nu le dăduseră foc sus, pe deal, unde erau paie destule şi unde ar fi ars mai lesne. Dar peste cîteva clipe, văzui un lucru neobişnuit şi de neînţeles. Sanitarii zvîrliră în foc tot felul de ziare şi cărţi cu poze ! Mi se făcu negru înaintea ochilor, uitai de poveţele mamei, uitai chiar de gîşte — din pricina cărora mîncasem nu demult o bătaie zdravănă — şi mă întrebai îngrozit dacă nu cumva au de gînd să ardă cu adevărat toate minunăţiile astea de tipărituri. Văzui flăcările răzbind prin fum. Lîngă mine, doi golani de copii începură să aplaude de bucurie. Mie însă de necaz şi de mînie îmi dădură lacrimile. Aş fi fost în stare să scormonesc cu mîinile prin grămada de flăcări ! Prilejul se ivi repede. După ce aţîţară focul, sanitarii plecară. Ştiau bine că nu trebuie să sufli ca să aprinzi hîrtia. Numai că se aprinseseră paiele doar de pe margini şi limbile văpăii alunecînd doar peste hîrtii aprinseră numai cîteva foi. Mă repezii atunci ca un fulger, luai de deasupra cîteva cărţi, înăbuşii cu ele paiele de pe margini şi luai cu amîndouă mîinile deodată atîtea tipărituri cîte puteam ridica. Atunci însă unul dintre sanitari se întoarse. Cînd mă văzu se repezi spre mine, urlînd ca un disperat. Eu îmi strînsei însă la piept comoara fumegîndă şi o tulii peste haturi, în timp ce urmăritorul, căzînd într-un lan cu hrişcă, înjură şi se lăsă păgubaş. Prada o ascunsei în straturile de cartofi, unde o acoperii bine cu frunze uscate, iar după ce-mi însemnai locul, pornii înapoi tîrîş, privind iscoditor de jur împrejur. Sanitarul, după ce acoperi grămada fumegîndă cu paie aprinse, aşteptă ca flăcările să

izbucnească din nou şi se grăbi să-şi ajungă colegii din urmă. Eu mai aşteptai cîteva clipe. Cînd ajunsei iarăşi lîngă foc, văzui că lucrurile se petrec ca şi prima oară. Pîlpîiau doar hîrtiile de pe margini şi cîteva foi de deasupra. Şi-n vreme ce băieţii ţopăiau în jurul focului, eu culegeam de zor toate paginile cu poze, cîte putuseră scăpa flăcărilor. Se lăsase amurgul cînd, fericit ca niciodată, păşeam încovoiat sub greutatea comorii mele, bine legate cu nuiele de răchită. Din păcate nu e o fericire care să nu fie însoţită de cel puţin o umbră de tristeţe. Mă aştepta un lucru groaznic! Lăsate-n plata Domnului, gîştele făcuseră stricăciuni în semănături şi fuseseră luate zălog de păgubaşi. Ba, mai mult, uneia dintre cele mai frumoase, îi rupseseră un picior! Scoasă din răbdări de sălbăticia vecinilor, îndurerată pînă la lacrimi de paguba suferită şi de lipsa mea de ascultare, mama se pregătea să treacă la măsuri mai drastice şi să mă croiască cu o biciuşcă împletită în trei curele, cu o vrăjmăşie de maşteră. Bucuria strigătului meu: „Mamă, uite ce am" fu înăbuşită de întrebarea peste măsură de limpede: „Unde-s gîştele?" Pînă să-i pot răspunde ceva, mama îmi şi luă comoara, ţipînd: „Îţi dau eu ţie joacă!" şi o împrăştie peste mormanul de gunoaie, unde scurmau porcii, gîştele şi găinile. În cocină se iscă o mare zarvă. Găinile speriate începură să sară de pe plimbe, iar celelalte vieţuitoare se aruncară asupra foilor, ca şi cum ar fi fost bune de mîncat. Îndurerat, urlai: „Mamăă..." dar în aceeaşi clipă simţii pe grumaz tustrele curelele. Mă smucii ca o fiară prinsă-n laţ. Biciul căzu din mîinile mamei. Îl înhăţai şi mă năpustii să biciuiesc cu el orătăniile ce-mi stricau pozele. După ce le gonii pe toate, îl aruncai pe sfîntul Nicolae în pod şi, ca un nebun, începui să-mi adun comoara, amestecată cu paie şi gunoi. Eram parcă vrăjit. Auzeam strigătele mamei, dar nu le prindeam înţelesul. Atunci maică-mea începu să mă lo-

vească la întîmplare cu ce nimeri, dar se vede că mie furia îmi lua durerea, de vreme ce nu simţeam nimic. Mă prinsesem cu amîndouă mîinile de prăjina care sprijinea plimbele, şi nu fu chip să mă las tîrît afară. Mă zbătui atîta că mă rănii şi mă podidi sîngele pe nas. Mama, înspăimîntată, mă alintă cu cuvinte drăgăstoase : „Dar-ar Dumnezeu să crapi o dată ca un cîine" şi izbucnind în plîns, plecă. Rămăsei năucit. În clipa următoare însă, toate paginile acelea, mînjite cu gunoi şi cu sînge, se aflau iarăşi în mîinile mele. Să-mi pitesc comoara ! Dar unde ?... În grajd, sub iesle ! Acolo era uscat şi vaca nu le putea ajunge ! Mă-ncredinţai că-n ogradă nu e ţipenie de om şi scormonind cu degetele, săpai o groapă în bălegarul întărit, aşezai în ea foile şi le-ascunsei. Abia după aceea răsuflai uşurat. Aveam ochii plini de lacrimi şi eram flămînd ca un cîine. Începui totuşi să trebăluiesc de zor prin curte. Se lăsa noaptea şi trebuia să vîr cît mai degrabă în coteţ şi porcii şi sublocatarii împodobiţi cu pene : gîştele, care gîgîiau neliniştite, şi găinile, înnebunite de spaima prin care trecuseră. În timp ce le prindeam şi le aşezam pe plimbe, una cîte una — era întuneric şi nu mai vedeam nimic — veni mama, cu gîndul să facă acelaşi lucru. Pentru că nici holera, nici focul, nici războiul nu pot opri mersul obişnuit al vieţii ţăranului — vitele şi orătăniile trebuiesc hrănite şi adăpostite la timp.

Mama nici nu se uită la mine, dar peste o clipă izbucni mînioasă : „Cară-te şi spală-ţi mutra, pocitanie !" Eu, să mă topesc de fericire, nu alta ! Intrai fuga în casă, scosei o cană cu apă din găleată, o dusei la gură, scuipai în palmele făcute căuş şi-mi frecai obrajii, avînd grijă să nu mă ating de nas, care mă durea. Bunica mă privea chiorîş, ca pe-un vinovat, în timp ce frate-miu Jasiek, pe care-l crescusem de mic — avea un an şi jumătate mai puţin ca mine — bucuros că mîncasem bătaie, se porni să

mă-ntărîte, maimuţărindu-mă. Nu puteam să-l înghit pe nesuferitul ăsta, fiindcă mă pîra mereu şi fiindcă, fiind mai mic, i se dădea totdeauna dreptate. De slab, era mai slab ca mine, dar era atît de îndemînatic. Uneori, cînd ne băteam, mă vîram eu singur sub el, ca să nu înceapă să smiorcăie. Să aibă şi el o bucurie! Dar pîrîtorul ăsta, după ce-l lăsam să mă scarmene bine, alerga la mama ori la bunica, urlînd ca şi cînd l-aş fi stîlcit în bătaie... De cîte ori mă uitam la el îmi venea să-i rup coastele. Abia în ajun se-ntîmplase o poveste asemănătoare. Şi acum avea neruşinarea să mă maimuţărească, şi încă de faţă cu bunica? Îl împroşcai cu apă, drept în obraz. „Ţine, bădăranule, aşa-ţi trebuie" — zisei eu în sinea mea. În casă se porni o zarvă ca de iad. Începură să urle cu toţii — chiar şi fraţii mai mici, căci îi stropisem şi pe ei. Mama, ivindu-se în prag, înţelese de îndată ce se petrece: „Nu e pe lume pedeapsă prea grea pentru păcătosul ăsta", zise şi întinse, în neştire, mîna după sobă, să apuce o scurtătură de lemn, cînd bunica începu să ţipe:

— N-am văzut măgar şi neisprăvit ca ăsta... Ţi-am spus eu, Klimcia, că n-o să iasă nimic din băiatul ăsta!

Nu ştiu cine-mi era mai nesuferit în clipa aceea: Jasiek ori bunica. Fără să vreau scosei limba la ea. Dar cea mai jignită se simţise mama, căreia îi sîngera inima de durere. Se răsti la bunica: „Isprăveşte o dată, mamă, cu vorbe de astea". Apoi către mine: „N-am nici o putere cu un mişel ca tine. Las' că vine duminică tat'tu şi-o să se socotească el cu dumneata".

Îngheţai de spaimă. Jasiek, în schimb, sări în sus de bucurie. A doua zi dimineaţa mă trezii abătut. Aveam nările umflate. Şi, colac peste pupăză, alergînd la băcănie după tîrguieli (cafea de doi groşi, cicoare de unul şi zahăr de trei) mă tăiai la degetul cel mare de la picior. După un prînz vrednic de

plîns — nu mai avusese timp nimeni să curețe cartofi, iar mama poftise o cafea — îmi legară rana sîngerîndă cu o fîșie de barchet pestriț, scoasă de după sobă, îmi puseră în mînă un coltuc de pîine și o zbughii după cîrdul gălăgios de gîște.

Nu eram un paznic bun. Mă grăbeam să ajung mai repede la pășune, după cum mă grăbeam și la-ntors. Goneam gîștele fără milă, cu un băț ori cu bulgări de pămînt cu care țînteam capetele celor din față. Bietele orătănii îmi știau de frică și aveau grijă să se afle totdeauna la o oarecare depărtare de mine. Dar cînd le sîcîiam prea mult, se revoltau deodată cu toatele : îmi zburau pe dinaintea nasului și trebuia să gonesc după ele cu sufletul la gură și să le iau cu binișorul, dacă nu voiam să le văd că se ridică iarăși în zbor. Mă purtam cu ele așa cum se purtă mai tîrziu, în armată, cu mine și cu grupa mea, plutonierul — om lipsit de suflet. Dimineața însă, cînd intram în ograda noastră mică, gîștele mă-ntîmpinau cu un gîgîit de bucurie și se zoreau care mai de care să alerge spre mine, întinzîndu-și ciocurile și sîsîind prietenoase. Tocmai cînd scoteam piedica de la poartă, veni mama; îmi mîngîie părul ciufulit, aspru ca peria și pîrlit de soare, și mă sărută pe obraz.

— Ești băiat mare acum și ar trebui să te astîmperi, să fii ascultător. Mai mare rușinea !

Mă podidi un plîns amar iar nasul, ca și degetul rănit de la picior, începu să mă doară și mai rău.

— Mamă, dar Jasiek nu poate să facă treaba asta? întrebai eu.

— Vai de capul lui ! Nu-i în stare ! Tu ești mai mare ca el.

— Aha ! Va să zică asta era ! Mă proptii cu toată puterea pe piciorul care mă durea, smulsei de pe deget cîrpa pătată de sînge și spusei : „Mamă, se va tămădui singur". Apoi, mîndru, apucai bățul cu mîna dreaptă (cu stînga-mi țineam pîinea) și după

ce hotărîi să fiu de acum încolo ascultător, pornii, plin de mine însumi, spre locurile nedesţelenite de pe malul Pilicei.

Dar povestea moştenirii rămasă de la părintele Bislawski nu are decît o mică însemnătate. Oamenii îşi bîrfiră doar vecinii şi făcură haz, în ciuda holerei şi a jalnicelor prevestiri ale pocăiţilor. Păi, cum dracu să nu te strici de rîs, cînd Kusmierowa vrea cu tot dinadinsul să te convingă că pantalonii negri care i se vedeau de sub fustă nu fuseseră ai popii, fiindcă popii, zicea ea, nu umblă în pantaloni; ori cînd Filip îţi îndrugă că nici nu a fost la preot, că-şi mînase calul la păşune, deşi tocmai atunci deşteptătorul, ascuns în sîn, se porneşte să zbîrnîie ca nebunul? Să nu-ţi vină să mori de rîs?... De rîs şi nu de holeră...

De mirare era că mureau mai ales pocăiţii şi fricoşii! Molima ocolea pe beţivanii cu guri spurcate şi pe oamenii curajoşi, siguri de ei. Bunica punea totul în seama proniei cereşti pe care mintea omenească n-o putea pătrunde. Dumnezeu aşteaptă doar ca lumea să se-ndrepte, zicea ea, el nu vrea să se piardă nici un suflet. Dacă aşa ar fi stat lucrurile, atunci preotul n-ar fi trebuit să moară, căci păcătuise fără iertare cînd nu dusese grijania celor ce trăgeau să moară. Şi cîte alte suflete nu porniseră-n călătoria cea mare fără să fie izbăvite de păcate. Şi totuşi în cer totul este drămuit, iar fiece osîndire este dreaptă. Numai un prost nu pricepe treaba asta.

După ce-l luă pe preot la el, Dumnezeu se dovedi mai milostiv cu orăşelul nostru.

Autorităţile bisericeşti trimiseră la Sulejów — cam în acelaşi timp cu sosirea agenţilor fiscului — pe părintele Cwilling, un vicar cam firav la trup, dar „tare cu duhul". Alerga pe jos ori cu trăsura, la orice chemare. Fac păcat, ştiu bine, spunînd cele ce urmează: oamenii îl venerau pe preot şi sfînta cuminecătură deopotrivă. Ajunseseră să cadă în genunchi

de cîte ori îl întîlneau pe stradă şi aşa, înţepeniţi în genunchi, îl urmăreau cu privirea şi după ce trecea, ba chiar pînă nu se mai auzea clinchetul clopoţeilor de la caii trăsurii lui.

Sulejówul răsuflă uşurat. Avea acum un sprijin. Pronia cerească se îndurase de noi.

El mă vede, el ştie ce-mi lipseşte,
El, preaslăvitul Dumnezeu din ceruri.

Şi cu adevărat, de la sosirea părintelui Czwilling molima începu să slăbească. Se auzea tot mai rar dangătul de moarte al clopotelor, iar prin septembrie, boala se stinse cu totul. Nici evreii nu mai mureau...

În curînd sosi noul paroh, părintele Grochowski. Era un duhovnic luminat, gospodar de frunte şi om plin de vlagă. În treburile bisericeşti se simţi îndată că s-a făcut un pas înainte, ba chiar că s-a petrecut o desăvîrşită prefacere. Sfintele slujbe, faţă de cele de pînă atunci, începură să semene a liturghie, ba chiar din vecerniile, pe care pînă nu demult le ţinea organistul cu ajutorul cîtorva babe ştirbe, aveau acum un aer mai ceremonios. Luară fiinţă cercuri religioase ca cel al „mătăniilor vii", sau al „celei de a treia legi divine" şi al „adoraţiei". Bisericuţa noastră, mică şi neîncăpătoare, se umplea acum, nu numai cu babe, ci şi cu muieri tinere şi pline de farmece, pe care preotul, tînăr şi frumos, le privea nepăsător. Puteai să te îndrăgosteşti de el ca de Isus Christos. Biserica, în care se auziseră atîtea palavre ori şotii de-ale ţăranilor, ajunse acum tribuna Vechiului Testament, a unui Vechi Testament potrivit după nevoile de acum ale conducătorilor mîntuirii. Ce să mai vorbim! Marile idealuri cer jertfe mari. Se făcură colecte pentru cimitir, pentru noua biserică, pentru locuinţa vicarului... că doar nu erau să se înghesuie doi preoţi într-o singură locuinţă parohială de cinci camere. Se scumpiră cununiile, bote-

zurile şi înmormîntările. Numai proştii se văietau. Cel puţin vedeai pentru ce plăteşti!

Cu mulţi ani mai tîrziu, în plină vîrstă a bărbăţiei, pe cînd eram copist la primăria oraşului Varşovia, trăii o întîmplare asemănătoare.

După prinţul Zdzislaw Lubomirski urmase la cîrma primăriei Varşoviei Piotr Drzewiecki, care se apucă să gospodărească oraşul aşa cum făcuse la făbricuţa lui. Totul trebuia realizat cu cît mai mari economii. Varşovia semăna cu Sulejówul de pe timpul părintelui Bislawski. Abia venirea îngerului Zygmund Slominski la cîrma oraşului însemnă începutul unei ere de adevărat progres şi avînt. Chiar din primul an dublă numărul funcţionarilor şi al pensionarilor. Un val de ingineri, medici, magistraţi — în sfîrşit oameni cu pregătire aleasă — proaspăt angajaţi, luară locul funcţionărimii pestriţe şi cu prea puţină ştiinţă de carte. Ce-i drept, munca lor era aceeaşi ca şi mai înainte: repararea gropilor de pe străzile cu caldarîm de piatră de rîu. Numai că de astă dată nu meşterii pietrari cercetau, proiectau, măsurau şi inspectau totul, ci inginerii cu diplomă, care pentru a dovedi însemnătatea slujbei pe care o îndeplineau veneau la lucru cu maşina. Pentru secţia „Organizarea ştiinţifică a muncii" fură angajaţi zeci şi zeci de ingineri. Productivitatea muncii crescu şi, o dată cu ea, crescură şi lefurile funcţionarilor cu trecere. Iar la lefurile acestora se adăugau premii, care variau de la douăzeci pînă la cinci sute la sută, după funcţie. Roadele muncii întreceau orice aşteptări şi se concretizau în diagrame şi surplusuri pentru directori. În scurt timp, oamenii mai cu scaun la cap ajunseră să aibă vile pe Mokotow, în Kolonia lui Staszic şi pe Saska Kepa. Totul se făcea ştiinţific şi cu o deplină seriozitate: şi planul, şi execuţia, şi controlul. Pentru ca opera de construire a locuinţelor să aibă o bază raţională, se clădi pe Marymont, cu preţul cîtorva milioane de zloţi, o fabrică modernă de cărămizi.

Cel care o clădise era un cunoscut om de afaceri, amic al președintelui și cu aceleași vederi ca și el. Din fabrica aceea nu ieși niciodată nici o cărămidă, fiindcă nu se găsea lut prin apropiere. În imediata vecinătate a fabricii se proiectase construirea unei instalații uriașe pentru obținerea materiei prime. Adică un fel de întreprinderi ceramice reunite. Se alocase pentru asta o sumă uriașă. Din păcate nu apucară să ducă planul pînă la capăt fiindcă regimul de asanare[1] și oamenii lui, geloși de faima marelui constructor, îi făcură vînt de la președinție prin intrigi și dovediră prin fapte că ei se pricep la treburi mult mai bine.

M-am pornit să pălăvrăgesc despre Varșovia, pe care am îndrăgit-o la fel de mult ca Sulejówul natal, încît îmi pun acum întrebarea (așa cum făcea și bunică-mea cînd își pierdea șirul): „Dar despre ce e vorba ?... Aha !..."

Și, cum vă spuneam, holera se sperie de bunul preot Cwilling. O luă Pilica pe apele ei pînă la Nowe Miasto și apoi o-necă în Vistula. Locuitorii Sulejówului se scobiră în pungă și, bucuroși, făcură parastase pentru morți, mulțumind lui Dumnezeu și cîntîndu-i duminicile: „Îți cădem la picioare". Orășelul începea să fie iar ca mai-nainte una din cele mai tihnite așezări de pe suprafața pămîntului. Erau la noi, ce-i drept, și oameni lacomi. Trudeau ca tîmpii și strîngeau la boarfe, atît de ușor de nimicit prin foc și apă ! Mai erau și nenorocoși care trudeau la fel de greu, dar cărora, din lipsa ocrotirii Domnului, le murea în fiecare an cîte o pereche de cai. Altora nici drumul la Czenstochowa — pentru ispășirea păcatelor — nu le folosea prea mult. Cea mai mare parte a cetățenilor din localitate însă, indiferent de

[1] Sub pretextul „asanării", însănătoșirii situației generale a țării, se instaurează în anii 1926—39 în Polonia o dictatură militară sub conducerea lui Pilsudski îndreptată împotriva maselor muncitoare.

averea pe care o aveau, duceau o viață senină și fără griji.

În orînduirea viitoare fiecare va avea tot, după trebuințe. La noi, trebuințele erau mai mici decît putința de a le acoperi. Se străduiau oamenii cu unele munci la însămînțări, la strîngerea recoltei și la treierat, dar asta se sfîrșea tot atît de iute ca și carierele sportive; după aceea puteau să stea cu mîinile în buzunarele rupte și să privească firișoarele de apă ale Pilicii, ori acoperișurile găurite ale vecinilor, bucurîndu-se la gîndul că ale lor sînt mult mai bune.

Și cît de plăcut era să lenevești o jumătate de zi pe laviță de sub streașină, ori în pragul casei, cu mîinile în poală, fără să te gîndești la ceva, ori flecărind: „Ce zici de Warmuzinska?..."

Meșteșugarii aveau ceva mai mult de făcut în ateliere, dar și lor, în afara zilelor de tîrg, le plăcea să stea la taifas la un păhărel, sau să pescuiască în Pilica. Cizmarii, croitorii, șepcarii și negustorii evrei. munceau peste zece ceasuri pe zi. În schimb Sabatul îl prăznuiau tot atît de solemn și de vesel, cum sărbătoream noi, creștinii, Paștele. Vinerea, după asfințitul soarelui, venea un ceauș, și vestea prin trei lovituri cu ciocanul lui de lemn în fiecare oblon începutul sărbătorii. Colacii și prăjiturile, făcute-n untdelemn, erau gata de cu ziuă. Seara, peștele era scos din tigăi de aramă și pus pe farfurii, iar toată mahalaua se umplea de mireasma dulce și plăcută a cepei. La o jumătate de ceas după asfințit, fiecare familie se cuibărea în locuința ei, despărțită de restul lumii, se așeza la masă cu tot ritualul, de parcă era invitat la masă însuși Dumnezeu, și la lumina lumînărilor cîntau *maiufes*-ul [1].

Eram și eu o părticică din lumea asta mare și mă simțeam, în felul meu, fericit. Am fost, sînt și voi fi,

[1] Cîntec religios evreiesc.

atîta timp cît ochii mei vor putea privi răsăritul şi apusul soarelui, iar urechile mele vor putea deslui freamătul codrilor. Descoperisem de altfel că orice om, fie el sărac sau bogat, vesel sau trist, deştept sau prost, muncitor sau leneş, iute sau molîu, rotofei sau slăbănog, pînă ce nu va fi frînt — ca un copăcel ce creşte la margine de drum — de către un căruţaş zănatic, se poate socoti fericit atîta vreme cît trăieşte şi e zdravăn. Într-adevăr, mulţumirea atîrnă de sănătate şi de orînduirea socială în care trăieşti.

Dar nu despre asta e vorba aici. Zău, parcă aş fi baba Krochmalska. Cu cît vorbesc mai mult, cu atît mă depărtez mai mult de subiect! Un singur lucru mă deosebeşte de baba aceea : ea voia să povestească totul de la început, iar eu ajung mereu la sfîrşitul povestirii.

Eu vreau să vă povestesc despre primele lupte pe care le-am dus pentru libertatea mea, vreau să vă înfăţişez istoria luptei pe care am purtat-o aproape fără să ştiu. Trebuia să mă războiesc necontenit cu cei dragi mie — cu mama, cu tata, cu bunica, cu mătuşile, cu vaca, cu porcii şi cu gîştele — pentru dreptul de a petrece împreună cu vrăbiile, pentru dreptul de a bate mingea şi a mă juca, pentru libertatea cuvîntului („îndrăzneşti să răspunzi celor mai vîrstnici"?), pentru libertatea şi mîndria mea personală, călcată-n picioare la fiecare pas, cu o sălbăticie fără seamăn. În fine, pentru dreptul meu la cultură, la cărţi cu poze şi la jucării. Într-un cuvînt, pentru dreptul la „luna de pe cer".

— Un măgădan ca tine să dea patru groşi pe un fluier!?... Multă minte mai ai!... Cu încă doi groşi, vă dădeam de mîncare la toţi!

După bătaia pe care-o mîncasem în cocină, mama se arătă nespus de bună. Se uită de cîteva ori la nasul meu şi-mi pipăi umflăturile care mă dureau. Izbucnii într-un plîns uşurător şi-i răsplătii mîngîierea printr-o cuminţenie fără greş. La vremea prîn-

zului eram totdeauna în casă şi făceam tot ce mi se cerea. La cel mai mic semn aduceam lemne din curte şi apă de la fîntînă, sau mă jucam cu Marcysia.

— Cînd vrea, ştie să se poarte! E un copil bun, numai că nu ştiţi să-l creşteţi! bombănea bunica.

Mama era desigur de aceeaşi părere cu bunica, fiindcă nu spuse nimic. Îmi aruncă doar o privire plină de îngrijorare. Adevărul e că bunica nu prea era mulţumită de metodele educative ale mamei. Cînd venea însă vorba de biserică, se înţelegeau de minune. Să fi tunat şi să fi fulgerat, rugăciunea de dimineaţă şi cea de seară trebuiau spuse în genunchi. Duminicile şi sărbătorile — liturghie cu predică; înainte de Paşti — „Patimile Domnului" — îngrozitor de lungi! Nu era uşor să stai îngenuncheat vreo două ceasuri, cîntînd şi cugetînd la drumul bătut de Domnul Nostru Isus Christos spre Golgota, cînd pe ferestre se furişau ultimele raze ale soarelui de primăvară în asfinţit, iar ciripitul vrăbiilor răzbătea prin atît de prost cîntata şi de monotona melopee: „Christoase, la stîlpul de piatră".

De vreo două ori mă prinse primăvara în mrejele ei. În loc de biserică nimerii împreună cu băieţii de-o seamă cu mine sub zidul cimitirului să ne coacem la soare laolaltă cu scorţăreii ieşiţi din ascunzătoarea lor de iarnă. Din păcate însă fusesem bine dresat şi înduram mai greu mustrările de conştiinţă decît slujba bisericească. Mă grăbii de fiecare dată să ajung la biserică înainte de sfîrşitul slujbei, ca să fiu văzut de careva de ai casei şi să cînt cu norodul: „Vălul a căzut, pămîntul se deschide, stîncile se sfarmă". Îmi plăcea cîntecul ăsta ale cărui melodie şi vorbe glăsuiau despre lucruri adevărate. Cînd moare Dumnezeu e de la sine înţeles să se dărîme stîncile. În taină mă minunam chiar că prăpastia nu înghiţise toată gloata aia pestriţă. Era peste puterile mele trupeşti şi sufleteşti să cînt un ceas şi jumătate încheiat despre chipul cum este chinuită

făptura omului. Nu puteam suferi, în mod instinctiv, chinurile la care te supui de bunăvoie. Şi de ce toate astea? Pentru cine? Şi pentru ce? Cînd ar fi fost de ajuns ca Domnul Nostru Isus să mişte un deget, să se prefacă totul în praf şi pulbere! Iar Dumnezeu putea veni în ajutorul oamenilor săraci şi altfel decît prin pătimirile fiului lui. Înţelegeam că omul e dator să ştie să sufere cînd trebuie pentru ideile lui. Eram mîndru, de pildă, de faptele bunicului meu. Dar nu puteam pricepe de ce trebuie să suferi fără rost. Mai tîrziu, avea să mă încînte legenda lui Prometeu. În schimb, drumul spre Golgota avea să mă scîrbească tot mai mult. Iată din ce pricină de-a lungul celei de a doua independenţe nu voii — cum nu voiră nici alţii — să mă-nscriu în asociaţia foştilor deţinuţi politici. Prea îmi amintea de patimile Domnului! În Polonia era prea multă suferinţă. Sufeream, de multe ori, degeaba ca şi Isus.

Mama, ca şi bunica de altfel, îmi sădiră adînc în suflet ascultarea, umilinţa şi modestia, după cum îmi dădură şi puterea de a îndura orice, în orice împrejurări. „Acolo sus, totul îţi va fi răsplătit înzecit! Nimic nu rămîne nerăsplătit în ceruri." Bunica Okrasinska putea fi socotită, şi pe drept cuvînt, o sfîntă. Uscăţivă, vînătă la faţă, totdeauna gata să-şi înfrîngă orice ispită, la sărbătorile mari, cînd toţi ne spălăm straşnic la hîrdău faţa, urechile, picioarele ba chiar şi genunchii şi cînd în casă era belşug, bunica postea! Trebui să vină un preot mai cu cap ca s-o sfătuiască: „Bucură-te, făptură a lui Dumnezeu". De atunci nu mai postea de sărbători — dar mînca cu vîrful buzelor. Îl asculta pe părintele ei sufletesc, aşa cum o ascultam eu pe ea. Sînt foarte curios să ştiu cum o fi fost bunica-n tinereţe fiindcă, după cum mi-amintesc, mama era lacomă de plăceri. Era la fel de credincioasă şi la fel de cinstită ca bunica, dar nu putea să-şi înfrîneze simţurile. Una voia şi

alta făcea. Păcătuia în deplină uitare de sine, cu bucurie, şi se căia apoi căzînd în genunchi în faţa lui Dumnezeu. O bombă nemţească de o jumătate de tonă îi curmă firul vieţii, năruind casa şi împrăştiind dărîmăturile pînă hăt departe. A fost mîntuită, fără îndoială, în ceruri, fiindcă se căise din toată inima pentru fiecare păcat, cu lacrimi în ochi şi nesilită de nimeni. Nu-şi trecuse cu vederea nici o vină. A avut în adevăr o viaţă minunată, ca într-un film, o înşiruire de bucurii şi tristeţi mereu noi!

Le mai deosebea însă o trăsătură esenţială. Bunica voia totdeauna să facă ceva, propovăduia totdeauna ceva. Ajunsese un bun al întregului orăşel, prima după paroh, după cum parohul era primul după papă. Era printre oameni purtătorul de cuvînt al înţelepciunii dumnezeieşti. Draga de ea, pe atunci nu-mi dădeam seama că scot limba la o persoană atît de sus-pusă! Nu ne înţelegeam unul pe altul şi din pricina asta ne certam! Eu trăiam bucuria clipei de faţă, cînd tu, bunico, luptai împotriva acestei bucurii în numele bucuriei de a-ţi înfrîna bucuriile! „Ah, nici ochii n-au văzut nimic, nici urechile n-au auzit nimic!"

În adevăr, nu ştiu cu cine semăn mai mult, cu bunica ori cu mama? Moştenisem multe de la amîndouă, dar mai era în mine ceva pe care mama şi Jasiek nu l-au priceput niciodată, dar bunica l-a îngăduit. Aici, începea influenţa demoralizatoare a tatălui meu, pe care-l cunoscusem puţin. Era morar de meserie, şi da rareori pe acasă; pe de altă parte, la deformarea imaginii pe care mi-o făcusem despre el, ajută mult şi cureaua lui groasă şi aspră, sau, mai bine zis, spaima pe care mi-o inspira, întreţinută de mama, care îmi pomenea de el ori de cîte ori n-o putea scoate la capăt cu mine.

Tata era un nesocotit, un fluieră-vînt. Nu într-atîta încît să stea la palavre în piaţă, ori să caşte

gura la vrăbiile ce treceau în zbor de la un plop la altul, dar îndeajuns ca să pot spune că-i lipsea o doagă.

În jurul Sulejówului era mult pămînt *Kameral*[1], iar păduri, şi mai multe, şi fiecare gospodar cu minte se străduia să intre cu plugul cît mai adînc în codru, sau pe pămîntul acesta rămas de la prusaci, jurînd apoi că „Iaca, a crescut nişte brădet pe ogorul meu", ori că oamenii uitaseră cum că paragina asta „a fost semănată de tatăl meu, Dumnezeu să-l ierte, dar că la o vreme i se urîse s-o mai lucreze". Pe tata însă acestea toate îl lăsau rece. Ba cu oamenii ăştia se purta cam de sus, cu milă, de parcă ar fi avut o moşioară pe puţin de 150 de pogoane de pămînt. Îngustimea minţii lui sărea-n ochi. Ce să-i faci? La o sută de deştepţi mai dai şi peste un prost! Asta se poate întîmpla în cele mai bune familii!

Mama, mai deşteaptă, îşi dădea seama de slăbiciunea tatii dar avea o purtare plină de înţelepciune. „Aşa s-a născut, aşa o să moară". Adevărul e că mama era mai îngăduitoare ca bunica. Mai tîrziu, mult mai tîrziu, m-am convins că e mai uşor să trăieşti laolaltă cu „păcătoşii". Virtuoşii sînt de nesuferit. Un păcătos neîngăduitor şi un virtuos îngăduitor sînt lucruri rare...

Cum era tata în această privinţă, nu ştiu. A murit în floarea vîrstei, şi n-am mai apucat să-l cunosc. Cînta cu simţire: cîntece de slavă, către Maica Domnului, din gură şi *kujawiak*-ul[2] la vioară. De citit citea aşa cum citesc rabinii „talmudul". Această din urmă îndeletnicire trezea unele bănuieli cu privire la mintea lui. Auzi! Om în toată firea, însurat cu o femeie din Sulejów, stăpînă pe o jumătate de casă şi pe trei pogoane de pămînt! Cum să priveşti în linişte un tată a şase copii care stă pînă-n miez de

[1] Pămînt care aparţine statului. Denumire de origine germană, din perioada ocupaţiei prusace din anii 1795—1807.
[2] Dans naţional polonez.

noapte și buchisește niște bazaconii? Era vorba despre cărți scrise de Kraszewski[1] și Sienkiewicz[2], pe care avusese neasemuitul noroc să pună mîna la Piotrkow. Se ducea cu cărțile la vecinul Grzelczak și le citeau în bucătărie, la lumina fumegîndă a lămpii. Se adunau acolo cîțiva, lîngă sobă, iar tata, la mijloc, le îndruga niște povești că ți-era și rușine să le asculți! Treaba asta se-ntîmpla pe cînd era șomer; dar chiar dacă n-ai de lucru, nu stai să citești cărți tîmpe, ci te frămînți să-ți găsești un rost! De-ar fi citit măcar Viața Domnului Nostru Isus Christos! deși nici asta nu era treabă pentru un bărbat. Cu timpul, începusem și eu să dau semne de „țicneală". La zece ani, mama mă găsi în hambar. Plîngeam, cu capul plecat asupra cărții despre Genoveva. Cartea era o carte sfîntă și nu mă mustră. Dar altă dată, cînd mă găsi în aceeași stare citind Coliba unchiului Tom, zbieră: „Cap sec ce ești! Șterge-o la curățit cartofi!"

Bunica nu mă dojenea cînd citeam *Viețile* sau *Minunile Sfinților*. Dimpotrivă, o certa pe mama că nu mă lasă să le citesc și că dă în mine cu ce nimerește. Socotea că mama păcătuiește, că e potrivnică dreptei credințe. Copilul trebuie pedepsit, dar omenește, cu biciul sau cu funia. De-a lungul copilăriei mele, nu mă atinsese nici măcar cu un deget. Și nici nu mă pîrîse vreodată. De cîteva ori bătaia ar fi fost atît de binevenită încît m-am simțit prost că mă cruță. Ba mai mult, mă socotii chiar nedreptățit. Acum, cînd îmi amintesc cît era de credincioasă, cred că de-ar fi trebuit să mă „mustre" cu bățul, ar fi

---

[1] Kraszewski Jozef Ignacy (1812—1887). Eminent scriitor polonez, creatorul romanului polonez modern. A scris circa 600 de volume.

[2] Henryk Sienkiewicz (1846—1916). Unul din cei mai de seamă scriitori clasici polonezi. Romanele sale istorice celebre: *Cavalerii teutoni, Prin foc și sabie, Potopul* etc. au fost traduse în mai toate limbile globului.

făcut mai întîi o cruce mare pe el şi poate alta la fel de mare pe şezutul meu...

În zilele de neuitat cînd Sulejówul tremura de groază, cînd clopotele vesteau la fiecare jumătate de ceas o nouă victimă, eu mă rugam Sfintei Fecioare să mă apere de mînia tatii. Ştiam pe de rost *Maică milostivă* şi cîntînd:

> Cînd seceră Tatăl, cuprins de mînie,
> Ferice-i de-acela ce-n Maică găseşte
> Refugiu...

nu mă gîndeam la Dumnezeu, ci la tatăl meu, la Wojciech, atît de aprig la mînie. Bunica spunea că fusese botezat în apă fierbinte şi de vreo două ori îl văzui chiar eu clocotind de mînie. Furia lui se revărsa ca o lavă. Mînia i se trezea pe negîndite, dar i se stingea ca un foc de paie. Trebuia doar să ai grijă să te fereşti în clipa aceea din calea lui, ori să te pui sub un scut puternic. De pildă, fusta mamei. Se vede că Wosio o iubea mult pe Klimcia, dacă nu-i arunca vorbe de-ocară nici cînd îl apucau furiile. La pricini mărunte un zîmbet şters i se ivea pe buze iar la cele mai mari se făcea alb ca varul, îşi lua şapca şi ieşea zorit din casă.

Mă chinuia necontenit un singur gînd: îi va povesti mama isprăvile mele, ori nu i le va povesti? Două zile stătui în casă, ca Burek în lanţ, gata să fiu de folos ori de cîte ori va fi nevoie. De frică să nu stric iarăşi totul, nu îndrăzneam nici măcar să mă uit la comoara de sub iesle, ceea ce mă chinuia cît îi chinuia holera pe ceilalţi, dacă nu şi mai mult. Şi-n timp ce-l legănam pe micul Michalek, chinul prin care treceam îmi umplea ochii de lacrimi.

— Ce ai, fiule?

Mă ruşinai. Adîncit în durerea mea, nici nu luasem seama că mama se uita la mine.

— Şi unde-ţi sînt ziarele? Hai, nu-ţi fie teamă, că nu ţi le arunc... Dacă-ţi spun că nu, nu! Mă ştii doar!

Eu eram însă păţit. Unchiul Iosef îmi dăruise cîndva un bănuţ şi cu toate că ai mei îmi spuseseră atunci la fel, mi-l luaseră. N-aveam încredere. Dar se vîrî şi bunica în vorbă, şi-mi spuse că dacă las cărţile în pod, o să le găsesc roase de şoareci. În cele din urmă mă-nduplecai, dar adusei doar o mică parte din ele. Comoara era mai mare decît îmi închipuiam. Printre numerele din *Săptămînalul Ilustrat,* cu gravuri în lemn ce reprezentau natura şi aspecte din Varşovia — oraş la care visam ca la un colţ de rai — descoperii foi rupte dintr-o altă revistă, cu poze ce înfăţişau pădurile tropicale şi pe sălbaticii lor locuitori.

— Vai, bunicuţă! Uite! Sălbatici!

Cu ochelarii căzuţi pe nas, bunica se necăjea cu un fir de aţă ce se-ncăpăţîna să nu intre-n ac.

— Vino să-mi bagi aţa-n ac! Hai, că n-au să-ţi fugă sălbaticii...

— Bunico, misionarii...

La ispita asta, nici ea nu mai rezistă. Lăsă lucrul, îşi potrivi ochelarii pe nas şi-şi apropie capul de al meu.

Poza înfăţişa nişte canibali dănţuind în jurul focului în care un preot misionar, legat de un copac şi aşteptîndu-şi moartea într-o pioasă reculegere, avea să fie fript. Totul era înfăţişat pe fondul unei păduri tropicale, străbătută de o apă mare, plină de crocodili. Era ca în visurile mele despre pămînturiile necunoscute de dincolo de mări, visuri ce se-nfiripaseră pe vremea cînd citisem cu nesaţ despre călătoriile lui Magellan.

Eram elev în clasa a doua primară, citeam uşor orice şi ştiam toate cărţile ce se găseau prin casele oamenilor, ori se vindeau pe la hramuri şi la iarmaroace. Nu mai ţin minte cine mi le dăduse şi nici cu-

prinsul lor nu mi-l amintesc în întregime, deşi le vorbeam despre ele păzitorilor de cai, ceasuri la rînd, la păşune, fapt pentru care ei mă preţuiau — pe mine, un mucos guraliv — mă cinsteau ca pe unul egal lor şi-mi îmbogăţeau cunoştinţele cu o sumedenie de lucruri noi (atît de noi, încît mîncai bătăie în două rînduri din pricina lor).

Ei, dar venise vremea să sfîrşesc cu spovedaniile făcute în sînul familiei ; mă deşteptasem. Totuşi, nu totdeauna am ştiut să trag învăţămintele cuvenite şi nu o dată aveam să săvîrşesc în viaţa mea aceleaşi greşeli, fireşte în condiţii schimbate.

Cîtii cu glas tare articolul despre martirajul îndurat de preoţii misionari pentru credinţa lor, despre datoria de a mîntui sufletele rămase în ghearele păcatului originar şi despre uriaşele merite ale celor ce sprijină misiunile creştine. Toate la un loc acţionară asupră-mi ca o bună vestire. Pe neaşteptate, îmi dădui seama că pentru asta mă făcuse Dumnezeu. Să lupt pentru izbăvirea nenorociţilor negri din pădurile virgine, în mijlocul fiarelor lacome şi al reptilelor... Cred că tulburarea mea se transmise şi bunicii, fiindcă pentru prima oară îmi mîngîie părul zburlit : „Să te binecuvînteze Dumnezeu, copilul meu". Tocmai atunci intrară în casă mama şi fraţii mei.

— Vezi, Klimcia, ţi-am spus eu întotdeauna că e un copil bun ! Numai golanii ăia... Vino să vezi ce-a adus. Vrea să se facă misionar...

La dorinţa mamei mai citii o dată descrierea aceea zguduitoare. Toţi erau mişcaţi ; pînă şi Jasiek asculta cu sfinţenie. Mama se uită în grabă şi la celelalte ilustraţii.

Fără doar şi poate, tipăriturile mele nu mai erau în primejdie. Trebuia doar să le cocoţ undeva, mai sus, ca prichindeii mei de fraţi să nu le-atingă-n joaca lor. Bunica mă sfătui să le pun în colţul unde stăteau căpisterele. În adevăr, în spatele lor, în locşorul unde-şi făcea pisica culcuş, găsii un adăpost peste măsură de nimerit. Vreme îndelungată, tot făcînd pe

dădaca şi pe rîndaşul la bucătărie, nu prea avusei răgaz să citesc. Cu atît mai puţin cu cît, după potolirea nestăvilitei sete de la început, ispita jocului cu mingea şi de la poarcă fu mai tare decît pofta de citit. De altfel, ori de cîte ori mă adînceam într-o carte, întotdeauna îmi găseau ceva mai însemnat de făcut decît îndeletnicirea asta „talmudică".

La două săptămîni după aceste întîmplări dureroase — ca de obicei, tot într-o duminică — veni tata. Îi curăţai ghetele grele şi slinoase pînă căpătară lustru. Era în toane bune. Holera ne ocolise casa, cei trei purcei creşteau văzînd cu ochii, vaca dădea lapte din belşug — în anul ce trecuse abia dacă scoteai o jumătate de kilogram pe zi (fusese vrăjită, vorba mamei) — din jumulitul gîştelor puteai strînge cîteva ocale de puf, iar băieţii, îndopaţi cu cartofi şi pîine, erau rotunzi la obraji ca nişte pepeni. Văzîndu-ne hainele, tata începu să se înfurie. „Ce dracu. Vă băgaţi picioarele-n buzunare? Şi genunchii ăştia? Saci ar trebui să purtaţi." Mama i-o tăie însă repede: „Lasă, Wojciech! Taci şi mănîncă!"

Din tigaia mare de fier se ridica binecunoscutul miros de slănină prăjită cu cașă. De la Paşti nu mai fusese asemenea sărbătoare. Aveam la masă ciorbă de cartaboş (cinci groşi litra) cu pîine proaspătă şi cartaboş la tigaie. Tata şi mama înfulecară fiecare cîte trei-patru bucăţi din mîncarea asta minunată, iar noi copiii — cîte una. Fiecare primi un codru de pîine — darul înmiresmat al lui Dumnezeu. În aşteptarea lui, se lăsase o linişte ca în biserică. O clipă sfîntă...

La vecinii noştri Kotkowski — unde tatăl nu era meseriaş, ci căruţaş cu doi cai costelivi — astfel de praznice erau mai rare. Cînd se întîmpla însă şi la ei, Olesia, fata lor de-o seamă cu mine, îşi ascundea bucăţica-n dulăpiorul din bucătărie şi două-trei zile se desfăta privind-o. O dată, povestea avu însă un sfîrşit dureros: îi hălpăni pisica totul şi Olesia fu cuprinsă pe loc de o deznădejde mută, care dăinui cîteva zile.

Laolaltă cu mama şi cu copiii lui, toţi sănătoşi, tata se simţea minunat. Nici soacra nu-l stingherea. Mustăţile lui lungi nu izbuteau nici ele să-i umbrească mulţumirea ce i se citea pe faţă... In asemenea clipe puteai să i te urci şi-n cap. Deveneam de o seamă cu cei vîrstnici, iar de ne vîram în vorba lor nu eram mustraţi. Ii povestii tatii cum pieriseră lucrurile popii, sortite focului. Cînd tata se cruci că nu luasem seama încotro fuseseră duse, mama ţinu să spună :

— Ce vrei ! fecioru-tău ! Seamănă cu tine, ca un pui de vulpe cu alt pui de vulpe ! Cum vede o cărticică, uită de tot ce-l înconjoară.

Apoi, îi istorisi tot ce se petrecuse din pricina prostiilor mele. Dar vina mea, în povestea asta, te făcea doar să rîzi. Tata zîmbi şi el binevoitor. Pe urmă toţi ai casei îmi priviră comoara, pe alocuri zmîngălită. Poza cu misionarul martir nu-i plăcu tatii de loc. Şi nici nu înţelese emoţia întregii familii cînd aflase de povestea cu misionarii. „Să lăsăm oamenii să-l slăvească pe Dumnezeu fiecare în chipul lui. Umblă să-i convertească pe sălbatici, cînd la noi atîta creştinătate nu ştie să trăiască în legea lui Dumnezeu".

— Aha, Wojciech — începi să-ţi dai arama pe faţă! Faci pe prostul, ori cu adevărat nu pricepi că ăia nu sînt botezaţi ?

— Ii... ăia... se bîlbîi tata, sub privirea aspră a celor două femei. De mult i-a botezat Dumnezeu ! Cu toţii sîntem copiii lui...

Atunci, amîndouă tăbărîră asupra ereticului. Şi tăbărîră mai cu foc, fiindcă strica sufletele copiilor !

Bunica spuse chiar o vorbă despre cercul morarilor evanghelici şi cred că pînă la urmă s-ar fi certat toţi trei de moarte dacă nu venea timpul de mers la liturghie.

Pornii şi eu spre biserică, cuprins de o umbră de îndoială. Umbra, ca toate umbrele, trecu foarte repede, dar urma ei stărui în mine. Peste cîţiva ani, în prima perioadă critică a vieţii, avea să devină punctul de sprijin al luptei mele lăuntrice.

ŞCOALA

Mergeam pe opt ani, dar eram tot de-o şchioapă. Semănam cu mama. Eram atîta de voinicos, că trebuia să mă sui pe ghizd ori de cîte ori scoteam apa din fîntîna cu cumpănă ; stăteam cu picioarele proţăpite, mă ţineam de marginea colacului cu degetele de la picioare ca o maimuţă şi, scuipînd în palme, mă lăsam în jos în adîncul fîntînii o dată cu cumpăna. Şmecheria asta cerea să faci treaba repede. Pînă să prindă cumpăna de veste, să-i şi afunzi ciocul în apă ; dacă zăboveai, ţi se smulgea din mîini şi se-nălţa, trasă de buturuga de la coadă. Cîteodată se întîmpla să mă ridice şi pe mine cu ea, dar cu o îndemînare de maimuţă izbuteam să lunec pe parapet în jos. Mamei nu-i era teamă că mă înec. Nici n-avea răgaz să se gîndească la asta. Trebuia să aibă grijă de vacă, de porci, de gîşte... Avea de hrănit şapte guri în afară de mine, iar pentru fiecare trebuia să spele şi să coasă. Toate le cosea şi le cîrpea cu mîna ei. Noi, copiii, purtam un fel de cămăşi, care din faţă aduceau a pieptar ţărănesc, iar din spate a bluză de femeie. De sub mîndreţea asta de veşmînt spînzura — oh, cîtă poezie! — un colţ de la betelia nădragilor (mereu ni se rupeau nasturii). Cămaşa era cam subţire pentru zilele răcoroase şi cînd trebuia să duc gîştele la

păşune mama mă căpătuia cu halatul ei de barchet. Halatul, ca un fulg, era călduros şi-i simţeam moliciunea la ceafă. Ei, n-o să se mai întoarcă niciodată vremurile alea minunate!

Pentru şcoală însă cu straiele de pe mine nu mă puteam lăuda. După ce chibzui şi se sfătui cu bunica şi cu alte cumetre, mama-mi cumpără doi coţi de stofă de culoare închisă din care Hercka urma să-mi croiască un lucru ca lumea. Ovreiul însă nu se învoia să lase la mai puţin de o jumătate de rublă. Şi-apoi, nici nu erai sigur că o să-ţi dea înapoi bucăţile de stofă rămase. Aşa că mama se hotărî să-mi facă ea singură hainele — cu atît mai vîrtos cu cît aveam să le rup în scurtă vreme, „stricăcios" cum mă ştia. Şi într-adevăr îmi cusu un rînd de haine pe cinste: larg şi lung! Pantalonii picau pîn'la pămînt şi aveau bazon în fund, ca ai cizmarilor; mînecile erau largi, ca la paltoanele femeieşti, aşa cum se purtau pe vremea aceea. Arătam cu adevărat altfel, adică aşa cum se cade să arate un şcolar.

Gătită în veşminte de sărbătoare ca pentru biserică, cu o bonetă curată şi albă pe cap, mama mă-nsoţi la şcoală, ţinîndu-mă de mînă, ca pe un mucos neajutorat — asta cînd acasă crăpam de mult lemne pentru foc. Mama părea într-adevăr foarte mîndră.

Domnul Kowalski, învăţătorul, ne surîse prietenos şi cu toate că băncile erau toate pline, mă primi şi mă aşeză la un cap de bancă, între cei mai mărunţi.

— De va fi nevoie, nu cruţaţi bătul, îi şopti în taină la plecare mama, înclinîndu-se adînc.

Şcoala noastră avea o singură încăpere uriaşă, unghiulară. Latura cea mare adăpostea trei clase, iar în cea mică se înghesuiau elevii clasei întîi care erau şi cei mai numeroşi. Catedra învăţătorului şi tabla se găseau în colţ. Deşi învăţătorul striga mereu să se facă linişte larma nu înceta, ci scădea şi creştea întocmai ca într-o orchestră. Învăţătorul preda lecţia cu glas tare pentru fiecare clasă în parte, aşa că trei clase

rămîneau veşnic de capul lor. Te minunai cum de se poate învăţa ceva în larma aceea.

Tocmai începea lecţia de citire cu „mînjii".

— Rudnicki, *kak twaio imia ?* [1]

— Ei, n-auzi? îmi dădu cu cotul un coleg proaspăt trecut într-a doua. Cum te cheamă ?

— Lucjan.

— *Otveciai polnîm priedlojeniem : Maio imia Lukian. Pavtari* [2].

Repetai, pe dos şi stîlcind cuvintele. Ruşinat şi umilit, mă aşezai la loc. Franc Klein răspunse cum trebuia.

— *Rudnicki, pavtari* [3].

— *Maio imia Lukian, gaspadin ucitel* [4].

Asta fu prima lecţie de limba rusă, pe care abia peste douăzeci de ani o învăţai ca lumea în regimentul 20 infanterie din Jitomir, de la *gefreiter*-ul Gluboki, şeful meu.

Tot pe atunci învăţasem să vorbesc foarte bine păsăreşte. Mă-nfigeam sub fereastra vecinului nostru Krochmalski, şi strigam :

— Franek. *„Deri derâzie dermy derna derry derby"*.

— *Derdo derbrze* [5]...

Vorbeam aşa de repede, că mama şi surorile nu ne înţelegeau ; asta şi urmăream. Doamna Krochmalska se înfuria pe mine :

— Latri ca un cîine !

Părinţii erau mîndri de cîte ştiam şi ne tot îndemnau :

— Învăţaţi, băieţi. Ce învăţaţi al vostru rămîne.

---

1 Rudnicki, cum te cheamă ?

2 Răspunde cu o propoziţie întreagă : Numele meu e Lukian. Repetă.

3 Rudnicki, repetă.

4 Numele meu e Lucian, domnule profesor.

5 Dacă se elimină prefixul *der* care se repetă înaintea fiecărei silabe, propoziţia se citeşte : *idziemy na ryby* (Hai la peşte). *Dobrze* (Bine).

Eu, umilă picătură în uriaşul fluviu al vieţii, înghiţeam tot ceea ce socoteam că nu e otrăvitor. „Socoteam". De fapt nu-mi dădeam seama de nimic, mă mişcam ca un protozoar în ocean. Înghiţeam bune şi rele, fie că ţineau de progres, fie că ţineau de descompunere. De altfel nici nu se putea altfel. În ciuda „infailibilităţii" instinctului, un număr nesfîrşit de protozoare mor otrăvite.

Din sfera de influenţă a păşunii — care se exercitase asupră-mi de cînd aveam şase ani— intrai în sfera de influenţă a şcolii. Ne înghesuiam într-o singură odaie aproape o sută de băieţi şi fete, între opt şi cincisprezece ani. Curtea şcolii era o curte oarecare, în care se strîngeau murdăriile şi care avea la mijloc chiar o groapă de gunoi. Lecţiile durau şapte ore fără întrerupere. La duhoarea ce domnea în clasă se adăugau şi mirosurile ce veneau de la bucătăria ce lega clasa de locuinţa învăţătorului. Mirosurile astea îmi făceau rău. De cîte ori se gătea varză, veneam acasă cu dureri de cap. Adeseori nu învăţătura era greu de suportat, ci orele în care nu făceam nimic, plictisoase şi lungi. Cu toate acestea îndrăgeam şcoala, şi eram mai disciplinat şi mai serios decît mulţi alţi copii, mai răsăriţi ca mine. De aceea eram şi mai rar pedepsit. Eram doar la şcoală, şi era păcat să nu ascult ce se spune la lecţie. Învăţam pe de rost istoria Vechiului Testament, versuri de poeţi ruşi şi polonezi, ba chiar şi tabla înmulţirii. Prima poezie pe care am spus-o pe dinafară, spre marea bucurie a celor de-acasă, fu *Cocoşelul cu creastă de aur,* a doua *Maimuţa şi ochelarii,* a treia *Părintele Falkovski la plimbare.* Pînă şi azi mai ţin minte cîteva crîmpeie din aceste poezii, ca şi din altele învăţate tot pe atunci. Cînd le recit, mă străbate uneori acelaşi fior de odinioară şi simt în nări mireasma şcolii. Datorită lor îmi cîştigasem o faimă atît acasă cît şi printre colegi ; în ceea ce priveşte însă cititul, nu înaintasem nici măcar un pas. Recunoşteam literele polone şi ruseşti cînd le ve-

deam pe sărite, știam să le silabisesc, dar citeam papagaliceşte, ținînd minte locul din pagină şi cuvîntul. Începusem să merg la școală în noiembrie, după ce luaseră sfîrşit toate muncile de toamnă, adică într-o vreme în care vitele nu mai puteau fi mînate la păşune. Eram acum la sfîrşitul lui martie şi mai aveam doar cîteva zile pînă la încheierea anului şcolar. Totuşi, fiecare lecție de poloană îmi părea un chin. Din cînd în cînd cîte un elev era scos la tablă unde citea tocmai cele cîteva poezii pe care le avusesem de învățat, îndrugîndu-le ca toți ceilalți, pe dinafară.

Domnul învățător era bucuros de progresele noastre. Era bucuros pentru că era convins că știm să citim. Dar altul era adevărul: întreaga clasă nu știa decît *poiskuiu azbuku* [1]; știa să scrie, dar habar n-avea să citească. Asta după cinci luni de învățătură! La una din lecții — silabiseam tocmai ultima pagină a abecedarului polon — Maniek Westrych încurcă propozițiunile şi cu toate ajutoarele domnului Kowalski nu fu în stare să descifreze textul. Şi gata bănuielile!...

— A, nu! *sleduiuşcii, Piekarski, citai* [2]!... Ce, nici tu nu ştii? *V ugol i na kalieni* [3]!

Pe rînd, toți băieții din clasa noastră şi din alte cinci-şase bănci ale clasei a doua se bîlbîiră şi trecură la colț lîngă tablă, în genunchi. În clasă se lăsă o tăcere ca la judecata unui proces de seamă, cînd completul de judecată intră pentru a rosti sentința. Să vezi douăzeci şi ceva de măgăruşi, care stau în picioare în jurul tablei în pozițiile şi cu mutrele cele mai felurite, ce poate fi mai caraghios? Nu rîse totuşi nimeni. Încremeniseră, smirnă, pînă şi elevii şi elevele din clasele mai mari.

Țintuit în banca celor mici, aşteptam să-mi vină rîndul. Îmi pierise piuitul. Cuprins de o adîncă mîh-

[1] Alfabetul polon.
[2] Următorul, Piekarski, citeşte!
[3] Treci în genunchi la colț.

nire, domnul învățător, uitînd de necaz cine este, îmi spuse în poloneză :

— Rudnicki, citește !

Mă ridicai în picioare, țeapăn. Îmi tremurau mîinile. Nici nu mai vedeam textul pe care-l repetasem cîteva zile în șir și care stătea înfipt în mine ca o așchie. Știam la ce pagină se începe și în ce loc se termină. Mă temeam să nu mă asculte pe sărite...

— Xer... Xerxes...

— Curaj, curaj...

— Xerxes, regele Persiei, a fost fiul lui Darius. Xantypa cea răutăcioasă a fost soția filozofului grec Socrate... îmi dădui eu drumul ca un bîlbîit care a trecut peste cine știe ce prăpastie. Nu vedeam, dar simțeam că învățătorul se-ndreaptă spre mine. „O, Sfîntă Fecioară, de nu m-ar întreba pe sărite !"

— *Procitai eto !* [1]

— Xan... Xantypa... Îl recunoșteam pe ciudatul ăsta de X, și țineam minte că numai două vorbe încep cu litera asta, Xantypa și...

— *A eto, cito ?* [2]

— *Derius...*

— Cum *der,* nu vezi că-i *a* toată ziua ? îmi spuse domnul învățător în limba maternă.

Repetai corect.

— Ei, dar aici ?

— Fe, fe... da... Fi, fi, filozof !

— *Haraşo. Paşli v skamii !* [3] le strigă celor pedepsiți.

Ca o furtună, colegii se năpustiră înapoi în bănci.

— Nu vă e rușine, măgarilor ? Iată, cînd înveți, știi. Începînd de azi *on budiet vaşim ucitielem* [4], își încheie domnul Kowalski amestecul său de grairuri care

---

[1] Citește asta.
[2] Dar asta ce este ?
[3] Bine. Treceți în bănci !
[4] El va fi învățătorul vostru.

se chema limba oficială. Intrarăm în recreație. Dădurăm fuga în *vieter*[1]. Edek Klas îmi puse o piedică. Picai cu nasu-n noroi.

— *Gaspadin ucitiel, u vas nos pomaralsia*[2], strigă cu glas piţigăiat, Wladek Filipowski.

— *Tu, ucitiel,* cît face *trijdi piat*[3].

— Poţi să-l întrebi mult şi bine, că nici el n-are habar de nimic.

Il văzui pe Klabiter venind cu paşi rari, spre mine, ceea ce nu prevestea nimic bun. Ocolii primejdia, zbughind-o în clasă. Eram o fire veselă, dar în ziua aceea îmi venea să plîng. Mi-era ruşine de cele întîmplate şi aşteptam urmările ruşinoase ale înşelătoriei. Şi din nou mă înfăţişai dinaintea prea minunatei şi Sfintei Fecioare, care mă privea cu bunăvoinţă din pervazul uriaşului ei altar. Simţeam bine că nu-i merit ocrotirea. Eram un păcătos! Cum altfel ar fi putut gîndi nepotul bunicii Okrasinska — aflată în veşnic război cu Necuratul şi cu ispitele lui? Împlinisem opt ani, dar luasem de mult cunoştinţă de cele şapte păcate mortale şi reacţionam cu vioiciune la orice imbold al mediului înconjurător. Pe vremea aceea eram un ghemotoc de rîs şi voie bună; rarele şi scurtele mele clipe de cugetare mă cufundau însă într-o tristeţe adîncă. Am pomenit parcă mai sus de o asemănare ce ar fi existat între bunică, mamă şi nepot. Încep să cred că eram una şi aceeaşi făptură. Existau deosebiri, dar numai cantitative, relative la raportul dintre impuls şi judecată şi depinzînd de vîrsta şi sănătatea organismului fiecăruia dintre noi. S-a scurs mai mult de o jumătate de veac de atunci şi în mine s-au contopit toate caracteristicile înaintaşelor mele. Multe s-au schimbat pe faţa pămîntului. Ce era virtute ieri, astăzi e păcat şi multe păcate grele de ieri sînt privite azi ca virtuţi. Am

---

1 Afară.
2 Domnule învăţător, vi s-a murdărit nasul...
3 De trei ori cinci.

încărunţit, dar continuu să păcătuiesc şi să-mi pară rău. N-a fost nicicînd biserică mai frumoasă ca vechea biserică din Sulejów. A dărîmat-o părintele Grochowski care înălţă una mai frumoasă, cel puţin aşa zicea lumea. Eu însă eram de altă părere. Nu fusese Sfîntă Fecioară mai minunată ca cea din altarul principal al vechii biserici. Pe cea din Czestochow[1] o adoram la poruncă şi după un efort de înţelegere. Era prea neagră şi prea pocită de Husiţi. De-ar fi arătat ca acum, după cele cîteva restaurări pe care le-a suferit, altele ar fi fost simţămintele mele faţă de ea. Să nu credeţi cumva că schilodesc imaginea unui suflet de copil împrumutîndu-i ideile unui bătrîn „cinic"! De cînd eram de-o şchioapă nu mă puteam ruga la sfinţi dacă erau urîţi. Şi, ce-i mai rău, căutam să-mi înăbuş aceste gînduri. Simţeam destul de nedesluşit că-i un păcat, dar nu-l mărturisisem preotului, socotind că nu-i îngăduit nici măcar să te gîndeşti la un astfel de păcat care, din nenorocire, se ascundea în mine.

În biserica veche, în partea opusă amvonului, fusese o statuie care o înfăţişa pe Fecioară cu ochii ieşiţi din orbite, cu guşă, ţinînd în braţe un prunc strîmb. Ca să n-o văd şi să nu păcătuiesc, închideam ochii. Aveam vreo zece ani cînd îi mărturisii bunicii că după mine nu era o statuie de-adevărat. Ca s-o conving spusei, scîrbit: „Ptiu! ce mai Sfîntă Fecioară!" De cîte ori nu stricasem cheful alor mei prin cîte o afirmaţie de-asta! Mi-amintesc de un dascăl de-al meu, care se învineţea ori de cîte ori dădea cu ochii de mine în clasă. Ei, dar despre asta vom vorbi mai tîrziu.

Şi iată că aflîndu-mă la amanghie, ros de îndoială şi copleşit de ruşine, eu, cap sec ce eram, eu cel ridicat în slăvi ca cel mai bun elev din şcoală şi dat

[1] Icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului din Mînăstirea de pe Iasna Góra (Muntele luminos) la Czestochow cunoscută şi sub numele de Madona Neagră.

drept pildă altora datorită numai unei înşelătorii — mă dusei să cer sprijin Preasfintei Fecioare! Aveam o credinţă nestrămutată şi eram convins că, în nevoie fiind, nu mă va părăsi niciodată. Duminică după liturghia cîntată şi după masă, înaintea Patimilor Domnului, am rămas singur, numai cu ocrotitoarea mea. Ţin minte ca acum ce gînduri mă însufleţeau. Lacrimile îmi curgeau şiroaie, ca atunci cînd mama îmi freca picioarele julite şi negre de rapăn şi mi le ungea cu seu de lumînare. După o introducere înălţătoare, rostii litania — atît cît o ţineam minte din auzite — iar la fraza „Tu, care-i alini pe cei îndureraţi" izbucnii din nou în plîns. Cînd îmi ridicai ochii scăldaţi în lacrimi, mi se păru c-o văd pe Fecioara Maria clipindu-mi prietenoasă. Îmi ştersei ochii cu mîneca şi nasul cu mîna, sărutai cucernic treptele altarului şi, plin de cele mai bune intenţii, fugii acasă s-o ajut pe mama. Ascultarea şi umilinţa sînt doar primele comandamente ale unei vieţi de omenie...

Pilica adusese însă la malul ei scund şi nisipos un coşcogea sloi de gheaţă pe care se cocoţaseră Wicek, Kostek şi Maniek. Făceau pe plutaşii...

— Aşa se merge cu pluta, nătărăilor?

Şi ca să le arăt că ştiu, mă avîntai cu cizme cu tot prin apă. Aceasta pentru că, simţindu-se jigniţi, colegii mei nu voiau să se apropie de mal. Las' să vadă ei cine sînt eu şi ce carîmbi am! Dar sării greşit şi apa îmi intră în cizme. Totuşi izbutii să ajung la sloiul plutitor. Din păcate, nici una din faptele mele n-au fost vreodată roade ale unei judecăţi, ale unei chibzuieli. Asta e trăsătura caracteristică a felului meu de viaţă. Mă pripesc totdeauna! Judecata se coace la mine în timpul sau chiar după ce am făcut un lucru, aşa că-mi irosesc degeaba o mare parte din vlagă şi de mijloace. Sînt din născare un „realist". Gîndesc prin acţiuni. Uneori sînt mîndru de mine iar de cele mai multe ori mă

fălesc chiar cu urmările faptelor săvîrşite, în care voinţa şi judecata mea n-au jucat nici un rol.

Pojghiţa de gheaţă crăpă sub greutatea noastră şi băieţii, speriaţi şi uzi leoarcă, ca şi mine de altfel, alergară bîzîind la mamele lor şi se plînseră, dînd toată vina pe mine. Noroc că tata nu era acasă! Ai mei îmi traseră cîţiva ghionţi, mă dezbrăcară şi mă vîrîră-n aşternut. Cît de amăgitoare sînt toate bucuriile! cugetam eu, conştient că numai Necuratul mă putuse împinge să mă caţăr pe sloiul acela de gheaţă, numai el îmi mînase paşii într-acolo.

Lîngă pat, sta nelipsitul scrin şi pe el ghiozdanul de lemn pe care-l purtam petrecut pe după umăr cu o sfoară. Luai cartea de citire şi o deschisei la Xerxes. Îmi dădui seama că pe sărite, recunosc toate cuvintele! Uite, aici scrie „persan", aici „răutăcioasă". De m-ar întreba acum învăţătorul, oricare cuvînt, ba chiar de-a-ndoaselea, aş răspunde pe loc!

De citit însă tot nu ştiam să citesc; Sesamul nu voia să se deschidă la nici una din rugăciunile mele. Mă gîndii iarăşi la singura şi neîndoielnica mea salvare. Meritam eu oare ocrotirea Sfintei Fecioare? Nu demult fusesem sigur de ea, dar pătania de pe sloi mă făcu să mă îndoiesc. Amărît de mine şi de toţi, începui să închid şi să deschid pe rînd ba un ochi, ba pe celălalt, ca să prind diferite culori şi să alcătuiesc cu ele imagini pe peretele zgrunţuros. Bunica întorcîndu-se de la Patimile Domnului puse cartea groasă de rugăciuni (Dunin, din Czestochow [1]) lîngă ghiozdan şi după ce mă-ntrebă ce-am făcut la şcoală, mă lăudă din toată inima.

— Da, da, Lucjan, dă-i aşa înainte, dacă vrei să iasă om din tine!

---

1 Carte de rugăciuni foarte populară în acea vreme, editată la Czestochow „prin grija arhiepiscopului Dunin".

Inghiţii hapul ăsta amar, fără ca bunica să bănuiască ceva. Simţeam că nu merit să trăiesc pe pământ. Mă scuturai însă de îndată de gîndurile mele negre: mă străfulgerase o idee! Ţin foarte bine minte clipa asta, cred că n-o voi uita niciodată. Intinsei mîna după Dunin!

— Nu pune mîna că nu-i pentru tine.

— Bunico, vreau să mă uit prin litanie.

Mama mormăi: „E pios ca un porc în ploaie", dar bunica încuviinţă din cap şi îmi dădu voie să iau cartea. Parcă vrăjită, cartea se deschise singură tocmai la litanie. Tot colţul de jos al paginii era înnegrit de urme de degete, literele erau mari şi tipărite în afară. Litania, pe care bunica o spunea deseori seara, o ştiam aproape toată pe de rost. Imi veni în minte să mă controlez să văd dacă am să ştiu sau ba, unde scrie „turnul de fildeş"? Incepe doar cu *bukva: wu.* Am urmărit rîndurile, cu deget tremurător, pornind din susul paginii, şi mă trecuseră năduşelile ca şi cum îmi jucam ultima carte. Iată-l în sfîrşit pe *wu! Wu* şi *ie: wie; ze* şi *o; zo. Wuizo, wiezo.* Să urlu de bucurie şi alta nu! Iată că izbutisem să citesc. Mai încolo însă n-am mai putut. M-au trecut iar năduşelile. *De* şi *a: de a; wu* şi *i: wui; de* şi *o: de o; wu* şi *a: wu a; de-a wu i — de o — wu a. Dawidowa.* Da, există şi aşa ceva! *Wiezo Dawidowa.* Alături de *Wiezo Dawidowa* trebuie să scrie *Turnul de fildeş.* Nici nu mai silabisesc. De la primele litere îmi şi dau seama că este vorba de *Turnul de fildeş.* Făcusem primul pas spre ştiinţă! Ştiam acum ce avea să urmeze! Bucuria mi-e din ce în ce mai mare. Căutai apoi în zadar *Mîngîierea celor nenorociţi,* dar descoperii în schimb *Pricina bucuriei noastre.* Eram în al nouălea cer. Mă făcusem roşu ca un rac şi mă suceam în aşternut.

— Ce ţi se mai năzare?...

— Mamă, ştiu să citesc! strigai aproape plîngînd.

Ştiam cui datorez totul, dar nu-ndrăzneam şi nici nu ştiam cum să vorbesc despre un lucru atît de măreţ. Trăiam o fericire necunoscută încă.

— Bunico, am citit singur, uite aici: *Viejo Davidova.*

Bunica şi mama veniră degrabă lîngă mine, să se-ncredinţeze. Nu încăpea îndoială: *Fecioara neprihănită* sau *Fecioara credincioasă,* orice-mi arătau cu degetul, citeam fără greşeală. Mama mă privi mîndră, iar bunica mă ridică-n slavă:

— Are cap, dragă fată. Numai de s-ar lăsa de năzdrăvăniile lui.

În anul acela primăvara fu tîrzie. În aprilie era încă iarnă, cîmpiile, păşunile şi pîrloagele aveau o culoare mohorîtă, cenuşie iar semănăturile de toamnă se vîrau mai adînc în ţărînă, în loc să se înalţe spre soare. Seminţele de secară se topiseră sub bulgării zgrunţuroşi de pămînt, în grajduri vacile răgeau a jale. Cloşti, nici una. Iar primii boboci de gîscă ieşiţi din găoace erau hrăniţi în odăiţa aceea mică, în care ne-nghesuiam şi noi, copiii. Cu şcoala a mers la fel mai departe pînă în a doua jumătate a lunii aprilie. Puteam fi de ajutor acasă, dar mama se hotărîse să nu mă ia de la şcoală, fiindcă nu se ştia ce va mai fi la anul. Şi-apoi, nu eram fată şi le puteam fi de folos, la urma urmelor, şi cînd veneam de la şcoală: „Băieţi, ia aduceţi nişte apă! Dar iute, că nici de borş n-am! Băieţi, ia aduceţi nişte paie din hambar! Băieţi, ia să-mi căraţi nişte lemne..."

Întrebuinţez pluralul, fiindcă Jasiek, care împlinise şapte ani, începuse să fie şi el pus la treabă. Eram ca doi cîrlani înhămaţi la acelaşi ham. Aduceam apă cu o căldare de vreo cincisprezece ocale, spînzurată pe o prăjină. Jasiek ţopăia în faţă, ţinînd capătul mai lung, iar eu în spate, ţinîndu-l pe cel mai scurt. Căram doi snopi de paie, legaţi aşa ca unul să-mi atîrne dinainte, iar celălalt dinapoi, dar Jas ducea unul singur, ceva mai mărişor, e drept, împărţit în

două sarcini. Căratul apei, al paielor, al cartofilor din pivniță și al terciului, fiert în casă pentru porci și vaci, cereau o mare sforțare. Paiele le aduceam de la o jumătate de kilometru depărtare și trebuia să le dăm jos de cîteva ori de pe umărul amorțit, ca să mai răsuflăm. Jasiek scăpa de multe ori prăjina din mîini, eu îl mai înghionteam — întocmai cum face căruțașul blagoslovit cu cine știe ce mîrțoagă de cal — și mă răsteam la el: „Ce, n-ai mîncat azi, haimana?..." Jas mîrîia, scuipa în palme, și trudea mai departe, fără să se plîngă, fiindcă înțelegea că de scăpa și spărgea căldarea, n-o să-l mai laude nimeni. Spre seară, cînd treburile mai de seamă erau pe isprăvite și te trăgea ața la joacă, mama cu o voce dulceagă îmi poruncea: „Lucjan, ia joacă-te puțin cu Michalek". Michalek era prîslea, sugaci de un an. Începuse să umble de-a bușilea dar ca să nu bîzîie înainte de a ațipi, trebuia să-l plimbăm în brațe cel puțin o jumătate de ceas! Și era greu ca un berbec, mucosul! Să crești cît mai mulți copii este un merit recunoscut și răsplătit azi de stat. Pe vremea copilăriei mele însă numărul mare de copii într-o familie dovedea o gospodărie pricepută. Bineînțeles, dacă mergea mînă-n mînă cu înmulțirea vitelor. Altminteri, însemna că Dumnezeu și-a întors fața de la tine...

În casa noastră mirosea mai degrabă a mînia lui Dumnezeu, decît a bună gospodărire. Din opt copii, trei se prăpădiseră în fragedă pruncie.

Însă în primăvara aceea de neuitat nimic nu era-n stare să-mi tulbure marea fericire. Credeam în minunea care se-ntîmplase. Mă simțeam învăluit de ocrotirea, aproape fizică, a „Lăcașului înțelepciunii". Buchiile se prefăcuseră în strune armonioase pe care puteam cînta orice melodie. Izbutii să pătrund pînă în tainele gramaticii ruse — *Russkaia gramota*.

— Știi să citești și de la cap la coadă și de la coadă la cap? se minunase Franek.

Ştiam. Ştiam să citesc şi de la stînga la dreapta şi de la dreapta la stînga şi înţelegeam tot.

Pismieto ot vnuka polucil Fiedot [1].

La întrebarea învăţătorului nimeni nu fu în stare să spună ceva despre Fiedot.

— Rudnicki, ce ştii *skazat o Fiedotie?* [2]

— Pot *zkazat, gospodin ucitel* [3], că Fiedot primi de la nepotul său *pismieţo* [4].

— Da.

Domnul Kowalski mi-aruncă o privire plină de preţuire, aproape colegială. Din întreaga clasă pregătitoare, noi doi eram singurii cunoscători ai gramaticii. Prietenia care se legase între noi, de cînd cu Xerxes, deveni şi mai strînsă. Nutrisem din capul locului pentru domnul învăţător acelaşi respect pe care-l nutream faţă de preot. Acum respectului i se adăugase un simţămînt de apropiere, de dragoste, care avea să se adîncească, tot mai mult, în anii următori, pe măsură ce aveam să-l cunosc mai bine pe domnul Kowalski, omul stimat şi iubit de toată intelectualitatea din Sulejów. Domnul Kowalski era nu numai o autoritate ştiinţifică a timpului, ci şi reprezentantul artei şi al culturii. Cînta minunat la vioară, avea o voce frumoasă, declama şi interpreta în monologuri pline de haz roluri şi personaje din toate păturile sociale. Era un actor atît de talentat, încît era de ajuns să-şi pună într-un anumit fel şapca pe cap, ca să se transforme din nobil în ţăran, din ţăran în evreu şi chiar în Kunegunda Metliczanka. Domnul Kowalski izbutea să-i înveselească pînă şi pe pocăiţii îmbătrîniţi în mania lor religioasă. De aceea nu era locuitor din Sulejów care, întîlnindu-l pe uliţă, să nu surîdă în amintirea cine ştie cărei snoave de-a lui. Domnul Kowalski reuşea să insufle întregii societăţi din Su-

---

1 O scrisoare de la nepot a primit Fiedot (citit pe dos).
2 Să spui despre Fiedot?
3 Să spun, domnule învăţător.
4 Scrisoare.

lejów acele idei şi sentimente înălţătoare, adînc umane şi poate chiar cam vinovate, pe care nici focul, nici apa, nici tirania nu sînt în stare să le stîrpească din lume.

Libertăţi n-aveau oamenii de nici un fel. În afara asociaţiei religioase — care dădea membrilor ei dreptul să ţină o lumînare aprinsă la sărbătorile mai însemnate şi la înmormîntările cu mare pompă — nu era voie să închegi nici un fel de societate, nici un fel de grupare ideologică. Primarul, omul de încredere al stăpînirii, prezida rarele întruniri orăşeneşti.

Asemenea reprezentaţii aveau loc în cercuri restrînse, bunăoară la botezuri, în casele cetăţenilor mai înstăriţi unde petrecerea se prelungea de multe ori, pînă la revărsatul zorilor şi lăsa oamenilor amintiri frumoase şi pline de voie bună. În schimb, orice nuntă mai cu fasoane devenea un spectacol public. Muncitorii şi chiar „proprietarii" care nu fuseseră poftiţi la cununie asistau la petrecere de afară, de la ferestrele deschise, ca de la galerie. Îmi amintesc cu strîngere de inimă de clipa cînd, spre miezul nopţii, mama mă trase de pe pervazul ferestrei familiei Piekarski, tocmai cînd învăţătorul ţinea o cuvîntare în care arăta cum trebuie să-ţi muştruluieşti nevasta la nevoie, fără să-i rupi coastele.

Aveau loc şi adunări politice. Îl aud parcă şi azi pe domnul Kowalski cîntînd, cu un accent specific (nici o imitaţie n-ar izbuti să ne dea o cît de palidă idee), în hazul tuturor: „Cînd polonezii s-au luptat, la ce le-a folosit..." Dar domnul învăţător ştia să redea atît de viu şi cu atîta simţire mizeria omului sărac, încît din refrenul „Ai, vai" cîntat de toţi în cor, răzbătea o adîncă tristeţe, iar mulţi din cei de faţă zîmbeau înduioşaţi. Ca să nu mai pomenesc de cîntecul: „Colindăm pădurile şi codrii cei deşi", care exprima şi mai limpede sărăcia şi mizeria poporului.

Tata ne povestea multe istorioare pe care le ştia din tinereţe, dar nu l-am auzit nicicînd să cîrtească împotriva guvernului.

Dar Dracul nu doarme. Intr-una din zile mă întorceam cu părinţii de la nişte unchi unde prăznuisem un botez. Tata băuse atît cît se bea în asemenea împrejurări, se purta simandicos cu femeile, era nespus de vesel şi spunea nişte glume atît de deocheate, încît mama trebuia să-i astupe gura cu mîna. Rachiul cu coajă de lămîie îi sporise tatii cel puţin de trei ori personalitatea. Mergeam cu el pe uliţă, pe la vreo unu noaptea, cînd ne ieşi în cale un poliţist mai bătrîn, unul Schultz. Cum îl văzurăm, tatii i se preschimbă veselia într-o puternică mînie. Aţinu calea poliţistului, îi luă sabia şi încercînd să i-o rupă pe genunchi, strigă: „Iţi arăt eu ţie, cu afurisita asta cu tot..."

— Ce ai, ce ai, domnule Rudnicki? *Cito, on bolen?* [1]

— Wosiu! — ţipă mama înspăimîntată — ai înnebunit, omule!!

Eu izbucnii în hohote de plîns: mi-era tot atît de frică de poliţişti, ca de coşari şi de ţigani.

Schultz, cu o mişcare îndemînatică, îşi smulse sabia din mîna tatii iar mama, ţinîndu-şi cu o mînă bărbatul, cu cealaltă îi făcea semn poliţistului să plece. Bietul bătrîn o înţelese şi se făcu nevăzut, în beznă. Tunînd şi fulgerînd, tata ajunse cu bine acasă.

Schultz se dovedi om cumsecade. Nu făcu nici o reclamaţie, iar pînă la urmă totul se încheie printr-o împăcare, la o votcă, pecetluită bineînţeles cu un pupat. Avusese noroc. Totul fusese ca o piatră zvîrlită în apă, de care nu mai ştii nimic. De-ar fi întîlnit alt poliţist, tata ar fi ajuns un martir. Adică, mai ştii? In timpurile acelea erai osîndit la temniţă grea numai dacă ţi se găsea în casă coperta unei broşuri socialiste. Dacă erai beat însă puteai să-l înjuri pe ţar de mamă fără să păţeşti nimic.

---

[1] E cumva bolnav?

Domnul Kowalski era copleşit şi el de griji; avea pe cap cîţiva copii şi un *popiecitiel* [1]. În timpul celor patru ierni de şcoală, îl văzui de două ori pe acest mare demnitar. Mi-aduc bine aminte că multă vreme după fiecare vizită (amîndouă cu rezultatul *atlicino* [2]) ni se ţinea, o bucată de timp, mai des lecţii de limba polonă, noi, elevii, avînd deplină libertate să ne alegem limba în care să răspundem.

Învăţătorul ştia dinainte cînd va avea loc inspecţia şi o pregătea cu mult tact: ne amintea care sînt zilele de naştere ale ţarului şi ţarinei, ne arăta cum să vorbim celor mai înalţi demnitari şi ne dăscălea cu guberniile ţinutului prin care curge Vistula — Nadwislanski Kraj. Elevii din clasa a treia aflau o mulţime de lucruri interesante despre meridiane şi ecuator, pe care trebuia să ştii să le arăţi pe *poluşariah* [3]. Domnul Kowalski ne explica sumedenii de lucruri folositoare. Ca încoronare a lecţiei, domnul Kowalski îşi plimba beţişorul pe glob şi spunea: „Trebuie să înţelegeţi că meridianele înconjură pămîntul de la miazănoapte la miazăzi. Uitaţi-vă, aşa, de sus în jos. Aţi înţeles?"

Înţelesesem cu toţii la fel de bine. Chiar şi Mietek, fiul învăţătorului: meridianele ocolesc pămîntul de sus în jos, iar ecuatorul de la stînga la dreapta. Ori invers — că e „tot un drac". Primul îl ocoleşte aşa, iar celălalt în felul ăstălalt. Cam ca o funie lungă. N-o fi poate ceva mai lat? Totul ni se părea la fel de misterios ca şi întruchiparea Domnului Dumnezeului nostru, unic, în Sfînta Treime.

Mietek se pricepea mai bine ca toţi să arate pe glob meridianele şi ecuatorul. După el veneam eu, şi tocmai pe mine se bizuia învăţătorul la inspecţie.

---

[1] Inspector.
[2] Foarte bine.
[3] Emisfere.

Intr-adevăr, cum se ivi printre noi, inspectorul încuviinţă să i se arate care-i nivelul cunoştinţelor geografice ale elevilor.

Auzindu-mă strigat, pusei mîna pe beţişor şi, ca un mare dirijor, arătai fără greş unde sînt: Petersburgul, Moscova şi Varşovia. Dar învăţătorul voi să arate şi rezultatele mai importante ale muncii lui.

— *Rudnicki, cito tebie izviestno* [1] despre meridiane?

— *Meridian, gospodin ucitel, opaiasîvaiet polusarie* [2].

— *Ziemliu* [3]... mă întrerupse inspectorul.

Învăţătorul îmi făcea semn din ochi iar eu, după o clipă, de înfrigurată cugetare, răspunsei:

— *Opaiasîvaiet polusarie i ziemliu. Vot tak s verhu v niz* [4]

— Da... *nicevo. Udavletvoritelno* [5].

Inspectorul se arăta mulţumit de toate. Şcoala bine aerisită strălucea de curăţenie, iar pe jos era presărat nisip auriu ca pentru primirea preotului la masa de Paşti din Sîmbăta Mare. Cînd se anunţă sosirea demnitarului, cîntarăm cu toţii *Boje ţaria hrani* [6] de se cutremurară geamurile. La salutul lui, am răcnit ca turbaţii: „Dorim sănătate Înălţimii Voastre", iar Maniek Rostowski, din clasa a doua, recită cu patos poezia: *Lupul în haită*. La plecare, *popiecitielul* fu însoţit de un „Mulţi ani trăiască" intonat de optzeci de glasuri.

Învăţătorul strălucea de fericire. Îşi privea cu dragoste ceata de copii, care reuşiseră cu toţii atît de bine. Nu-i uşor să capeţi încrederea autorităţilor, dar o dată dobîndită, n-o mai poate zdruncina orice vrăjmaş.

---

1 Rudniki, ce ştii.
2 Meridianul, domnule învăţător, înconjură emisfera.
3 Pămîntul.
4 Înconjură emisferele şi pămîntul. Iată aşa, de sus, în jos.
5 Da... nimic de zis. Satisfăcător.
6 *Doamne, apără-l pe ţar* — imnul imperial rus.

Elevii fură cuprinşi de o nemăsurată voioşie. Noi, cei dintr-a treia, eram ispitiţi de tot felul de drăcii. Maniek Westrych de pildă izbutise să facă o tumbă peste bancă şi peste capetele noastre, de parcă s-ar fi aflat pe o pajişte!

Atenţie! Domnul învăţător se aşezase într-un loc, de unde ne putea cuprinde cu privirea pe toţi. În clasă mai dăinuia un freamăt, ca de obicei de altfel, pentru că o linişte desăvîrşită nu domnea decît atunci cînd învăţătorul era furios.

— Copii, acasă. Nu-nvăţăm nici mîine!

Din păcate mi-e greu să vă spun în cuvinte ce s-a petrecut în şcoala noastră cînd am auzit asta! În orice caz, nici compozitorii clasici, nici romanticii şi nici măcar Richard Wagner n-ar fi putut-o transpune în muzică. Să înnebuneşti, nu alta! Deodată... Dar ce-i asta? Alegro-ul nostru simfonic fu tulburat de un zgomot neobişnuit. Erau „mîrlanii", cei din ultimul şir de bănci ai clasei a treia: răsturnaseră o bancă, cu fetele care stăteau în ea cu tot. De fapt, nu era nimic deosebit, şi în starea de spirit care domnea în ziua aceea, totul ar fi trecut neobservat, dacă Rozei Domaradzka nu i s-ar fi vărsat cerneala pe guler, scurgîndu-i-se pe gît. O neruşinare ca asta trebuia pedepsită!

— Westrych, Kowalski, Wilde, Rudnicki şi Michalski! Ca pedeapsă rămîneţi la arest în şcoală.

Hotărîrea mă ului. Limba mi se împletici în gură. Nu pentru că trebuia să rămîn acolo — tot n-aveam de ce zori spre casă — dar pentru că fusesem pedepsit pe nedrept.

Nu luasem parte la încăierare şi domnul învăţător ar fi putut de mult să ştie că mă ţin departe de golănii. Lovitura fu şi mai mare cînd aflai că voi fi închis, laolaltă cu ceilalţi, în cocină! Mi se făcu negru înaintea ochilor. Ceilalţi porniră veseli, pentru că era şi Mietek cu ei. „Vino, nu te teme", îmi şoptiră ei, dar eu nici nu mai vedeam şi nu mai

auzeam de necaz. Încăpăţînarea mea, bolnăvicioasă, îşi arătă colţii şi de-astă dată. Mă agăţai cu amîndouă mîinile de uşă, stăpînit de o singură dorinţă: să nu mă poată clinti nimeni din loc.

— Intră, prostule, că n-o să vă ţin mult!

Nici autoritatea domnului Kowalski, nici stăruinţele şi nici forţa nu slujiră la nimic.

— Nu! Nu intru în cocină! Mă apăram ca o fiară încolţită, gata să muşc.

Învăţătorul, care văzuse cum stă treaba, se lăsă păgubaş şi strigă:

— Ieşiţi cu toţii!

Iar către mine:

— Să nu te mai văd în faţa ochilor!

Plecai de acolo ca vai de mine. Băieţii, zburdînd de veselie şi guiţînd, părăseau „arestul" în patru labe; în sfîrşit pricepui că încăpăţînarea mea nu fusese zadarnică.

Ceilalţi copii se dădeau pe gheaţa Pilicii de mult; eu însă băteam încă malul, gîndindu-mă dacă învăţătorul mă va ierta şi întrebîndu-mă cum să povestesc acasă cele întîmplate. Privind cum mişună peştii în fundul apei sub stratul străveziu de gheaţă, simţii că mi se domoleşte necazul. Îmi pusei cărţile jos, pe o insuliţă de nisip îngheţat, şi pornii la-ntrecere cu zvîrlugele.

În răstimp, mama aflase că nu aveam şcoală şi abia aştepta să mă-ntorc. Avea atîta treabă de făcut! Trebuia rînit bălegarul din grajd — picioarele dinapoi ale vacilor stăteau parcă pe o movilă. Trebuiau tocate paie pentru vite... iar eu hoinăream cine ştie pe unde. Cam bănuia mama că mă dau pe gheaţă şi că-mi toceam pingelele şi i se strîngea inima de durere. Ieşi din casă numai cu o jantilică pe ea, cu picioarele goale în pantofi şi cu capul descoperit, şi se îndreptă spre cotul rîului. Acolo, nevăzîndu-mă, se porni să mă strige, tare de tot, punîndu-şi mîinile pîlnie la gură, ca să se audă cît mai departe:

— Lutek, Luuteek! Vino repede acasă.

Ce poate fi mai neplăcut decît să te trezeşti din starea aceea de desăvîrşită uitare pricinuită de joc! Simţeam o durere mai ascuţită decît dacă m-ar fi lovit cineva — pentru cine ştie ce boroboaţă — cu vreo bucată de lemn. Nu-mi era atît de joaca pe care trebuia s-o părăsesc, cît mă necăjea faptul că mă făcusem vinovat din nou de neascultare, în ciuda tuturor făgăduinţelor. De fapt eram un copil bun, dar îmi plăcea mult Pilica, tufele de arin de pe maluri şi văile tainice, bogat înveşmîntate în verde. Uitam de mine. De altfel nici acum, deşi au trecut mai bine de cincizeci de ani, nu m-am schimbat prea mult. Îmi pun în minte ceva, şi-s plin de cele mai bune intenţii, dar în drum întîlnesc atîtea lucruri minunate! Mă ispitesc întocmai aşa cum l-au ispitit sirenele pe Odiseu, cu singura deosebire că el nu li se pleca, pe cînd eu, nefericitul de mine, le urmez, spre propria-mi pieire. Doar glasul nestins al raţiunii, căruia odinioară îi ţinea mama locul, izbuteşte să mă aducă înapoi la realitate.

Chemarea mamei o auzeam întotdeauna, cale de o poştă şi chiar dacă sufla vîntul, glasul ei îmi ajungea totdeauna la urechi. Mă aşteptam s-o aud oricînd. Se întîmpla uneori ca, părîndu-mi-se că mă cheamă, să alerg acasă, smulgîndu-mă de la cea mai aprinsă joacă, ca o dată sosit să mă întîmpine mama cu:

— Unde hoinăreai? Eram gata să te strig!

In ziua aceea, nu prea mă bucurai cînd o auzii. Mă dusei spre ea, tîrînd picioarele şi socotind chiar s-o şterg, unde m-or duce ochii. Incercam prima mea mîhnire din viaţă. Mi se părea că toţi se gîndesc doar la vina mea şi că părinţii ar avea dreptate să se lepede de mine pe toată viaţa. Rînd pe rînd mă muşcă părerea de rău pentru purtarea mea şi scîrba faţă de purtarea tuturor celorlalţi. „Ei şi ce? O să plec şi o să intru la stăpîn...“

Mama însă nici nu pomeni de şcoală. Era zorită. Orătăniile trebuiau hrănite şi vîrîte cît mai repede-n coteţ, fiindcă după-amiază trebuia să pornesc cu vecinul Kaluzinski în pădurea statului, să încarc o jumătate de stînjen de lemne. Auziţi! Să mă duc în pădure, iarna, cu sania! Numai gîndul ăsta mă umplea de fericire. Într-o clipită ochii mi se împăienjeniseră de lacrimi. Să mă grăbesc! Frumoasă ar fi viaţa dacă de fiecare dată aş putea zori să termin o treabă cu atîta bucurie în suflet! În trei ceasuri, făcui mai mult decît făceam de obicei în jumătate de zi! Tocai un snop întreg de orz pentru nutreţ şi-l tocai la maşină, lucru care o minună cu atît mai mult pe maică-mea, cu cît era o muncă peste puterile mele. Deşi destul de vînjos, nu eram decît cu o şchioapă mai înălţat decît maşina asta, spaimă a femeilor şi a copiilor de ţărani. Te aşezai la ea ca la mazurcă: piciorul stîng îl puneai pe pedală, iar pe dreptul stai în vîrful degetelor. Cu mîna stîngă apăsai şi împingeai snopii de paie, iar dreapta o ţineai pe mînerul coasei. Trebuia să ai grijă să nu împingi cu stînga prea cu putere snopii, ca să nu-ţi lunece degetele prea în fund. După o clipă, apăsînd pe pedală cu piciorul stîng şi ţinînd zdravăn mîna dreaptă pe coasă, coasa cădea peste paie. Un om vrednic şi încercat făcea aproape o sută de mişcări pe minut; o muiere sau un băiat de seama mea — cel mult douăzeci. Cam a cincea parte adică din ceea ce făceau oamenii în putere. Coasa e ca un cal: cunoaşte de-ndată cine o mînă; unuia mai slab i se pune împotrivă şi-l sleieşte de toate puterile. Trebuie să-i cunoşti năravul, să ştii cînd şi cum s-o ascuţi... Ca s-o mînuieşti, trebuie să ai deprindere şi putere; iar astea le capeţi cu anii. Pe mine, care aveam pe atunci abia doisprezece ani, toanele ticăloasei ăleia de maşini îmi storceau lacrimi din ochi.

Ce răsuflate sînt palavrele aşa-zişilor cunoscători de la oraşe despre „oamenii de la ţară", care chipu-

rile trăiesc aproape de natură şi nu se lasă îngenuncheaţi de povara materiei şi a maşinilor. Pe noi, cei din Sulejów şi din Kurnedza, nu ne apăsa materia! Vezi bine! Iarna, pe viforniţă, purtam ţoale de bumbac, peticite. Iar încălţările noastre cu talpă de lemn de arin şi căput de piele de cîine nu cîntăreau prea mult. Nici maşinile nu ne făceau viaţa grea! O, nu, desigur. Maşina de tocat paie, îmblăciul şi mîrţoaga răpciugoasă folosită la arat erau tot atît de uşor de mînuit cît era de uşoară întreaga viaţă a ţăranului. Mă bucur de pe acum la gîndul că nu-i departe vremea în care toate aceste atît de poetice unelte ale plugarului nu vor mai putea fi văzute decît la muzeu.

Dar să mă întorc iarăşi la şcoală şi la cearta cu domnul învăţător, primul om de care m-am simţit apropiat sufleteşte şi care mi-a fost drag fără nici o silnicie — şi la şcoală şi la petreceri.

S-ar putea ca pe cititori să-i supere cuvintele „domnul învăţător" pe care le repet într-una. Dar n-am încotro. Pe vremea aceea era un singur om în tot oraşul căruia noi, cu toţii, îi spuneam „domnul": domnul învăţător, domnul Kowalski. Farmacistul vorbea prea tare şi avea grijă numai de borcanele lui. Oamenii nu-l interesau. Nu merita deci să i se spună „domnul" cînd nu era de faţă.

— Du-te la spiţer, zicea mama, şi adu-mi de şase groşi Kinderbalsam (un leac pentru dureri de stomac).

Nici unuia dintre cetăţenii mai de seamă ai Sulejówului nu le spuneai, cînd vorbeai de ei, „domnul".

Ziceai Rzepkowski, Kwaskiewicz, Kozlowski sau Franek Staniewski. Cînd se însură Franek, tată-său, deşi tînăr încă, deveni de la sine Staniewski bătrînul. Copiii purtau numele tatălui lor; abia după moartea acestuia, ca să nu mai fie pomenit răposatul, i se dădea numele după al mamei; Stasiek al

Staniewskăi era de fapt Stasiek Staniewski, iar Maniek Musialowy, Maniek al Musialowei. Cel care le pronunţa corect numele era luat în rîs.

Numai cei cărora le plăcea să-şi dea ifose spuneau „eu" sau „domnule".

Sulejówul, aşezat lîngă Pieczkovo, nu departe de Lodz, era un oraş mazurian, mic dar vestit. Cîte feluri de a vorbi nu foloseau oamenii de acolo şi cît erau de caraghioşi, cînd se maimuţăreau unii pe alţii!

Tata şi bunica aveau o vorbă domnească. Vorbeau ca nobilii. Mama însă nu-şi ţinea nasul pe sus, deşi cînd sta de vorbă cu preotul, cu învăţătorul şi cu farmacistul ştia să folosească şi ea cuvinte alese. Atunci, vorbea meşteşugit şi rar, de parcă ar fi grăit o limbă străină şi s-ar fi ferit să nu greşească. De obicei însă mama avea totdeauna de pus la punct pe cineva, şi o făcea în unul din felurile ei de a vorbi, indiferent în care.

Am intitulat capitolul încă din capul locului: „Şcoala", ca nu cumva să mă abat de la ceea ce aveam de spus. Dar de! aici e vorba de şcoala din Sulejów, iar în vechiul Sulejów aşa era obiceiul — să te legi de prima întîmplare care-ţi vine în minte, ca să înşiri apoi poveşti la nesfîrşit. Şi partea proastă e că amintirile care-ţi vin mai întîi în minte, te fac să uiţi de ceea ce voiai să istoriseşti şi o adumbresc ca pe un tablou foarte interesant, pe care îl ai încă mereu în faţa ochilor; şi dacă ţi se mai întîmplă să-ţi vină în minte mai multe amintiri deodată, iar alegerea celei mai interesante zăboveşte prea mult, celelalte toate o zbughesc fără veste înapoi, în sacul amintirilor. Atunci aştepţi în zadar ca vînătorul ce mai pîndeşte vidra în păpuriş după ce a tras în vînt. Adevărul e că nu eu stăpînesc amintirile, ci ele pe mine. Iată, acum mi-aduc aminte de ceva ce nu are nici o legătură cu ceea ce voiam să vă povestesc, dar icoana mi-a rămas atît de vie şi de

colorată în minte, încît o privesc cu emoţie şi cu ochii pe jumătate închişi. Iată de ce nu pot răbda fără s-o aştern îndată pe hîrtie. Din păcate însă „limba trădează gîndurile“ [1], imaginile îmi ies pocite şi-mi strică cheful. Dintr-o amintire vie nu rămîne, în scurtă vreme, decît un schelet fără viaţă. Se vor mai ivi imagini — şi mai rele şi mai bune — dar aceea care a pierit nu se va mai întoarce niciodată în întreaga ei frumuseţe.

În pricina cu domnul Kowalski am avut noroc. Părinţii n-au aflat nimic despre cele petrecute în şcoală, iau eu n-am simţit nevoia să le fac mărturisiri. Am jucat totul pe o singură carte şi am cîştigat, deşi nu prea aveam multe nădejdi. Voiam doar ca toată blestemata aceea de poveste să se afle cît mai tîrziu. Luni, ducîndu-mă la şcoală cu ceilalţi copii, mă aşezai ca un pisoi spăsit la locul meu şi aşteptai sentinţa. Trecu însă ziua pînă la amiază şi domnul învăţător nici nu se sinchisi de mine. Se uită ba la unul, ba la altul, îi puse o întrebare lui Wilde, dar pe mine parcă nici nu mă vedea... Şi n-o făcea dinadins ; simţeam că era atît de preocupat de ceilalţi, încît nici nu mă zărea. Şi se putea să nu mă zărească nici pînă la trei! N-ar fi rău! O să mă pedepsească mîine! Dar cîte nu se pot schimba pînă mîine?! Da, domnul învăţător era foarte ocupat, iar eu n-aveam nici un zor să-i atrag atenţia asupra mea. Sosi şi ora trei, dar sentinţa tot nu fu dată. A doua zi, la fel. Miercuri nu mai ştiam nici eu dacă sînt sau nu la şcoală, pentru că nimeni nu se uita la mine. Dar nepăsarea asta era mai grea de suferit decît cea mai aspră osîndă. Era mai grea decît povestea cu cocina. Îmi venea să mă urc pe bancă aşa, ca să mă vadă toţi. Din fericire însă nu mi-am pierdut cu totul judecata şi am început să mă port potrivit regulamentului şcolar. Am ridicat degetul,

[1] Citat din poemul *Dziady* de Adam Mickiewicz.

cu inima ticăind ca şi cum mă pregăteam să sar într-o prăpastie. Domnul învăţător mă privi întrebător, fără să zică o vorbă, la fel de nepăsător ca şi cum ar fi privit banca.

— *Do vietru, gaspadin ucitiel!* [1]

— *Stupai* [2].

Aş fi fost mai bucuros să mă dau cu capul de pereţi decît să ies afară aşa cum am ieşit. M-am întors. Nimeni n-avea nevoie de mine. Lecţia mergea mai departe, colegii răspundeau la întrebări, iar eu eram ca şi pînă atunci inexistent pentru domnul Kowalski. Nu se sinchisi de mine nici atunci cînd i-am tras lui Mietek un cot. Mă săturasem pînă în gît şi era cît pe ce să mă podidească plînsul. Mai ridicai o dată mîna. Imi răspunse iarăşi cu o întrebare mută :

— *Gaspadin ucitiel* [3] — fluturai mai tare mîna în aer — *ia haciu* [4] bătaie cu biciul !

Crezînd că glumesc, jumătate din clasă izbucni în rîs. Domnul învăţător rămase însă nespus de grav. Mă văzu, mă privi drept în ochi, iar mie, deşi încercam din răsputeri să mă stăpînesc, începură să mi se împăienjenească ochii.

— *Tişe* [5], se adresă clasei învăţătorul cu o răceală de gheaţă.

Apoi, pe acelaşi ton, mie :

— *Siadi* [6].

Ce puteam să fac ? Mă aşezai cuminte şi după o clipă de cumpănire îmi dădui seama speriat de ceea ce spusesem. In patru ani de şcoală văzusem cum se bate cu biciul doar de trei ori, cînd fuseseră pedepsiţi nişte băieţi tîmpi şi nerușinaţi. Vinovaţii fuseseră întinşi pe o bancă scundă, „banca măgăruşilor" ; trei co-

---

1 Daţi-mi voie pînă afară, domnule învăţător.
2 Du-te !
3 Domnule învăţător.
4 Eu vreau.
5 Linişte.
6 Stai jos.

legi mai răsăriţi şi mai vînjoşi îi ţinuseră de umeri şi de picioare, iar domnul învăţător le croise cîte zece lovituri cu biciul. O dată pe unul îl bătuse de-a dreptul peste cămaşă, după ce-i dăduse jos nădragii. Asta se chema : „pe fundul gol".

Atunci nimeni nu rîsese şi nimeni nu se clintise din loc, iar loviturile răsunaseră într-o adîncă tăcere. Privisem totul îngrozit şi-i compătimisem pe sărmanii pedepsiţi, deşi greşiseră. Nu-mi trecuse însă prin minte c-aş putea fi şi eu vreodată în locul lor. Şi chiar dacă aş fi fost, eram sigur că m-aş fi apărat din răsputeri. Mîncam bătaie şi de la mama, destul de des, dar bătaia mamei era ca o înghionteală cu colegii, cu singura deosebire că mamei nu-i puteam întoarce loviturile, pentru că d-aia era mamă, ca să m-atingă! De altfel, de palmele ei nu mă prea sinchiseam şi asta era de multe ori lesne de văzut. Dar nici mama nu le prea punea la inimă, deşi se străduia să mă facă să-mi pierd „nesimţirea" asta.

Deseori îmi trăgea cîte un ghiont mai zdravăn, dar tot nu mă clinteam din loc.

— Mai vrei ?

— Mai vreau !

Mai primeam unul, dar rămîneam tot locului.

— Mai vrei ?

— Mai vreau ! răspundeam eu furios şi după ce mai încasam un ghiont, o priveam provocator.

— Tot nu te-ai săturat ?!

Îmi venea să-i răspund „mai vreau", dar mi se zgîrceau buzele de durere, o luam la fugă şi o lăsam pe mama să se bucure de victoria obţinută. Mi-am adus aminte de scenele astea pe vremea cînd lucram la Varşovia la pavarea străzilor oraşului, acum treizeci şi mai bine de ani. Din cînd în cînd venea în inspecţie inginerul, bătrîn, mustăcios, nobil din născare şi gălăgios. La buzunarul hainei purta o batistă colorată, cu care-şi ştergea nasul după ce priza tabac. Cînd venea în toane rele la lucru, nimic nu-i

era pe plac. Se-nfuria din ce în ce mai tare şi nu se lăsa pînă nu croia cîteva cu bastonul pe spinarea vreunui muncitor care greşise cu ceva. Omul făcea pe supăratul şi-o lua la sănătoasa.

— Vezi, drace ? Ţi-am spus eu... striga în urma lui inginerul, rîzînd cu gura pînă la urechi şi amenin-ţîndu-l cu bastonul.

Atunci omul se-ntorcea, se făcea că se teme şi se apropia binişor, pînă la cîţiva paşi.

— Hai, treci la lucru. Cine se teme se-ndreaptă ! spunea el celorlalţi mulţumit, şi întindea o hîrtie de trei ruble celui pe care-l ajutase cu bîta să înveţe mai bine meseria. Cînd se întîmpla una ca asta nu mai muncea nimeni. Cu banii căpătaţi de la inginer, muncitorii se puneau pe băutură şi pe mîncare, rîdeau şi făceau prinsoare în ce zi va mai veni „moşul" pe la ei în inspecţie.

— Bun mai era săracu' ! aveau să spună mai tîrziu, la bătrîneţe. Nu mai sînt oameni ca el în ziua de azi ! Se înfuria, ce-i drept, dar nu făcea rău nimănuia !

Iată cum năravuri vechi, prefăcîndu-se în drepturi şi datorii „veşnice", ajung cu vremea să ţi se pară o glumă de haz.

Mama mi-ar fi călcat mîndria în picioare de m-ar fi pedepsit creştineşte, liniştită, cu bătul sfinţit mai întîi cu semnul crucii, aşa cum o sfătuia bunică-mea, care de altfel nu ridicase niciodată mîna asupra-mi.

De pedeapsa cu biciul însă simţeam o scîrbă şi o spaimă de nebiruit. La fel cum mi-e scîrbă azi de execuţia prin ghilotină ori cu securea. În anii activităţii mele politice am fost osîndit de cîteva ori la moarte prin ştreang şi la împuşcare. Dacă aş fi fost însă condamnat la decapitare cu securea nu ştiu, zău, dacă n-aş fi devenit un laş !

Într-atîta m-a chinuit iubitul meu dascăl cu nepăsarea lui, încît am fost gata să-l las să-mi pedepsească greşeala cu biciul !

După aceea nepăsarea domnului învăţător mai slăbi. De ascultat tot nu mă asculta, dar mă privea, mă vedea. Abia după cîteva zile, la lecţia de geografie, cînd cîţiva băieţi scoşi la tablă n-au ştiut să răspundă, şi eu, fără să fi înţeles nimic din toată lecţia — îndrugai ce scria în carte aproape cuvînt cu cuvînt, mă lăudă cu un *haraşo* şi mă mută în banca întîi.

Cetăţeni, pedagogi, directori, părinţi şi înţelepţi din toate ramurile ştiinţei, cîţi dintre voi semănaţi cu domnul învăţător Kowalski din Sulejów? Care dintre voi se recunoaşte mai prejos ca elevul, inferiorul ori propriul lui copil, cînd dreptatea pare să fie de partea lor? Există rînduieli drepte şi bine motivate, pe care nu oricine le poate împlini. Fiecare om poate avea o idee preconceputǎ, o silă, o pornire a lui, aşa de puternică uneori, încît frîngînd-o, frîngi şi omul.

După această întîmplare am mai fost doar trei luni elevul faimoasei şcoli din Sulejów. In răstimp, stima reciprocă — da, reciprocă — a elevului faţă de educator şi a educatorului faţă de elev crescu considerabil. Imi dădeam seama că învăţătorul meu se poartă cu mine ca şi cum aş fi fost un om matur.

Intr-o zi, nu mult timp după povestea cu cocina, domnul învăţător mă prinse maimuţărindu-l. Ar fi trebuit să mă pedepsească cel puţin prin punerea la colţ în genunchi. Incasai doar o scatoalcă destul de uşoară şi aia. Mie însă lucrul ăsta mi se păru nedrept şi mă astîmpărai. Nu voiam să-i mai dau prilejul de milostiviri din astea.

L-am văzut pentru ultima dată în anul 1903. Mă duceau jandarmii, cu „duba", la închisoarea guberniei Piotrkow. Stăteam mîndru pe paie cînd, deodată, învăţătorul apăru în faţa primăriei. Il privii adînc mişcat şi, din pricini uşor de înţeles, de data asta eu n-am vrut să-l văd, aşa cum nu voise nici el să mă vadă, pe vremea cînd eram certaţi. Spre marea mea

groază însă, mă salută el, primul. Căruța porni iar eu îi răspunsei la salut, dînd grav din cap.

— Cine-i ăsta ?

— Naşul meu.

— Da ? Şi cum îl cheamă ?

— Kazimir Tymanovski.

— Kazimir ? Nume vestit, polonez...

Îl înlocuisem pe adevăratul meu naş, om mai bătrîn, aşezat, ce nu putea fi bănuit de necredinţă faţă de ocîrmuire — cu domnul Kowalski, care era de fapt părintele meu sufletesc, cel care mă ajutase să capăt şi eu o personalitate. Şi cînd te gîndeşti că toată evoluţia mea a pornit de la cîntecul acela atît de caraghios: *„Ah vei,* sărmane om, *gai je weg!"* [1]

De la şcoală m-am ales cu un serios bagaj de cunoştinţe. Ştiam tabla înmulţirii, cele patru operaţii aritmetice şi cu numere obişnuite şi cu fracţii. Ştiam să deosebesc *glagol* [2] de un *suscestvitielnii* [3]. Mai greu mergea cu *prielagatelnoie* [4]. Învăţasem pe dinafară cele şapte *padieji* [5] şi ştiam fără greş la ce întrebări răspund, ceea ce era lucru mare. Şi fiindcă mă interesa mult această construcţie gramaticală, mă minunam cum de nu există ceva similar şi în limba polonă !

— Cine ? — Diavol — Al cui ? Diavola — Cui ?— Diavolu !

Indeletnicirea asta îmi plăcea tot atît de mult, cît îmi plăcea să zugrăvesc în închipuire tot felul de tablouri fantastice, să ascult ecoul în vale, sau glasul meu ce căpăta atîtea tainice transformări în adîncurile butoiului de varză. Vorbeam cu mine în-

---

1 Cîntec în care sînt amestecate cuvinte din jargonul evreiesc.

2 Verbul.

3 Substantiv.

4 Adjectiv.

5 Cazuri.

sumi ca Franek, cel stăpînit de „duhul rău". Nici mama nu izbutise să mă dezbare de năravul ăsta !

— Vino repede! Ia vezi să nu-ţi trag vreo cîteva, că scot eu pe dracul din tine!

Citeam în amîndouă limbile ca pe apă, iar rusa o pronunţam mai frumos decît veteranii polonezi din armata ţarului Nicolae. Scriam cu uşurinţă — polona mai bine ca rusa — fără să ţin seama de nici un fel de rînduieli gramaticale şi ortografice, deşi la şcoală, la limba rusă, îmi băgaseră în cap că după : j, ci, ş, şci nu se scrie niciodată î ci i (lucru pe care nu l-am crezut de altfel niciodată fiindcă nici domnul învăţător nu pronunţa aşa).

In afară de geografie eram foarte înaintat în astronomie, psihologie şi sociologie. Ştiam exact unde-i cerul şi unde iadul, ce este sufletul şi ce reprezintă ca instituţie social-divină Biserica. Intr-un cuvînt, la paisprezece ani, cînd alţii abia încep să afle ce este ştiinţa, poate că numai doi dintre tovarăşii mei de joacă, Ioşka şi Berek, care sfîrşiseră hederul [1] cu un an mai înainte de a isprăvi eu şcoala, aveau, din punct de vedere al cunoştinţelor, un bagaj mai serios. Unul din ei studia mai departe scriptura, celălalt îl ajuta pe taică-su la cizmărie. Cunoştinţele lor cuprindeau şi „dreptul matrimonial". Nouă doar ni se pomenise de el, cînd cu iniţierea în sfintele taine, dar ei ştiau pînă şi metodele şi cazurile în care se dobîndeşte divorţul. In ce priveşte însă aplicarea practică a cunoştinţelor, cred că le eram superior. Eram doar absolvent al „academiei păzitorilor de cai" — adică a celei mai înalte instituţii de învăţămînt a peripateticienilor de pe păşunile din jurul localităţii.

Partea proastă e că în urma acestui soi de instrucţie care fiinţa de pe vremea lui Apuhtin, vorbesc şi azi ruseşte aşa cum m-a învăţat domnul Kowalski.

[1] Şcoala elementară la evrei.

cu toate că am stat cîţiva ani în Rusia şi am citit toată literatura rusă.

In ianuarie 1945 mă aflam în Wolka Jagielczynska, lîngă Rewa, unde salutam plin de entuziasm sosirea statului-major al unui regiment din Armata Sovietică.

— Tovarăşe, mi se adresă colonelul — să bem pentru o Polonie nouă, puternică şi cu adevărat independentă !

— Ura ! strigarăm noi cu toţii.

Ofiţerii de stat-major plecară grăbiţi spre apus, pe drumuri de care în urma celor ce porniseră să elibereze Lodzul.

Eu, supravieţuitorul luptelor de la Varşovia, în loc să-mi îndrum paşii spre Lublin ori spre capitală, unde se stabiliseră autorităţile centrale, mă grăbii, ca un lunatic, să ajung la Sulejów, ca aci să încep laolaltă cu alţii o nouă viaţă, să aşez o ordine nouă.

Ferice de cel ce a trăit şi a simţit suflul puternic al noilor vremuri. Indreptîndu-mă spre Tomaszow, Wolborz şi Piotrkow, însoţit de ultimele zvonuri ale uriaşei bătălii, împleteam realitatea de azi cu icoanele copilăriei mele. „Mamă, bunico — şopteam eu fericit — puterea lui Dumnezeu sfărîmă şi forţele uriaşe ale Satanei, şi planurile ei ! Arhanghelul — ştii, are pe cap un coif greu, de piele ! — sfarmă tirania ! Drumurile şi văgăunile-s pline de leşurile trimişilor duhului rău. Nu va mai fi niciodată robie ! Niciodată nu ni se va mai fura limba părintească, temelia oricărei culturi !"

Orice şcoală, fie ea cît de neserioasă, este totuşi o manifestare a organizării sociale şi deschide calea progresului. Elevii mai înzestraţi sînt stîlpii de mai tîrziu ai vieţii economice şi social-politice din localitatea respectivă. Intr-un astfel de grup vei găsi întotdeauna „realişti" — care ţin bine în mînă vrabia — şi „romantici" — care întind mîna după cioara de pe gard...

De-a lungul celei de a doua independenţe a ţării mele am băgat de seamă cum diferiţi Josefi, Ignaţi şi Vladimiri, fie elevi ai unor astfel de şcoli — dar îndeosebi ai şcolilor superioare străine, în care studiau emigranţi de tot soiul — ocupau cele mai importante funcţii în stat. Făceau parte din partide diferite, dar formau un grup unic de prieteni; la nevoie — şi ori de cîte ori le era cu putinţă — se dădeau drept „un bun al întregii naţiuni". Foarte rar izbutea cineva să se pună în calea acestor distinse personaje. In mic, acelaşi lucru se întîmpla şi la Sulejów. Mietek Kowalski, fiul domnului învăţător, Klimek Wilde, Maniek Piekarski şi Lutek Rudnicki erau romantici.

In alte condiţii Mietek ar fi putut ajunge un vestit artist dramatic, încă din copilărie vădind calităţile fizice necesare şi un mare talent. Klimek Wilde desena minunate caricaturi, eu scriam texte aiurite, iar Mietek, comic înnăscut, se pricepea să-şi mişte în acelaşi timp urechile şi nasul lui cel lung, imitînd de minune pe oricine, chiar şi pe propriul lui tată.

Scatoalcele primite din aceste felurite pricini nu ne îndemnau însă să părăsim joaca. Eram un „grup tipic de derbedei", salvaţi doar de afinităţile comune nouă şi învăţătorului nostru.

Cîţiva ani după 1905, cînd realiştii din generaţia mai veche (părintele Grochowski şi Julian Matyjaszewski, industriaşul din Psarsk) formară o echipă de pompieri, ridicînd în acest scop o clădire care avea şi o sală de spectacol, Mietek şi Klimek fură inspiratorii teatrului de amatori, primul în calitate de director, actor şi regizor, iar cel de al doilea, ca decorator. Klimek Wilde pictă în ulei, pentru teatrul din Sulejów, o cortină minunată, care amintea de Siemiradzki [1]. In timpul războiului nemţii o sfîşiară,

[1] Henryk Siemiradzki (1834—1902) celebru pictor polonez, a executat cortine deosebit de frumoase pentru teatrele din Cracovia şi Lwow.

iar autoritățile de azi din Sulejów nu-i apreciază importanța istorică. Cortina aceasta poate fi considerată drept simbolul renașterii vieții culturale din Sulejów, dacă nu chiar din întreaga fostă Polonie a Congresului.[1] În adevăr, muzica și teatrul — care pînă atunci vegetau — manifestîndu-se doar în biserică, la nunți ori la botezuri, dobîndiră un cămin al lor, de sine stătător.

Mietek fu pus să învețe lăcătușeria. Ieși calfă, dar micul atelier în care lucra i se părea prea mic, prea lipsit de aer pentru el. După multe strădanii emigră în Anglia, unde se însură cu o englezoaică nespus de frumoasă, care se lăsase vrăjită de însușirile lui. Situația din Anglia îi convenea însă și mai puțin. Se-ntoarse deci acasă, cu nevastă-sa cu tot, ca un țigan lăutar. Nu după mult timp englezoaica plecă înapoi în țara ei, iar el închise ochii în floarea vîrstei. Pare-mi-se de oftică. Așa-i fusese scris...

Despre Klimek Wilde nu știu nimic. Nu știu nici măcar dacă mai trăiește! De pe urma sa a rămas doar o cortină pictată și duioasele amintiri ale unor femei mai vîrstnice, cu ochi secați de lacrimi.

Maniek Piekarski a scris o pagină de glorie în istoria luptei pentru libertate purtată la Sulejów, Czestochowa, Varșovia și Turuchansk. A pierit în timpul ocupației hitleriste, cu crucea independenței la butonieră. N-a murit însă, așa cum și-a dorit și cum ar fi meritat-o, cu sabia în mînă.

Mai fuseseră și alți romantici în Sulejów, chiar din același leat cu mine, dar nu pot să încarc prea mult capitalul. Poate că o dată și o dată vă voi povesti și despre ei. Acum însă mai trebuie să spun o vorbă și despre „realiști".

---

1 În anul 1815, la congresul de la Viena, cea mai mare parte a ducatului Varșoviei este dată țarului Alexandru I, sub numele de Regatul Poloniei, denumit în mod curent și Regatul Congresului.

Cînd „capetele goale", „fluşturaticii" şi „derbedeii" îşi luară zborul, Sulejów rămase în seama „sărăntocilor" lipsiţi de pămînt, care năvăleau la oraş din satele vecine pe toate cărările. Pentru că, nu-i aşa, oraşul e oraş, iar Sulejówul avea varniţele, gaterele şi pădurile lui, din care pînă şi un nevolnic putea trage mai lesne foloase decît de pe urma pădurilor statului. În vremea aceea, cînd toate zburătoarele, începînd cu cioara şi terminînd cu privighetorile, se foiau încoace şi încolo, încălzindu-şi mereu alt cuibuşor, oamenii care aveau picioarele şi capul pe pămînt puteau trăi în Sulejów mai bine decît trăiau alţii la Lodz, Sosnoviec şi chiar la Varşovia. După ce-şi isprăveau şcoala şi anii de ucenicie, după ce ieşeau calfe şi lucrători, colindau un timp dintr-un loc într-altul, se însurau, îşi făceau un atelier propriu — deschideau fie o mezelărie, fie o băcănie sau chiar un magazin de galanterie („numai de n-ar fi ovreii ăştia!") — luau ucenici şi se umflau nu numai în pene, dar şi în piele. Realiştii, cei care aveau o caligrafie frumoasă şi care luaseră lecţii speciale de scris şi de aritmetică de la domnul învăţător, se angajau ajutori de secretar la primărie, la tribunal, la casa de economie sau la poştă. Apoi, ajunşi oameni de vază ai oraşului, ştiau să-şi rînduiască treburile la un pahar cu vin şi să hotărască care dintre ei să fie primar, care ajutor de primar şi care secretar (în cazul cînd vreun şmecher nu apucase dinainte să-i tragă pe sfoară). Oricînd şi oriunde îşi aveau oamenii lor, iar la alegeri izbuteau să scoată pe cine voiau. Cînd guverna „nacealnicul", afacerile erau chivernisite pe „cale oficială", din bucătăria domnului şef. Orice regim avea dreptate — după părerea lor — aşa că reuşeau s-o scoată la capăt cu toate guvernele, dacă nu chiar pe cale legală, în orice caz prin înşelătorie sau mită. A fost şi o categorie de oameni care, în timpul celei mai crunte terori hitleriste şi în ciuda spaimei de care

nu scăpau nici ziua, nici noaptea, adunau, pe căi nepermise, averi, împărţind cîştigurile cu duşmanii şi cu trădătorii făţişi şi ascunşi ai ţării. Unii dintre ei ajunşi oameni de vază ai oraşului izbuteau să se strecoare pînă şi în partidul muncitoresc. Pentru că oameni ca aceştia sînt întotdeauna prezenţi acolo unde este autoritatea şi puterea, şi unde se poate cîştiga bine.

Sînt însă realişti şi realişti. Aceiaşi, dar parcă alţii.

Dacă tot vorbim de realiştii din Sulejów cu care am fost coleg de învăţătură, trebuie să pomenesc înainte de toate de familiile Erchardow, Klasov, Okonsci, Koslow, Domaradzy, Inowlodzy, Obin şi Cieciersci... Toţi, patrioţi între patrioţi. Într-o duminică — aveam cincisprezece ani pe atunci — stam de vorbă pe dealul bisericii, sub clopotniţă, despre oastea sfintei Jadwiga, oaste ce doarme în munţii Swietokrszykie [1] şi despre apropiata ei deşteptare. Luasem hotărîrea de a ne alătura ei. La mai puţin de un an după aceea — era prin 1898 — aduceam de la Lodz revista *Polak* tipărită la Cracovia, iar mai tîrziu, chiar broşuri socialiste. Sulejówul începuse să fie cîştigat de mişcarea conspirativă. Acţiunea aceasta, discuţiile, ca şi difuzarea literaturii ilegale, o duceam fără să mă feresc de nimeni: nici de colegi, nici de cetăţenii mai vîrstnici. După cîţiva ani, situaţia se schimbă şi mai mult. Toată lumea îşi dăduse seama că jugul trebuia scuturat. Colegii mei îşi făcuseră gospodării, ateliere, sau prăvălii, intraseră în slujbe şi îşi trimiseseră copiii, după cum le îngăduia punga, la şcolile din Piotrkow. Cu toate acestea închinau întotdeauna, deşi aveau atîtea griji,

[1] În folclorul polonez există o legendă, care spune că în munţii Swietokrzyskie doarme armata reginei Jadwiga, soţia lui Wladislaw Jagiello. Armata aceasta se va trezi şi va veni în ajutorul polonezilor, cînd aceştia vor începe lupta pentru libertate.

o bună parte din timpul lor organizațiilor sociale din localitate.

Din primele săptămîni ale ocupației nemțești luă ființă o organizație militară de luptă împotriva dușmanului.

La 11 februarie 1941, în urma denunțului unui trădător din Piotrkow, fură arestați șaptezeci și cinci de tineri, care după cîteva luni au și fost uciși la Oswiecim.

Ca și Varșovia, Sulejówul a fost nimicit în proporție de nouăzeci la sută chiar de la începutul războiului, în urma bombardamentelor și a incendiilor. Din cei șase mii de locuitori pieriră aproape două mii în timpul atacului aerian din 3 septembrie 1939. Sulejówul își pierdu tineretul, își pierdu fiii cei mai culți și cei mai însuflețiți de sentimente patriotice. Animatorii întregii mișcări fuseseră tovarășii mei, copiii cu care păscusem vitele, cu care mersesem la biserică ori cu care învățasem meseria la atelier. Dar fuseseră mai ales băieții cu care am învățat la școala domnului Kowalski, unde pe vremuri cîntasem împreună *Mulți ani trăiască*, ca niște adevărați supuși credincioși ce eram, și unde făurisem barda cu care să-l ucidem pe țar.

UCENICIA

La treisprezece ani am terminat şcoala. Pe măsură ce creşteau, fraţii mai mici îmi preluau, pe rînd, sarcinile gospodăreşti. Edek, al treilea după mine, păzea gîştele, iar Jas tăia lemnele, avea grijă de porci, aducea apă şi se juca cu copiii mai mici. Mă putea înlocui în toate treburile afară de tocarea paielor pentru nutreţ, treabă în care nici eu n-o prea scoteam la capăt cum trebuie.

În vara aceea am mînat vaca la păscut pe locurile mai înverzite din păşunea noastră ; dacă-mi mergea, o vîram şi pe păşunile altora. Făceam asta cu toată grija şi fără a pricinui pagube, nu ca băieţii Kleparskiei, care slobozeau într-adins vitele pe fîneţe străine. Din această pricină se iscau gîlceve serioase şi eram bănuiţi cu toţii, chiar şi eu, nepotul bătrînei Okrasinska (ea, care nu păgubise pe nimeni de un capăt de aţă în viaţa ei !). Totuşi, bănuiala era oarecum întemeiată din cauza „Floricichii", o vacă blîndă ca o ciută, în vîrstă de patru ani, roşie şi cu o floare albă pe creştet. Ea era nădejdea noastră.

Vaca — după părerea multora — e un animal greoi, searbăd şi nerod, iar oamenii cu gusturi alese îşi bat joc de artiştii care pictează vaci. Oare, de ce ar fi o iapă mai frumoasă decît o vacă ? De ce un

taur tînăr, năbădăios, ori unul bătrîn, dar sigur de puterea şi de însemnătatea lui, ar fi mai urît decît un armăsar? Dacă te uiţi cu stăruinţă la un taur tînăr, bine îngrijit, vezi repede că-i vrednic să fie pictat.

„Floricica" avea picioarele subţiri la încheieturi, iar ugerul n-o stînjenea la săritul şanţurilor. Ce drac mai era văcuţa asta! O iubeam şi o uram în acelaşi timp, iar ea pasă-mi-te nutrea cam aceleaşi simţăminte faţă de mine. Uneori, cînd îi puneam în iesle ceva mai de soi, se pornea să-mi lingă obrazul, iar eu, mîngîind-o pe creştet, îi vorbeam prietenos: „Hai după mine, prostuţo!"

Şi porneam alene, unul după altul, pe drumeagul de peste ogoare, printre făgaşurile adînc săpate de roţile carelor, de-a lungul cărora mijea iarba. „Floricica" mătura cu limba, rînd pe rînd, tot ce găsea mai de preţ şi înainta zorită, de parcă ar fi vrut să înghită dintr-o dată toată verdeaţa drumului. Iar eu, ţinînd uşurel frînghia, priveam pădurea îndepărtată şi norii, ascultam viersul ciocîrliei ce zbura deasupra-mi, ori cîntam *Tu eşti mai frumoasă decît stelele.* Pe „Floricica" părea că n-o interesează nimic în afara ierbii pîrjolite de la marginea drumului. Nu ridica botul şi nu privea dincolo de el! Spre dreapta însă, la vreo doi metri, era pajiştea Urbanskăi; iarbă grasă, cu mireasmă de cimbrişor... „Floricica" mai păscuse o dată acolo şi recunoscuse locul. O îmbia mireasma, dar făcea pe nepăsătoarea, încetinind însă pasul şi aşteptînd doar clipa cînd aveam să slăbesc frînghia din strînsoare, ca să se smulgă cu o mişcare bruscă şi s-o ia razna-n fîneaţă. S-alerg după ea ca s-o prind? Poate doar călare! Se depărta destul de multişor de mine şi începea să toace cu poftă iarba de pe pajişte, fără să se atingă de ovăz. Ştia ea ce-i este îngăduit şi ce nu... Dacă m-apropiam, fie domol, fie cu pas grăbit, fugea mai departe, iar dacă încercam s-o ajung pe ocolite,

călca peste semănături. Nu-mi rămînea decît să mă rog Sfintei Fecioare să nu mă prindă Urbanska pe neașteptate, cu ocaua mică, fiindcă știam că n-o să creadă în ruptul capului că un „măgar mare" ca mine nu izbutește să țină-n frîu o toantă de vacă! „Floricica" mînca pe săturate și după ce-și umplea bine foalele, întorcea botul, ceea ce vestea că-mi dă voie să m-apropii, că n-o să mă mai alerge. Nu cumva să treacă însă prin minte vreo osîndă pentru isprava ei! Ar fi însemnat să-mi aprind paie-n cap. Trăsesem o spaimă zdravănă, dar „Floricica" mea se-ndopase pînă nu mai putuse cu iarbă proaspătă și știam că mama o să fie mulțumită.

Umbrele noastre se micșorau mereu: se apropia amiaza, și o dată cu ea, timpul să ne-ntoarcem acasă. Mergeam în pace, unul lîngă celălalt, „Floricica" tulburată oarecum din pricina unui tăun care-i dădea tîrcoale și pe care nu se-ndura să-l pună pe fugă fiindcă știa c-o să-l gonesc eu...

Iată imaginea văcuții care ne hrănea pe toți.

Nu peste mult timp fu dată și „Floricica" în grija fratelui, iar eu ajunsei un om de prisos. Mîncam pîinea degeaba. Se necăjeau din cauza mea, fiindcă duceam din ce în ce mai mult o viață de hoinar. Cît despre ucenicie, eram atît de mic de stat că dintre toate meseriile singura care mi s-ar fi potrivit era cizmăria.

Pe sub ascuns ai mei începuseră chiar tocmeala cu domnul Adam Pokropek, care se învoi pînă la urmă să mă ia de ucenic pe cinci ani, casă și masă, dar fără îmbrăcăminte. Erau chiar gata să bea aldămașul de-nvoială fiindcă, nu-i așa, un băiat de oameni mai răsăriți sporește faima oricărui atelier, dar eu mă rugai de părinți să nu mă lase, încredințîndu-i că în curînd am să mai cresc și că doresc s-ajung măcar tîmplar, dacă nu lăcătuș.

Mama se-mpotrivi, tata însă nu, fiindcă și el avusese parte în viață de un meșteșug ales la voia în-

tîmplării şi ştia ce înseamnă să te-nhami la jug fără nici o poftă. De altfel, ne dădeam seama cu toţii că era vară şi că puteam cîştiga uşor banii. Dacă nu altfel, măcar ca ajutor la vreun zidar. Mai erau băieţi de-o seamă cu mine care făceau asta, şi scoteau treizeci de groşi pe zi.

Aşa am ajuns să lucrez la meşterul Olbratowski, care tocmai începuse să ridice zid în jurul cimitirului de holerici din pădurea Sfintei Barbara. Mă sculam cu noaptea-n cap, îmi luam din mîna mamei sticla de ceai cu lapte şi codrul de pîine pentru gustarea de dimineaţă, şi porneam. Mîncarea de prînz mi-o aducea Jasiek într-o oală de lut, după ce se întorcea cu vaca de la păşune.

Munca pornea o dată cu revărsatul zorilor şi se isprăvea la asfinţit, cu o odihnă de o jumătate de ceas pentru gustare şi alta de un ceas, pentru prînz. De muncit, munceam cincisprezece pînă la şaisprezece ore pe zi, afară de ceasul şi jumătate pe care-l pierdeam cu drumul dus şi-ntors. Dacă te dovedeai însă harnic, puteai cîştiga pînă la patruzeci de groşi pe zi, iar cei de la varniţă aveau chiar patruzeci şi cinci, dacă nu mai mult. La lucru mă primiră numai de probă, în lipsă de alţi amatori; nimeni nu credea că Lucian ar fi în stare să care cărămizi.

— Dac-oi vedea şi-oi vedea că nu-i bun de muncă, zise meşterul, îl trimit după-amiază maică-si, să nu se-ncurce de pomană în picioarele oamenilor.

Fusei pus să lucrez cu Jasiek Marzec. Ne încărcarăm targa pînă sub bărbie şi pornirăm. Oamenii zgîiau ochii la mine cum zgîiesc în tîrg geambaşii, la caii de povară înhămaţi de probă.

— Mda... De mic e mic, ce-i drept, dar are picioare bune! O să poată căra, fu de părere Iabudzinski.

Făcui pe salahorul şi, timp de o săptămînă, cărai o sută de ceasuri încheiate, fără să văd nici pădurea,

nici apa Pilicei de-alături, nici soarele care ardea cu o văpaie înăbuşitoare.

— Adu o dată cărămida! Ce te tîrîi ca o muscă pe gunoi!

— Varul, lovi-v-ar holera!

Erau clipe cînd ochii îmi jucau în lacrimi, şi eram gata-gata să-mi zvîrl cît colo uneltele de caznă şi să o iau la sănătoasa! Incotro? La mama, la tata? Da, ei mă aşteptau! Dar gîndul că au să rîdă de mine mă silea să rabd. Încheiai cu cinste prima săptămînă de muncă, şi împreună cu zidarii şi cu ceilalţi ucenici mă prezentai să-mi iau simbria la cîrciuma lui Jojna. Căpătai o rublă de argint şi douăzeci de groşi de aramă. Argintul trebuia să-l duc acasă, dar arama aveam s-o beau aldămaş. N-aveam încotro! Părinţii o să înţeleagă şi ei că în asemenea împrejurări nu poţi sta în loc din pricina fleacurilor...

Jojna era un bărbat blond, bine legat, îmbrăcat cu un caftan de postav, pe deasupra căruia purta o vestă descheiată. Nădragii largi lăsau să i se vadă un *chiton*[1] cu ciucuri nu tocmai curat. Scotocind prin buzunarul pantalonilor, mă întrebă: „Cîtă bere să-ţi dau?" Cerui patru pahare (atîţia eram la căratul cărămizilor şi la varniţă) şi patru ouă fierte care se şi aflau pe tavă. Socoteala era dinainte cunoscută: doisprezece groşi berea, şase mizilicul. Din zece copeici, primii rest doi groşi. Apoi făcu cinste alt începător, şi iar ciocnirăm patru pahare. Dar „cinstea" asta avea un gust care nu-mi plăcea! Înghiţisem destulă fiere o săptămînă întreagă. Îi dădui porţia mea de bere lui Jasiek Marzec care, linguşindu-mă, îmi zise: „Ai cărat bine! Să vezi că peste o săptămînă o să umbli ca şargul lui Duperas la arat! O să fie de lucru pînă la toamnă!"

Dar pe mine gîndul ăsta nu mă încînta de loc. Mi-era foame, mi-era somn şi strîngînd în palmă

[1] Cămaşa lungă, cu ciucuri, pe care o poartă evreii.

banul de argint, mă tîrîi pîn-acasă. Părinţii, grijulii, mă primiră cu un zîmbet prietenesc. Aduceam doar în gospodărie prima rublă cîştigată de mine! Şi tare mai era nevoie de ea! Sarea, ori cele cîteva bucăţele de zahăr trebuincioase celui mai mic dintre fraţii mei, nu le puteai căpăta pe degeaba, iar pe datorie nu-ţi dădea nimeni. Cu o jumătate de rublă cumpărai o bucată zdravănă de slănină şi ce bine cădea fie numai mirosul unei mîncări gustoase, cînd la noi era sărăcie lucie! De trei luni tata n-avea slujbă şi pe vremea aceea mecanicii-morari trebuiau să caute mult şi bine de lucru mai ales dacă aveau în vine „sînge de şleahtic", ca el. Unui şleahtic îi trebuie — nu-i aşa? — o hrană mai bună şi pe deasupra măcar o rublă pe săptămînă... Şi-apoi, cine pe lumea asta ţine mai mult la blazon decît nobilii scăpătaţi! Tata învăţase morăritul fiindcă urmase să moştenească moara mătuşii Paulina, care n-avea copii; dar verii lui îl înlăturară de la moştenire, aşa că-n loc de morar la o singură moară, ajunse ajutor de morar la peste zece mori, mai mici şi mai mari, din împrejurimi. Era un bărbat frumos: înalt, cu un bogat păr blond, mustaţă lungă şi nările tremurînde ca de cal. Îşi cosea surtucele la David Hercka (pantaloni ştia să-i facă şi mama), căci pe meşterul David ţăranii bogaţi din ţinut îl luau cu asalt, fiindcă se pricepea să-ţi toarne din dimie, pentru o rublă, un pieptar şi o haină lungă — ceva între surtuc şi caftan cum nu se mai pomenea. Haina asta, făcută din postav, era şi mai frumoasă. Dacă mai puneai la socoteală că tata, ca un om cu carte ce era, nu cresta pe răboj numărul sacilor de grîu pe care-i aduceau oamenii, ci îşi nota şi socotea totul cu repeziciune în carnet, fără să moaie plaivazul în gură, nu ne vom mira că stăpînii de care am amintit mai sus îl priveau cu neîncredere: „Parcă poţi să ştii? Unul ca ăsta e-n stare s-aducă şi guzgani în moară!" Adevărul e că tata avea un singur loc unde lucra ca

lefegiu: moara cea mare a lui Walden din Kludzice, pe Luciaz, la şapte kilometri de Sulejów. La Walden, îndeplinea treburi mai potrivite cu el şi era într-o oarecare măsură mai bine plătit. Dar ceea ce era mai însemnat era faptul că atît patronul cît şi salariatul gîndeau la fel şi aveau aceeaşi fire : amîndoi erau mai învăţaţi decît oamenii în mijlocul cărora trăiau, şi amîndoi erau nespus de îngăduitori. Neamţul liber-cugetător şi catolicul bigot se simpatizau şi găseau să-şi spună totdeauna multe unul altuia. Iată, să vă povestesc o întîmplare ca să înţelegeţi mai bine ce strînsă legătură era între ei. Pentru munca lui de mecanic şi pentru ţinerea la zi a registrelor de intrare şi ieşire a grîului în acea moară mare, cu două caturi, i se plăteau tatii cincisprezece ruble pe lună, casă şi masă. Faţă de ceea ce cîştigau lucrătorii morari din acea vreme, plata era de trei ori mai mare decît la celelalte mori din ţinut. Munca tatii era însă mult mai grea ; cînd apa venea mare, muncea zi şi noapte. De dormit dormea într-o odăiţă dinăuntrul morii şi se trezea la oricare schimbare în duduitul maşinilor aflate sub supravegherea unor ajutoare. Deşi avea atîtea de făcut, nu cîştiga nici jumătate din cît ne-ar fi trebuit pentru un trai modest. De obicei un lucrător de moară primea sau lua singur un tain de făină, pentru „borş". Într-un rînd, un vecin îl pîrî lui Walden că tata cară acasă pentru „borş" saci întregi. Walden îi răspunse vecinului că treaba se făcea potrivit înţelegerii. Seara, îl întrebă totuşi pe tatăl meu :

— Cîtă făină iei pentru dumneata ?

— Un sac de făină de secară pentru pîine, şi douăzeci de funţi de făină de grîu pentru găluşti...

— Nu aşa ne-a fost înţelegerea !

— N-am făcut-o în ascuns ! E notat la ieşire.

— Nu ai nevoie de mai mult ?

— Mi-ajunge ca s-o scot la capăt...

Poate că mă folosesc de alte cuvinte, dar cuprinsul povestirii tatii, care trezise în noi toţi o mare bucurie, l-am reprodus întocmai. Walden se împăca de minune cu tata. Se înţelegeau din ochi. Asta însă nu-i împiedica să se ia şi la ceartă! Erau şi unul şi altul arţăgoşi din fire şi din cauza asta colaborarea lor suferea dese întreruperi. Nu lucrau niciodată împreună mai mult de doi ani.

Tata n-avea nici o putinţă să-şi îmbunătăţească traiul. Avea şase copii mici, o nevastă şi o soacră, dar o singură încăpere şi aceea mică. Încercarea era grea. Mai ales că, după ce stătea mai mult fără lucru, începea să lipsească din casă nu numai mahorca, dar şi sarea. Cu toate acestea tata avea de înghiţit atîtea umilinţe din partea lui Walden, încît pînă la urmă îi sărea ţandăra pentru cine ştie ce fleac: „Nu — spunea el atunci — nu mai stau la dumneata, chiar de-ar fi să cioplesc pietre pe şosea!" Dar şi cioplitul pietrelor e un meşteşug, şi mulţi meseriaşi pietrari umblau după lucru zadarnic. Ca urmare, cînd nu muncea la Kludzice, tata îşi cîştiga pîinea lui şi a noastră pescuind în Pilica şi în lazurile din jur. Numai că ştiucile bătrîne erau deştepte foc, iar cele tinere aduceau un venit neînsemnat şi asta numai dacă le prindeai în ajunul Sabatului. Dacă în ciuda tuturor neînţelegerilor dintre ei tata intra iar la moara lui Walden, traiul ni se mai îndulcea puţin; altfel, ajungeam la sapă de lemn. Cînd îl vedeam, în sfîrşit, pe domnul Walden că opreşte calul în faţa casei, să-l ia pe tata, chipurile noastre se înviorau. Mama ştia că va putea din nou să coacă pîine în fiecare săptămînă şi să-şi înţolească odraslele golaşe. Povestea, pe cît mi-amintesc, se repetase de cîteva ori pînă atunci, dar de data asta aşteptam sosirea lui Walden de mai multe luni în zadar! Despre o altă muncă, nici vorbă! Cum era să muncească un cetăţean serios, meseriaş vechi, împreună cu nişte băieţani de treisprezece ani, ca ajutor de zidar! Nu,

nu se putea, chiar de i s-ar plăti cincizeci de groşi pe ziua de şaisprezece ore...

Nu merita să-şi rupă zdrenţele! Şi-apoi mai era şi mîndria lui!

Nici una din femeile care aveau — mare şi lat — un pogon de pămînt şi care-şi ţineau rangul nu s-ar fi dus să spele, să cureţe sau să facă alte treburi gospodăreşti în case străine, în ciuda mizeriei lor fiindcă: „Ce-ar zice lumea?" Munca la cîmp era singura care nu întina blazonul de „proprietar". Aceasta pentru că se lucra încă după metodele acelea vechi şi greoaie, cu secera şi cu sapa şi oamenii erau siliţi să se ajute unul pe altul ca s-o poată scoate la capăt. De altfel, în Sulejówul de pe atunci — dacă ţineai socoteală de veneticî — nu locuiau decît oameni de viţă. Uneori vecinul Ochocki îi numea „şleahtici", şi vorba ceea: „obrazul subţire cu cheltuială se ţine".

Aşa că, în timp ce veneticii îşi deschideau băcănii, „şleahta" cădea tot mai jos, ajungînd pînă la cerşit. „Proprietarii" se deosebeau de ceilalţi numai prin faptul că-şi trimiteau copiii la şcoală chiar dacă erau cu burta goală şi desculţi, în timp ce „gloata", numai cînd înota în belşug.

Oamenii „simpli", aflaţi în situaţia noastră, îşi băgau copiii, începînd de la opt-nouă ani, la stăpîn, pe casă, masă şi haine. La noi în casă însă, trei domnişori umblau încă la învăţătură, iar al patrulea, după ce sfîrşise şcoala şi împlinise treisprezece ani, îi ajuta lui taică-său la trîndăvit. „Aşa-i, cumătră dragă, cînd ai gărgăuni la cap!" Părinţii mei erau de aceeaşi părere. Mai ales că nu secerasem încă. Nu aveam nici pîine, nici cartofi, iar plozii cei mai mici plîngeau de foame, trăgînd-o pe mama de poale.

— Să se ducă la muncă! Să isprăvim o dată cu sărăcia asta!! — spusese tata, ca să se mai răcorească.

Şi iată-l acum pe cel mai vîrstnic fiu, venind acasă după o săptămînă şi aducînd o simbrie bună. Peste un an şi jumătate şi cel de al doilea fecior va porni să-şi cîştige pîinea singur. Intr-adevăr, lumea nu este atît de prost rînduită cum s-ar părea.

Pe vatră, la foc slab, clocotea supa de cartofi. Peste o clipă mama îi va pune borşul, o va drege cu lapte şi o va turna din oala mare şi afumată în strachini de lut. Noi copiii ne lingeam pe buze ca pisicile în faţa blidului cu lapte proaspăt. N-avem pîine? Nu-i nimic! Avem bani! Să se ducă Jas pînă la Şmul! Dar cum o să plece cu atîta bănet la el? Şi-apoi, dacă încape pe mîna nevestei lui Şmul, femeia o să-i oprească o jumătate de rublă în contul datoriei! Iată de ce Jas trebuia să se ducă mai întîi să cumpere de trei groşi zahăr. De fapt, ne-ar fi ajuns şi de-un gros dar fiindu-le teamă că negustorul n-o să le schimbe banii pentru o cumpărătură aşa de mărunţă, părinţii se hotărîră destul de uşor, ce-i drept, să cumpere mai mult. Jas s-a dus deci după zahăr la Szczgiel, căruia nu-i datoram nimic, fiindcă veneticul acesta nu da pe datorie niciodată. Restul l-a adus înapoi acasă, şi a dat fuga după pîine numai cu zece groşi în buzunar...

Noi, cei patru băieţi mai vîrstnici, mîncam dintr-o singură strachină mare, pusă la mijlocul măsuţei. Stăteam în jurul ei pe nişte butuci, ori în picioare. La un prînz obişnuit, de fiecare zi, cu cartofi, nu făcea nimeni nici un fel de fasoane. Inghiţeam totul pe nemestecate ca nişte căţei înfometaţi şi zoream să ieşim în curte, pentru ca să muncim măcar cîteva clipe pentru noi, adică să ne jucăm înainte de a fi mînaţi la treburile gospodăreşti. In ziua aceea, potrivnic obiceiului, avui cinstea să mănînc la aceeaşi masă cu cei mari, care mă întrebară cum şi ce fel. Dar mie, de oboseală şi de somn, mi se împleticea limba în gură. Mama mă dojeni din pricina aldămaşului: „Să azvîrli atîta bănet!" Tata îmi luă însă

apărarea: „N-ai ce face, cînd cîştigi, trebuie să mai şi pierzi cîteodată!" zise el. Îi eram recunoscător. Un bărbat se pricepe totdeauna mai bine la istorii de astea. Eram fericit că se purtau aşa de frumos cu mine; numai că mi se lipeau ochii de somn şi mi se încurca limba. Adormii în genunchi, înainte de-a isprăvi „Tatăl nostru". A fost pentru prima dată cînd nu m-au silit să-l spun pînă la capăt... Mama îmi ajută chiar să-mi scot straiele stropite de var. Eram pe jumătate adormit. A doua zi dimineaţă, nici pînă la opt nu izbutiră fraţii mei să mă trezească, deşi nu făcură economie de ghionţi. Mă sculam în capul oaselor, încercînd să deschid ochii, dar îmi cădea capul în jos, fără vlagă. Nu mă trezii decît către amiază. Văzîndu-l lîngă pat pe tata, mă speriai, cu atît mai vîrtos cu cît el nu-mi spuse să mă dau jos din pat, ci mă privi doar cu adîncă luare-aminte.

— Ei! Ce zici? Te-a dat gata zidăria?

— Nu, nu! Mi-e doar somn...

Într-adevăr, uitasem cu desăvîrşire de munca aceea grea, dar culcuşul tare, acoperit cu o pătură groasă de cîlţi, ca şi plapuma aspră, aveau parcă asupra mea putere de vrajă. Mi se păreau tot atît de îmbietoare ca umbra unei clăi înmiresmate într-o zi de arşiţă, după zece ceasuri la legatul snopilor; sau ca muşchiul de sub stejarul din poiană în timpul prînzului, după ce ai trudit o jumătate de zi la doborîrea brazilor; sau ca iarba din şanţul de lîngă drum, pentru pavaj, cînd picioarele îţi amorţesc, iar degetele vlăguite nu mai pot strînge coada ciocanului.

Dar ce amintire îndepărtată! Nici adăpostul pe care l-am găsit într-un stog de fîn — n-au trecut mult prea mulţi ani de atunci — după ce străbătusem într-o singură zi şaptezeci de kilometri de tundră sălbatică, nu mi s-a părut atît de plăcut. Lumea se schimbase într-un basm vrăjit, iar patul mi se prefăcuse într-un castel din basme.

— N-o să te mai duci să lucrezi acolo. Nu-i pentru tine...

— Nu, să nu te duci ! Voi sînteţi şleahtici... Pentru noi o lucra popa — spuse mama în bătaie de joc, făcînd aluzie la tata, care nu fusese în stare de atît amar de vreme să cîştige un ban. Adevărul era însă că dînsa se dovedea şi mai „şleahtică" prin purtarea ei de fiecare zi, ca „proprietar" din tată în fiu ce era.

Ei, ce frumos mai arăta iubitul nostru Sulejów acum şaizeci de ani! Sub geamuri, purcoaie de gunoi. Aproape pe toate uliţele, în locul trotuarelor, băltoace cu apă înverzite ce nu se uscau decît în iulie. Purici uriaşi, cenuşii, ce-şi dădeau sufletul de bătrîneţe, treceau din nouă salturi strada şi se făceau stăpîni, fără drept de apel, pe aşternutul şi pe rufăria ta de corp, întinzîndu-şi atotputernicia şi asupra păduchilor. Iar cetăţenii şi mai ales cetăţencele cu păr curat erau o raritate ! Timpul cel mai gustat era duminica după masă înainte de vecernie, cînd mamele şi fiicele se căutau unele pe altele în cap. Exemplarele cele mai mîndre ale acestor vietăţi erau strivite între unghii, în explozii pline de bucurie adîncă : „Încă unul !"... Locuitorii se-mbăiau numai la botez şi după moarte... „că doar trebuie curăţat trupul cel păcătos !"

Spălatul în albie, înainte de spovedania de Paşti se reducea la frecarea picioarelor pînă-n genunchi ; asta se chema „curăţenia păcatelor". Vara, în zilele de arşiţă ce veneau după sfîntul Ion, bărbaţii mai tineri, ca să se răcorească, se îmbăiau în Pilica. Femeile se scăldau destul de rar şi numai seara, pe-nnoptate, ca să nu le vadă cumva, cineva, cînd intră în apă numai în cămaşă. Acum douăzeci de ani, într-o zi de mai, un băiat ceva mai vîrstnic decît mine, văzîndu-mă c-alerg la rîu cu prosopu-n mînă, îmi spuse :

— Mergi să faci baie? Halal de tine! Eu nu-mi mai îngădui de mult huzurul ăsta!

Şi cînd te gîndeşti că Sulejówul acelor vremi era locuit numai de „şleahtă", numai de cea mai aleasă „şleahtă"!

Ţăranii din împrejurimi, priviţi de sus, erau ţinuţi la distanţă, iar lor — deşi la ţară umblau destule vorbe şi cîntece de batjocură — li se părea asta ceva firesc, şi de la sine înţeles.

— Păi ce, nu ştii zicala: „Boierii-nfulecă ouă pe varză, iar ţăranii-nghit varză cu jumări."

Pămîntul ni-l muncea Walenty Polko din Leczno, care avea doi cai buni. Era un ţăran bine legat, lat în spate, harnic şi nespus de modest faţă de averea pe care o adunase. Îl preţuia pe tata pentru cinstea lui la măcinatul grîului şi pentru blîndeţea cu care se purta la moară; ne lucra pămîntul mai mult din prietenie decît pentru cîştig. Cînd se ivea prilejul ştia totdeauna să-mi asculte ruga şi s-o încredinţeze pe mama că are nevoie de mine la cîmp. Ne iubea. Walenty avea numai fete şi i se scurgeau ochii după toţi băieţii pe care-i vedea, chiar dacă era vorba de cine ştie ce sugaci care urla; iar pe mine, lăsîndu-mă să mîn caii şi boroana, mă făcea fericit. Într-o zi — ieşisem la semănatul ovăzului; tata, care veni după noi, văzu deodată cum Polko mă înghionteşte cu atîta putere că-mi pierd echilibrul şi-mi pică şapca din cap. Alb de furie, porni în fugă spre noi. În răstimp, Walenty, abia-abia dacă putea alerga după caii care o luaseră razna şi pe care izbuti să-i oprească tocmai la marginea cîmpului. Totul se întîmplase din pricina unei „experienţe" pe care o făcusem: curios să văd ce-o să facă calul, îi vîrîsem şapca sub coadă! Rezultatul nu numai că a depăşit aşteptările mele, dar fusese cît pe ce să mă coste viaţa! Şargul începuse să lovească cu picioarele din spate, iar cînd şapca picase jos, se speriase şi o luase la fugă. Walenty ţinea hăţurile cailor şi cînd

își dădu seama care-i pricina înjură urît. Prins de mînie, nu mai apucă decît să mă împingă la o parte; caii smuciseră și porniseră în goană. Aceasta spre norocul meu! Fiindcă tata, care se înfuriase, avu vreme să se potolească!

— De ce te-a-nghiontit?

— Da' de unde, tată, m-am împiedicat! bîlbîii eu, mai îngrozit de furia tatii decît fusese șargul de gluma mea prostească.

S-o șterg era prea tîrziu! După cîteva minute, Walenty sosi cu caii. Tata, care nu-și venise încă de tot în fire, dar care izbuti să se stăpînească, spuse mai repezit ca de obicei:

— Walenty, să nu-mi înghiontești copilul!

— Domnule, putea să-l omoare calul! L-a speriat cu șapca...

— Ei, și?... răspunse tata, privindu-l de sus.

Mă uitai rugător în ochii scumpului meu Walenty.

El înțelese și nu mai pomeni nimic despre pățania mea, dar își vărsă supărarea pe cai, croindu-i cu o lovitură puternică de bici. Pornind în trap, caii urniră după ei boroana. Tata îmi șopti:

— Nu da voie oricui să glumească cu tine, înțelegi! Dacă te loveai!

Eu am înțeles de minune. Aveam zece ani și pentru prima dată tata sta lîngă mine nu amenințător, nu cu mîinile pe catarama curelei, ci apropiat, prieten. Și ce mai prieten! Eram pe cîmp, într-o zi răcoroasă de aprilie, desculț, cu o scurtă de bumbac ponosită, cu nădragii ciuruiți, cu părul pe care mi-l tunsese mama cu un foarfece de oi în scări — dar pentru prima oară îmi dădeam seama că noi nu eram oameni de rînd. Privii cu mîndrie lumea din jur, îmi șterșei nasul cu dosul palmei și, ca un boier ce eram, fugii să gonesc prepelițele din livada de porumbari din apropiere.

Aşa arăta Sulejówul acum jumătate de veac... Multe s-au schimbat de-atunci, dar şleahta e nemuritoare.

De pildă, acum cîţiva ani, sfătuind o femeie dintr-o mahala a Sulejówului să se despartă de bărbatul ei, un derbedeu care o chinuia, aceasta-mi răspunse :

— De ce! Doar d-ald-astea se-ntîmplă şi la „şleahtici"... ! La nişte boieri unde am slujit, domnul chefuia şi nu-i dădea cucoanei nici o leţcaie, ba cîteodată o mai şi umplea de vînătăi, de să te cruceşti nu alta !

— Dar ce meserie avea domnul ăsta ?

— Păi... făcea negoţ cu porci !

In dimineaţa aceea de duminică atît de minunată în care tata văzu în slăbiciunea mea manifestarea sîngelui meu „albastru" („nu-i de tine"), iar mama îşi bătu joc de noi — mă aflai deodată într-o mare dilemă : „Oare, ce sînt eu ? Ce-ar trebui să fac ? Că nu sînt bun pentru zidărie, asta e sigur, iar peste cîteva luni împlinesc patrusprezece ani şi tot mărunţel am rămas." Nu izbuteam şi pace să depăşesc semnul scrijilit pe uşa grajdului cu două luni în urmă. „Ce-ar fi să mă duc totuşi la Pokropek ? Nu, mai bine să mă tocmesc la un ţăran."

Voiam să mă fac mecanic...

Chinuit de gînduri vedeam ca în vis ba roata uriaşă a lui Kuczynski, ba chipul Maicii Domnului din altarul cel mare.

Numai de acolo-mi putea veni scăparea. Eram ca o fecioară ce ştie dinainte că trebuie să se mărite cu un pierde-vară. Ca să nu-mi vadă tata lacrimile, mă-ntorsei cu faţa la perete şi căzui iarăşi într-un somn adînc.

La amiază, aşezîndu-mă la masă, eram hotărît să mă ţin mai departe de zidărie cu atît mai vîrtos cu cît tata ne tot spunea că n-ar fi rău să emigrăm în Brazilia. Pe vremea aceea Sulejówul era cuprins

parcă de friguri. Unii, mai îndrăzneți, se și apucaseră să-și vîndă cele cîteva pogoane pe care le aveau și își făceau tot felul de socoteli și planuri mărețe.

Mama se învoi la toate. Un singur lucru cerea în schimb: ca în timpul călătoriei pe mare, tata să-i poarte, înfășurați în pătură, pe cei doi copii mai mici: pe unul în față, iar pe celălalt la spate. Și spre hazul tuturora ne arăta cum o să-i ducă tata, care rîdea și el cu noi, pentru că era un om care se pricepea să facă haz de necaz. Luase planul cu plecarea în serios și cînd vorbea de el, se înflăcăra tot mai mult.

— Ce? E mai bine să stai aici, în Sulejów ca să te certi cu Krochmalski de două ori pe an pentru un petic de arătură, cînd acolo îți stau la nas nesfîrșite întinderi de pămînt?

În timp ce turna în castron supa grasă de crupe de ovăz (cumpărasem de la Fiszel un funt de carne grasă de vită), mama zise că: „...dacă plecăm, Walenty va avea cam mult de mers pînă la noi..." și tata zîmbi, deși era limpede că începea să-i clocotească mînia în sînge. Încă o zeflemea ca asta, și o să pună lingura jos, o să se scoale de la masă și pe-aci ți-e drumul, unde l-or duce ochii! Mama își cunoștea podoaba de bărbat — îndurase doar destule din pricina lui — și se potoli. Înaintea ei nu vedea decît același viitor chinuit și mizeria de care nu știa cum să scape. „Visează să plece în Brazilia, dar de lucru nici gînd", oftă mama din adînc. Încă o vorbă în legătură cu plecarea, și o vor podidi lacrimile... Cunoscîndu-i năravul, tata tăcu chitic, și în tăcerea aceasta apăsătoare se auzi doar plescăitul celor care-și sorbeau supa. Michalek, care nu-și da încă seama ce se-ntîmplă — era încă sigur că „tot ce zboară se mănîncă" — întrerupse tăcerea:

— Tată, da cal o să avem acolo?

Era singurul care se pricepea la cai. Nici unul nu ştiam să cioplim aşa de frumos ca el, din scoarţă de pin, un cal şi o căruţă. Toţi îl iubeam, fiindcă era răbdător şi săritor din fire. Printre noi ceilalţi, nişte leneşi, el era singurul copil harnic. Zău aşa! Cu cine oare o fi semănat? Părinţii dădeau vina unul pe altul pentru cusururile ce se vădeau în noi, în timp ce-şi însuşeau amîndoi calităţile lui Michalek. Totuşi, Michalek nu semăna nici cu tata, nici cu mama. Se vede că-l adusese barza din cu totul altă ţară... Auzind glasul feciorului ei favorit, mama se înveseli dintr-o dată şi uită de griji.

— Dar ce nevoie aveţi de cai? O să înhămaţi maimuţele!

Michalek înţelese în sfîrşit că mama glumeşte, izbucni şi el în rîs şi prînzul se sfîrşi cu voioşie. Se-mbunase şi tata, care ne istorisi tot felul de lucruri despre sălbăticiunile, şerpii, ţînţarii şi ciudaţii locuitori ai Braziliei. Am fi fost în stare să pornim la drum imediat, atît eram de curioşi să vedem totul! Numai mama nu prea murea după Brazilia; de altfel nici nu era o fire curioasă. Cînd era zi de tîrg, soseau cîteodată măscărici, ori se aduceau chiţcani albi ce făceau tot soiul de năzbîtii şi cumetrele alergau toate să-i vadă, lăsînd mîncarea pe vatră. Trecînd prin faţa casei, o strigau şi pe mama, pe fereastră; dar ea da nepăsătoare din umeri: „De-or veni pe uliţa noastră, o să-i văd, de nu, atîta pagubă!" Nici la manevrele cele mari, cînd calmucii „cu un singur ochi în frunte" poposeau la Sulejów, nu ieşea să-i vadă.

Şi nu m-am mai dus la vechea mea muncă! Luni mă sculară tîrziu, marţi strînsei cartofi, iar miercuri, din lipsă de materiale, zidarii întrerupseră lucrul. Meşterul mai avea şi alte binale, şi cînd mă dusei iar la el, mă primi ca salahor la tencuit. Aduceam mortarul făcut gata şi dam cîte o mînă de ajutor la mestecatul varului.

— Dă-i înainte, stîrpitură ! De jos în sus şi de jur împrejur !

Se vede că munca asta îmi plăcea mai mult, fiindcă am fost avansat... Cînd era zor, nu mai căram mortar ; simbria îmi sporise la patruzeci de groşi pe zi, mi se îmbunătăţi traiul, crescusem în ochii oamenilor şi mi se deschideau în faţă trandafirii nădejdi de viitor.

— Dacă n-o să te ţii de fleacuri, apoi află de la mine că în doi ani o să ajungi să cîştigi la Lodz chiar o jumătate de rublă !

Nu ! Nu m-am ţinut de fleacuri. Cel puţin aşa s-a părut. La amestecatul şi căratul mortarului munca nu era uşoară, dar faţă de truda de pînă atunci, mi s-a părut o nimica toată. Pînă la prînz, munceam cîntînd, după-masă, aşa şi aşa. După vreo zece zile muşchii mi se învăţară cu amestecatul şi degetele cu varul. Seara, cînd mă întorceam acasă, călcam apăsat, ca un zidar ce eram. Părinţii se purtau cu mine ca şi cum aş fi fost om mare, iar fraţii cu respect. O rublă şi patruzeci de groşi pe săptămînă, nu era un fleac !

Iată însă că soarta ne surîse din nou ! Intr-o zi, pe la sfîrşitul lui august, tocmai cînd înfrigurateie pregătiri de plecare în Brazilia erau în toi ca de altfel şi cearta părinţilor, Walden trase iarăşi în faţa casei şi, fără multă vorbă, îl luă cu el pe tata la Kludzice. Răsuflarăm cu toţii uşuraţi ; dar mai adînc răsuflă mama, care în două rînduri se visase alungînd nişte crocodili de lîngă Michalek... Acum nu mai aveam neapărată nevoie de simbria mea, la sfîrşitul lunii lăsai lopata jos, mulţumind maistrului de bunăvoinţă. Incercă el să mă oprească măcar pînă la sfîrşitul lucrărilor, dar eu nu mă lăsai momit de nici una din minunatele perspective pe care mi le-ar fi deschis meseria asta. Binaua la care lucram îmi sleia toate puterile şi nu mă mai interesa ; şi-apoi, eram prea mărunţel ca să pot aşeza, de pe

schelă, blocurile de piatră calcaroasă după firul cu plumb, ori după ochi. Vechiul Sulejów, clădit din lemn, cu porţile lui de zadă [1] şi cu plăcutele-i umbrare, arsese aproape tot, şi în locul unei arhitecturi întocmite de dulgheri, chibzuite şi originale, se înălţau acum un fel de cutii strîmbe de piatră, la fel de urîte şi de plicticoase ca şi constructorii lor. Iar eu doream să învăţ. Ochii, urechile, vîrfurile degetelor, totul mă împingea spre noi încercări, spre o cunoaştere fără hotar.

— Nu fi aşa de curios — mi se tot spunea. Cine ştie multe moare şi nimereşte în iad.

Ardeam de dorinţa să merit raiul, dar aş fi fost bucuros, pe atunci, să văd şi iadul, dacă nu altfel, măcar prin gaura cheii.

Cea mai arzătoare dintre dorinţele mele era să ajung lăcătuş şi mă visam la Lodz, la Varşovia, sau peste graniţă, încredinţat că cu cît voi fi mai departe cu atît voi deveni un mecanic mai bun. Din păcate la Sulejów nu existau lăcătuşi, iar cei din Piotrkow primeau numai băieţi trecuţi de şaisprezece ani, care le mai şi plăteau o sută pînă la două sute de ruble pentru învăţătură. Cum nici anii mei, nici veniturile părinţilor nu îngăduiau aşa ceva, mă hotărîi să învăţ tîmplăria. Mai ales că Teofil Kobrzynski, un vrednic meşteşugar, om cinstit şi prieten cu tata, avea nevoie de un ucenic. Kobrzynski lepădase de mult inelul cu blazon, taică-său îşi ştergea (cel puţin aşa spunea lumea) nasul cu mîneca, deşi bunicu-su stăpînise moşii întinse, pe care le pierduse în timpul acelei neasemuite nenorociri care a fost împroprietărirea ţăranilor de către muscali [2]. Kobrzynski, deşi străin de Sulejów, era însă

[1] Un soi de brad.

[2] In anul 1864 are loc „împroprietărirea" ţăranilor din Regatul Polon, de către guvernul ţarist. Zeci de mii de ţărani nu au primit de loc pămînt, de asemenea satele nu au primit păduri şi păşuni care au rămas în stăpînirea nobililor.

cinstea oraşului. Tata spunea de el că e un adevărat polonez. Învăţase carte, ajunsese felcer-şef în armată şi, dacă ar fi rămas în Extremul-Orient, ar fi avut parte pînă la moarte de un trai lipsit de grija zilei de mîine. Dar el nu s-a vîndut şi s-a-ntors acasă. Era un bărbat slăbuţ, mărunt, de vreo treizeci de ani, cu faţa prelungă şi cu trăsături regulate, ca de armean.

Intr-o frumoasă după-amiază de duminică, părinţii mei făcură două învoieli cu domnul Kobrzynski, de faţă fiind şi eu: primirea mea ca ucenic şi recomandarea meşterului, de către tata, pentru înnoirea interiorului morii. Sticla se golise — paharul făcuse înconjurul mesei de trei ori — iar din gustarea de treizeci de groşi nu mai rămăsese o fărîmă. Tata era vesel, mama zîmbea fermecător; doar maistrul luase un aer grav şi încruntat. Părea, din clipă în clipă, gata să ne facă tuturor amare mustrări. Băusem şi eu un păhărel, aşa că vorbeam cu cei vîrstnici ca între bărbaţi, fără să fiu dojenit; erau doar temeinice nădejdi ca peste patru ani să ies lucrător şi să intru în tagma breslaşilor. Pe deasupra, cele cîteva luni de trudă la zidărie mă ridicară mult în ochii tuturor. La sfîrşit, tata hotărî că de poimîine dimineaţă să trec sub întreaga îngrijire şi răspundere a domnului Kobrzynski. A ţinut şi un fel de cuvîntare, care m-a mişcat adînc, dar din care nu mai ţin minte decît că trebuia să fiu silitor, muncitor, ascultător şi cuminte...

— Şi ce-i mai însemnat! adăugase tata, amenin ţîndu-mă cu arătătorul. Nu uita că te cheamă Rudnicki!

— Şi mai ţine minte ceva! spuse şi meşterul. Vii la Kobrzynski, tîmplarul, şi nu la un cizmar!

O! Băgasem totul la cap şi-mi dădeam perfect de bine seama cine sînt, unde voi fi şi ce voi ajunge. Eram tot atît de mîndru şi de fericit ca un proaspăt

bacalaureat care-şi pune pentru prima dată şapca de student.

Mă mai îndemnă să pornesc pe calea asta şi unchiu-meu, Antoni, din Lodz. După el, trebuia să mă fac tîmplar modelator, fiindcă un modelator cîştiga în fabrica lui John cît doi lăcătuşi.

De-ar trece cît mai repede ăşti patru ani!

Am plecat de-acasă aşa cum eram, cu singurul meu costum — cel de pe mine — bun şi de lucru şi de sărbătoare. Pe cel pe care-l purtasem la zidărie îl prăpădise varul de tot. Nevasta maistrului căscă ochii mari cînd văzu că nu adusesem aşternut. Abia atunci îmi amintii că trebuia să vin cu el de-acasă. Îmi luasem zborul din strîmtul cuib părintesc ca un pui de vrabie, fără să cuget măcar unde şi cum voi înnopta! Domnul maistru zîmbi blînd: „Ce naivă eşti, femeie! Aşternut moale pentru ucenic?" Să fi văzut dumneaei cum dormise el în anii uceniciei!

In adevăr, dacă-mi lipsea ceva, apoi era tocmai timpul de odihnă. Talaş şi loc, slavă Domnului, destul! Puteai dormi în atelier oriunde: sub mundirul vechi al maistrului, în dulapul pe terminate, în cosciugul neispăvit încă, ori de-a dreptul pe maldărul de strujitură proaspătă!

Soţii Kobrzynski aveau două odăi mari. Camera lor de culcare era cameră de trecere şi cam peste mînă, dar din ea putea cucoana să vadă ce se-ntîmplă în atelier în lipsa maistrului. Asta nu mă supăra. Nici cucoana nu era din Sulejów. Era o femeie frumoasă, plăcută, bună şi deşteaptă. Făcea într-adevăr şi ea cinste oraşului.

Nu trăieşte pe lumea aceasta meşter al cuvîntului în stare să zugrăvească măcar pe departe farmecul acestei femei. De aceea, nu voi descrie nici eu cu de-amănuntul chipul doamnei Kobrzynski. Voi spune numai — şi mă puteţi crede pe cuvînt — că avea o gură şi o bărbie încîntătoare. Zadarnic aş încerca să dau amănunte pentru că farmecul lor nemaiîn-

tîlnit apărea doar cînd zîmbea de mulţumire. Din prima clipă cînd îmi surîse de bun venit, mă simţii vrăjit pentru totdeauna.

— A, tu eşti Ludek? Am auzit de tine!

Închipuiţi-vă o femeie tînără, fără copii şi mare amatoare de cîini de rasă, care vede un căţelandru ciobănesc în vîrstă de două luni, şi vă veţi putea face cît de cît o idee despre zîmbetul ei! Mai limpede, nici că se poate!

Mă simţeam foarte bine la doamna Kobrzynski. Îmi dădea mult mai bună mîncare decît acasă, nu-mi punea în braţe un copil să-l legăn, cum se făcea-n alte ateliere, şi nu împietrea de nepăsare cînd mi se-ncredinţau sarcini prea grele pentru vîrsta mea. În schimb, săream la cel mai mic semn al ei, ba după piper, ba după foi de dafin, ba după carnea de miel dinainte comandată la măcelar. Aveam pe deasupra grijă ca lemnele de ars de diferite esenţe să se găsească totdeauna la îndemîna stăpînei, spre necazul maistrului căruia îi şterpeleam scurtăturile puse bine. Cu toată furia domnilor lucrători şi a meşterului, la orice chemare, chiar în toiul muncii, aruncam totul — fierăstrău, cleşte, daltă — săream peste maldărul de mobile în lucru şi alergam la ordinele ei. Maistrul, mai degrabă furios decît bucuros, îşi ţuguia atunci buzele într-un surîs silit. Avea o înfăţişare gingaşă, iar cu simbriaşii lui se purta cu o blîndeţe care mergea pînă la sfială. Din pricina asta era tare prost să ai de-a face cu el: nu ştiai niciodată dacă ai greşit sau nu cu ceva faţă de dînsul.

Era un om domol în mişcări, dar sprinten la gîndire. La drept vorbind, atelierul era pentru el o corvoadă nesuferită. Nu avea însă destulă energie ca să scape de povara asta. Nu ţipa. Mocnea doar.

În atelier lucram patru inşi: un lucrător făcea piesele de lux — bine lustruite, pentru negustorimea bogată, altul mobila pentru ţărani — mobilă ce se vindea la iarmaroc, iar maistrul şi cu mine — toate

celelalte comenzi mărunte. Îi ajutam pe toți, dar mai ales pe meșter. Seara, după terminarea lucrului, vopseam toate piesele finisate, ca să nu se prăfuiască și din pricina asta în săptămînile dinainte de iarmaroc dormeam doar trei-patru ceasuri pe noapte. Altfel, lucram de la cinci-șase dimineața, pînă la opt seara. După cină, meșterul găsea totdeauna să-mi dea ceva grabnic de făcut, chiar dacă nu era nimic de vopsit. Aveam o mașină de dat grosul la rindea și după șase luni învățasem să prelucrez după cerință piesele cu ea. Bancurile aveau înălțimea obișnuită, pe cînd eu abia dacă ajunsesem la pieptul unui bărbat de statură mijlocie; de aceea, cînd lucram, stam în vîrful picioarelor făcînd sforțări de ocnaș. De obicei, după ce termina grosul, orice muncitor calificat se odihnea, lucrînd la montare și finisare. Eu eram însă osîndit să fac săptămîni în șir numai lucrările grele. Plăcile de furnir nu se mai tăiau cu mîna, cum făcuse maistrul pe timpul uceniciei lui. Tăiam ziua toată cu Kopfsägerul tăbliile întregi în jumătăți și cădeam zdrobit de oboseală. Dar maistrul îmi spunea cu glas tare:

— De-ai lucra cum am lucrat eu cînd eram ca tine, ai vedea pe dracu!

Eu știam însă că tăbliile se taie cu gaterul, și mă scotea din fire munca asta de prisos. Dar tăceam și înghițeam: îmi dam seama că învăț tîmplăria de lux... Și uite-așa, în cîteva luni, învățai zincuirea, placarea cu furnir, prelucrarea pieselor în vederea încleiării și alte operații la fel de importante. La sfîrșitul anului, cînd a lipsit un lucrător, am făcut singur-singurel un bufet de bucătărie. Ceilalți, arătîndu-mi cusururile „operei" mele, fură de părere că-l lucrasem de mîntuială și că nici în trei ani n-o să fiu în stare să scot din mîna mea un lucru ca lumea. Dar eu, sigur pe mîine, știam că descoperisem regulile care stau la temelia

fabricării mobilei de Sulejów şi că nu mai aveam de învăţat.

Numai că mă cuprinsese dorul de ducă... Tocmai atunci se ivi în Sulejów, ca un meteor, Pawel Rybczynski. Era un tîmplar gras, vesel, bun povestitor, cîntăreţ fără seamăn, într-un cuvînt, un om care strălucea printre oameni ca o stea din cele mai luminoase, deşi arăta ca dracu şi avea un ochi scurs. Aveam nevoie de un lucrător, aşa că se angajă la noi, deşi era limpede că maistrului nu-i prea făcea plăcere venirea lui. De cum sosi, începu să facă pe stăpînul în atelier, de parcă ar fi fost la el acasă. Dar se purta atît de firesc, că orice împotrivire ar fi părut lipsită de măsură. Pe lucrătorul ce stătea lîngă geam îl zăpăci în doi timpi şi trei mişcări, şi-l făcu să se mute lîngă perete, la întuneric, zicîndu-i c-o să-i fie mai la îndemînă. Bancul maistrului îl mută cu mîna lui în fundul odăii, chipurile pentru că respectul pe care i-l poartă nu-i îngăduie să-l tot deranjeze pe domnul meşter, lucru de neînlăturat dacă bancurile ar rămîne la locurile lor. Nevasta maistrului văzînd de la ea din odaie ce se întîmplă şi neînţelegîndu-i intenţiile se-ndreptă spre el cu capul sus, gata să-şi spună punctul de vedere în treaba asta. Dar Rybczynski luă numaidecît hăţurile în mînă şi-i turnă atîtea complimente că meşterul se-mbujoră ca o fată mare. Iar cucoana lui, care era o fiinţă recunoscătoare, se duse şi-şi văzu de treabă.

Cu douăzeci de ani în urmă, Rybczynski plecase din Sulejów şi multă vreme nu se mai auzise nimic de el. Umbla vorba că lucra undeva la Lodz, Sosnowiec sau Varşovia, că făcuse o boroboaţă şi că din această pricină ajunsese pe undeva, prin sudul Rusiei. In orice caz, trecuse prin multe, văzuse multe, şi ştia să povestească şi mai multe, iar fiecare dintre povestirile lui era mai deosebită şi mai interesantă decît cea dinainte. La nunţi şi la botezuri, sau

la cinstirea vreunei împăcări după o ceartă mai crîncenă, cînd oamenii beau ţeapăn şi-şi cam tulburau minţile, Rybczynski se ţinea bine. Nu trecu mult şi ajunse în Sulejów un fel de mare judecător, şi cum învăţase pe pielea lui care erau urmările a tot felul de fapte, lumea se ducea la el ca la un arbitru, care ar fi fost totodată şi consilier juridic. Pentru că, nu-i aşa, şi la Sulejów, ca dealtminteri peste tot în lume, oamenii se poartă cîteodată ca lunaticii şi fac lucruri care-i uimesc atît pe ei înşişi, cît şi pe cei din preajma lor ; abia îşi dau seama ce fărădelegi au săvîrşit. Aşa a păţit Idzi Koszalski, om înstărit : trei pogoane de pămînt bun la Nowa Droga, o pereche de cai şi cinci copii ! Din păcate grămada de grîu treierat de pe aria vecinului îl vrăji ! Şi barem să se fi gîndit dinainte la ea ! Dar de unde ! Seara îşi făcuse rugăciunea ca orice bun creştin şi se dusese la culcare, dar noaptea, la primul cîntat al cocoşului, se trezise şi se simţise împins spre hambarul vecinului, aşa cum e împins ucigaşul spre spînzurătoare. Fără să mai stea cîtuşi de puţin pe gînduri, luase o cheie — cu cheia asta se puteau descuia toate hambarele din Sulejów — şi intră. Sacul cel mare se afla într-o firidă, lîngă cămin, numai să întinzi mîna şi să-l iei. Se vede că Dracu-l pusese acolo ! Lucrurile au mers strună : nici cîinele nu lătrase, nici zăvorul nu scîrţîise... Numai că păcătosul acela de sac avea o găurică si grîul a curs, bob cu bob, de-a lungul drumului... Sau întîmplarea cu tinichigiul Rychcinski, din Piaskow ! Urîndu-i-se să tot şterpelească jnepeni din pădure, i se năzări că vrea şi porc ! De unde să ştie bietul om că se va dezlega cîrpa cu care legase rîtul porcului şi că dobitocul va începe să guiţe...

Asemenea păţanii se mai întîmplau din cînd în cînd, spre hazul cetăţenilor, şi rareori se terminau cu proces sau cu puşcărie. Şi aceasta mulţumită lui

Rybczynski, care știa să dea minte și înțelepciune oamenilor.

Mi-a fost de la început drag pestru poveștile și cîntecele lui. În afara puzderiei de cîntece sau arii din opere și operete care se jucau pe atunci la Varșovia, mai știa tot felul de cîntece ucrainiene și rusești. Printre altele și cîntecul lui Nekrasov, în care era vorba de suferințele țăranului rus. Pe vremea aceea știam toate cuvintele, dar numai două versuri mi-au rămas în minte pe vecie.

Uscaji mnie takuiu obiteli...
Gde bi russkii mujik nie stonal... [1]

Începusem să-mi dau seama că întreg norodul polon suferă din pricina robiei. Adunările care aveau loc duminicile și sărbătorile cu prietenii și băieții de vîrsta mea colo sus pe dealul bisericii, lîngă clopotniță, adunări la care discutam în șoaptă despre oastea sfintei Jadwiga, oaste care putea să se trezească din clipă în clipă, nu erau altceva decît întruniri conspirative. Cîntecul lui Nekrasov ne vorbea despre suferințele pe care le îndurau muscalii, iar Rubczynski ne povestea cum cei năpăstuiți erau închiși în temnițe, sub cuvînt de răzvrătire.

Începuse să mă intereseze viața din alte țări. *Gazeta Swiateczna* pe care o șterpeleam din cînd în cînd din buzunarul tatii mă făcea să cuget la multe. Între frații slavi tocmai izbucnise primul — pentru mine — din numeroasele războaie balcanice, despre care lumea spunea că nu e decît o pregătire, că va veni turcul cu oastea lui... Matyskiewicz spunea că se apropie cel mai cumplit dintre războaie, cu „Lucifer" în frunte.

— Vor porni toate noroadele... se va ridica frate împotriva fratelui... nu va rămîne piatră peste piatră...

---

[1] Arată-mi acel loc...
Unde țăranul rus să nu se tînguie.

La noi în atelier lucram pe atunci lăzi pentru sticlele monopolului alcoolului țarist.

— Atinge-le ușurel cu rindeaua și apoi netezește-le cu șlefuitorul! Haide, dă-i zor! Nu mai căsca ochii în toate părțile.

Îi dădeam zor, dar tot mai des întorceam capul de la treabă. Munca asta simplă din care nu învățam nimic avea să țină cîteva luni. După aceea am lucrat iar lăzi, cufere și paturi. Urîtul mă măcina mai abitir decît munca grea. Și iată că ne veni un ajutor, încă un tîmplar, pe care munca îl schilodise: umărul drept, cu spată cu tot, i se îngroșase și i se înălțase peste cel stîng, piciorul drept i se strîmbase în dreptul genunchiului, iar cînd mergea punea talpa dreaptă nu alături, ci perpendicular pe cea stîngă.

Mi-era milă de el. Credeam că e schilod din născare. Rybczynski îmi deschise capul:

— Peste cîțiva ani o să arăți și tu la fel!

Îmi cercetai picioarele cu spaimă. Maistrul bombăni ceva, mi-arătă cum să stau cînd lucrez ca să nu mă schilodesc și deși mă străduiam să-l ascult, cum uitam o clipă de sfaturile lui, piciorul mi se așeza de la sine în vechea poziție. Rybczynski zîmbea:

— Să te mai înădim, că ești prea mic!

Mă cuprinse îngrijorarea. Eram atent să văd cum merg, și băgai de seamă că mi se ciocneau genunchii unul de altul. De groază, mă trecură sudorile. „Nu, îmi făcui eu socoteala cînd îmi mai venii în fire. Nu rămîn eu la Kobrzynski să mi se strîmbe picioarele!" Într-adevăr, am mai lucrat cîteva săptămîni, dar cam în silă, gîndindu-mă cum și ce fel să fac să scap din capcană. Maistrul intră la gînduri: zicea că am limbrici, sau tenie, fiindcă nici poftă de mîncare nu mai aveam. Adevărul însă nu-l știa decît Rybczynski, care mă îndemna să iau tot felul de leacuri și mă sfătuia să mai rabd pînă-n primăvară. Ușor de spus „răbdare", cînd mie tocmai răbdarea îmi lipsise de

cînd făcusem ochi! De cînd mă ştiu am fost — şi sînt şi azi — nerăbdător. Cînd muncesc, apoi o fac din toată inima, dar cînd n-am chef, nu mă mişc nici mort!

Mama îmi spuse, frîngîndu-şi mîinile:

— Pentru numele lui Dumnezeu, ce s-o alege de tine, fiule? Ai învăţat meseria pe jumătate, nu mai ai mult să ieşi lucrător. Şi-apoi, ce-o să zică Kobrynski? Vai de capul şi de zilele mele! Aşteaptă tu, să te spun lui tat-tu! O să te scuture el!

Mă-nfipsei atunci în mijlocul odăii, îmi strîmbai picioarele şi întrebai încruntat, uitîndu-mă la toţi ai mei:

— Aşa vreţi să arăt, hm? Aşa vreţi?

Pînă şi bunica izbucni în rîs, în timp ce eu, furios şi înlemnit în aceeaşi poziţie, mai întrebai o dată:

— Ei mamă, aşa vrei să arăt?

Nu, nu voia, dar socotea că totul era doar o scornitură de-a mea. Cînd însă, spre hazul tuturora, străbătui odaia toată de-a curmezişul cu mersul meu de schilod, şi după ce le spusei pentru ce o să ajung aşa, mama zîmbi întristată.

Tata, căruia se vede că-i vorbise mama mai dinainte, nu se împotrivi. Singurul lucru care-i nedumerea pe toţi era ce voi face pe urmă! Mă sfătuiră să învăţ tapiţeria la Piotrkow, dar eu nu mai voiam să fiu ucenic. La ce bun? Războiul era în toi, dar eu stam cu mîinile-n sîn şi aşteptam. Ce? Poate izbucnirea războiului cel mare? Cînd armata polonă se ridică pe vremurile astea de restrişte, eu să-mi rup oasele pe degeaba la cine ştie ce meşter? Nu! Am să plec la Lodz.

Tata, după ce mă privi o clipă cu uimire, zîmbi dar cam mînzeşte:

— Aha! Precum văd eu vrei să pui ucenicia în cui!... Rybczynski te-a învăţat să latri, nu-i aşa? Numai să n-ajungi la fel de mare maistru ca el...

— Asta i-am spus-o şi eu, se vîrî mama în vorbă. Aşa-i cînd se întîlnesc doi deştepţi... Fă ce vrei, băiete, dar gîndeşte-te că toate au şi un sfîrşit pe lumea asta!

Bunica se amestecă şi ea. Zicea că presimţea ea ceva chiar din clipa în care intrase ereticul ăla în atelier. Că plec, nu-i nici un rău, fiindcă nu se ştie cum s-ar fi isprăvit toată treaba. Numai de aş începea pe mîini bune...

— Dar ce, mamă, n-auzi? O să stea la Antek!

Bunica se întunecă de tot la faţă:

— Încotro priveşti, numai Sodomă. Antek e un suflet bun, dar e un zăpăcit. Şi-a prăpădit toată gospodăria, nu ţine la spovedanie, nu face rugăciuni...

Şi iată că nepotul ei cel mare s-ar putea, Doamne fereşte, să-i calce pe urme! Un val de duioşie i se revărsă în suflet. Dorea să-şi vadă fericit odorul, aşa cum îşi dorea propria ei mîntuire. Oftă adînc, buzele i se micşorară singure, şi murmură: „Preasfinte Christoase, ajută-mă".

Apoi adăugă cu glas tare:

— Fie ca Sfînta Fecioară să te aibă în paza ei, nepoate. Nu da ascultare sfaturilor proaste, luminează pe ceilalţi prin pilda ta cea bună, şi citeşte în fiecare zi litania şi „Sub scutul tău"!...

De mişcată ce era, bunica tăcu. I se pusese şi ei un nod în gît, iar eu stingherit ridicai ochii în tavan. După aceea sărutai cu dragoste mîna bunicii, lucru ce nu-l mai făcusem de mult.

Tata ne privea cu bunătate şi cu un surîs şters în colţul gurii, semn că încuviinţa plecarea mea la Lodz. Nu vedea altceva mai bun de făcut. Iar tata cînd nu putea, ori cînd nu voia să schimbe mersul lucrurilor, spunea totdeauna:

— Facă ce-o vrea! Om vedea ce-o ieşi şi din asta!

ÎN LUMEA NOUĂ

Din orăşelul nostru pleca spre Lodz ca să se facă „fabricanţi" doar sărăcimea. Toţi ziceau că sînt din Sulejów, dar cum îi scuturai cît de cît, aflai că sînt doar de prin Leczno, Biala, Zarzecin ori Kurnedza — cel mai apropiat cătun de Sulejów.

— Şi ăştia, cumetre dragă, nu sînt nici cu carne, nici cu brînză!

Satul alunga îndeobşte din sînul lui pe scăpătaţi, pe cei ce-şi pierduseră pînă şi ultima palmă de pămînt şi care nu voiau să rămînă pălmaşi pe locul unde trăiseră zile mai bune.

Deseori vedeai cîte un amărît pornind spre Sulejów, ducînd în car un prăpădit de pat, vreun hîrdău, un leagăn ori o laviţă beteagă de picioare. Iar ca unelte aveau doar toporul, lopata, coasa şi o greblă.

Închiriau cu cîteva ruble pe an cine ştie ce cocioabă de piatră calcaroasă, cu pereţii jilavi şi se angajau pe cîţiva groşi, la hamalîcuri grele în carierele de piatră, prin păduri, la gatere ori chiar ca sezonieri, pe ogoarele meseriaşilor şi ale negustorilor mai înstăriţi. Unii — mai harnici, mai cu vlagă — făceau ce făceau şi plecau mai departe, la Lodz,

Czestochow, Sosnowiec şi Varşovia. Aceasta dacă nu puteau porni pînă în Germania, la munca cîmpului.

Era ştiut că nimeni nu ajungea în rai dacă nu avea sfinţi. De n-aveai vreun neam sau vreo cunoştinţă la Ierusalim, trebuia să laşi orişice nădejde de a-ţi încropi alb în căpistere. Puteai să baţi luni de-a rîndul pe la toate porţile fabricilor, că de angajament nici vorbă! Fiecare simbriaş pîndea prilejul să-şi căpătuiască pe vreunul de-ai lui, dar nici el nu izbutea dacă nu era bine văzut. Se ajutau doar între ei (tu, pe frate-meu, eu pe frate-tu) şi aşa se înnodau prietenii mai trainice decît legătura de sînge.

Sărăceau chiar şi cei care aveau pămînt şi-şi cîştigau pîinea prin munca lor. Din pricina nesfîrşitei împărţiri a pămîntului, multe familii de oameni înstăriţi şi cutezători, ajungeau să îngroaşe rîndurile pălmaşilor şi ale salariaţilor. Părinţii care voiau să-şi dea copiii la meserie, trebuiau să le dea haine încă pe trei-patru dacă nu cinci ani după terminarea şcolii, cît ţinea ucenicia. Ţăranii săraci şi cei mijlocaşi nu-şi puteau îngădui una ca asta.

Bruma de cunoştinţe pe care ţi le puteai însuşi, pînă ieşeai meseriaş, era visul tuturor copiilor care isprăveau şcoala primară. La Lodz, în orice mare întreprindere, puteai ajunge în scurtă vreme să lucrezi la maşini, adică să ajungi un fel de meseriaş; singura deosebire era că ajungeai un fel de rob al întreprinderii, un fel de iobag. De pildă, dacă-ţi pierdeai din cine ştie ce pricină slujba cînd erai încă tînăr, ajungeai iar salahor şi erai nevoit să faci cele mai grele şi mai prost plătite munci. Iar dacă ţi-o pierdeai la bătrîneţe, ajungeai cerşetor. Azi — după cincizeci de ani de necontenită luptă pentru un trai mai bun a clasei muncitoare — nici măcar nu ne putem închipui ce însemna robia aceasta! Mi se luminează de fericire ultimii ani de viaţă, la gîndul că milioane de polonezi sînt azi slobozi să înveţe, să se

specializeze şi să ocupe posturi din cele mai înalte. Ne îndreptăm cu paşi grabnici spre viitorul ce nu va cunoaşte muncitori necalificaţi; vom mecaniza coasele şi ciocanele de spart pietre. Vom înhăma maşinile la toate muncile grele. Milioane de robi de oţel, supraveghiaţi de specialişti, vor asigura bună starea poporului al cărui trai va fi atunci plin de lumină.

Şi iată cum şi eu, domn din moşi-strămoşi, scăpătasem de tot. Urma chiar s-o pornesc pe jos, la Lodz — ca cei mai mulţi de seama mea — fiindcă n-aveam sfanţul cu care să-mi plătesc drumul. Noroc cu tata! Cuprins pe negîndite de un val de duioşie, împrumută de la vecini bani de tren. De n-ar fi fost decît călătoria asta şi tot făcea să fug de tîmplărie! De cîte ori mă duceam la Piotrkow, treceam întîi pe la bariera de lîngă gară, să văd trenul. Era acolo un spectacol ce mă dădea gata, mai dihai ca slujba liturghiei. Să tot priveşti, ceasuri de-a rîndul, la tot ce se petrece, şi să ghiceşti tîlcurile întîmplărilor! Atenţie! Ce tainic grăiesc semnalizatoarele cantonului! Cantonierul cu cornul lui de aramă în mînă iese repede cu paşi grăbiţi întocmai ca bernardinii vechilor turnuri. Tarata-ta! răsună cornul, cu acelaşi glas nostalgic ca şi al musafirului aşteptat, care va răsări în curînd în zare, învăluit de un nor de fum. Cîte visuri nu împleteam eu de fiecare tren! Dar iată că venise şi pentru mine ceasul să pornesc cu el — în lumea largă! Pînă una alta, la Lodz, dar de acolo ştiam că mi se deschid drumuri spre toate colţurile pămîntului. Şi mai ştiam că de ce mergi mai departe, de-aia lumea e mai atrăgătoare. Ce lucru minunat să colinzi mările şi ţările şi să te întorci apoi acasă, la Sulejów, la fetele şi la băieţii tăi, cu o lumină nouă în ochi, şi să le îndrugi o sumă de poveşti, poate adevărate, poate născocite!

Eram gata de drum cînd, fără veste, bunica îşi aminti de mine, de parcă atunci mă vedea întîia oară..

— Cum o să-l trimiteţi aşa, că doar n-are băiatul ce pune pe el!

Uimiţi, ne uitarăm cu toţii la bunica. Abia cu o lună în urmă izbutiseră părinţii mei să-mi facă un rînd de haine de postav! Vedeau ei bine că arătau acum de parcă le-aş fi purtat un an de zile. Nici vorba, nici bătaia nu folosiseră la nimic. „Azi le înnoieşti, iar mîine arată pe el ca pe-o sperietoare", se plîngeau ei.

Pe-atunci, ce-i drept — ca şi mult mai tîrziu — nu mă prea sinchiseam de-mbrăcăminte. Erau atîtea altele în jurul meu, care mă cuprindeau cu miile lor de taine! Îmi ardea de grija hainelor, cît îi arde unui papuaş care se naşte şi moare în pielea goală...

Bunica îşi dădu cu părerea că mi-ar trebui un palton. Dar palton eu n-avusesem niciciînd şi nici nu-i duceam dorul.

Tata, resemnat, mişcă doar din mînă, dar mama se înfurie; îşi dădea seama cît de multe lipsesc din bagajul meu!

— Dacă nu-i place la un meşter bun, n-are decît să tremure de frig la Lodz!

Era pe la sfîrşitul lui ianuarie. Afară abia de se simţea mireasma ghioceilor, dar în mine înflorise primăvara din săptămîna de cînd, înfrîngînd cele din urmă piedici, mă hotărîsem s-o şterg la Lodz.

— Păi, nu-i nimic bunico, de Crăciun viu cu palton acasă!

— Doar de-o fi mincinoasă zicala: „Aleargă spre Varşovia ca scăpat din puşcă şi de întors se întoarce cu botul pe labe" mi-o trînti tata. Se vedea însă bine că-l ungea la inimă siguranţa mea. Tata se înăbuşea la Sulejów şi de fiecare dată cînd rămînea mult timp fără lucru urzea planuri de plecare. Dar pe măsură ce copiii începură să răsară, înfăptuirea visurilor lui ajungea tot mai anevoioasă. Şi iată că feciorul lui cel mare, ce nu trecuse bine de o şchioapă, îşi lua acum zborul în lumea largă... „Mai

ştii ? Băiatul poate s-o nimerească în viaţă ! Poate c-o ajunge să ne scoată şi pe noi de aici..."

Bunica ne zugrăvise traiul greu din Lodz. Fusese o dată acolo, la Antek, şi ştia ce înseamnă să pleci din cuibul tău. Rămas aci, băiatu-i pretutindeni la el acasă, pe cînd la Lodz, în pustiul acela de piatră... Băiatul ca băiatul, n-are încă minte, dar cei mari ar trebui să ştie că acolo, la lucru, se merge hăt-departe... Şi dacă-i ger, ori vifor, ce te faci ?

— Aveţi cu toţii minte, şi încă multă, numai că de-mi este cu iertare, vă mai lipseşte ! Dar, hai să nu mai zic nimic...

Am fi vrut să-i răspundem noi ceva, dar bunica nu îngăduia nimănui să zică nici pîs. Scoase din cufărul ei din străbuni o şubă siberiană, care zăcea de-o jumătate de an cu cusăturile desfăcute, aşteptînd să fie prefăcută şi fără să ia în seamă împotrivirea noastră, o duse la Hercka, să-mi facă din ea un palton călduros. Cheltuielile — spunea — le ia asupra ei. Avea doar zece zloţi, adică o rublă şi jumătate, puşi de-o parte pentru treaba asta. Făcuse bine că nu zorise prefăcutul şubei, fiindcă în ce o privea pe ea, azi e şi mîine nu-i, pe cîtă vreme acum e vorba de sănătatea şi viitorul copilului...

Tata făcuse o mutră înduioşată şi mama, mişcată, se împotrivea aşa, de formă, fiindcă hotărîrea bunicii era luată dinainte. Deşi locuia cu noi, bătrîna nu se amesteca în gospodăria noastră ; trăia pe socoteala ei, din banii albi strînşi pentru zile negre. Dar „de-şi vîra ceva în cap" nu era chip s-o scoţi dintr-ale ei.

Imi pierdusem răbdarea ; cu gîndul eram în drum spre Piotrkow, iar aici, acasă, mirosea a amînare... Doar cufărul bunicii rămas încă deschis — tezaur, ferecat cu fiare măestrit meşteşugite, pe care n-aveai voie să le atingi, ci doar să le priveşti de departe — mă ademenea, domolindu-mi neastîmpărul plecării. Era un cufăr care gemea de taine şi mi-

resme. Dacă-i scotoceai comorile ascunse, odaia — cadelniţată parcă — se umplea de aroma merelor şi a cimbrişorului. Văzusem multe din lucrurile cuprinse în el; dar să le vezi pe toate, pînă-n fund, nu-mi fusese cu putinţă. Indeosebi mă ispiteau hrisoavele, cuibărite la fund, în partea dreaptă, într-o despărţitură încăpătoare. Erau teancuri de hîrtii vinete la culoare, ori gălbui, cuprinzînd tot felul de învoieli, planuri de parcelare a pămîntului şi acte — într-un cuvînt, arhiva unei întregi şi nespus de mari familii.

Duminica, după vecernie, veneau la bunica verişoarele din partea tatălui sau a mamei ei, ori altele mai depărtate. Ne pomeneam uneori chiar cu rubedenii venite să capete niscaiva lămuriri dacă ograda „Lîngă Mănăstire" — acolo unde creşteau tufele de dracilă — fusese vîndută prin notari ori prin învoială; sau dacă Ignac Koslowski avea drept la sfertul de casă rămasă de pe urma lui Piekarski. Bunica răspundea fie uitîndu-se în acte, fie din gînd. Răspundea drept şi cinstit, numai pentru ai ei, — oameni cumsecade şi cinstiţi. Coţcarii şi beţivanii, ori nu aflau nimic, ori erau puşi să umble după potcoave de cai morţi. Oho, cîţi oameni străini de familia ei nu şi-ar fi pierdut, fără ajutorul bunicii, bunurile dobîndite fără acte în regulă?

În teancurile ei de hîrţoage, se mai găsea şi o carte legată în piele, cu colţarii de aramă, mult mai mare ca o carte de liturghie. Era Sfînta Scriptură, tipărită cu litere nemţeşti, dar pe care, dacă ştiai să le citeşti, vedeai că e scrisă în limba polonă.

De două ori ţinusem în mîini odorul ăsta mîndru şi împodobit cu literele colorate. Spre uimirea bunicii, citisem chiar cîteva versuri şi mă pornisem mai departe, cînd ea îmi luase nepreţuita carte din mîinile tremurînde, o învelise cu grijă într-o basma pestriţă, şi o pusese înapoi în locul ei, spunîndu-mi:

— Nu-i pentru tine, fiule!

O, cufăr plin de taine! Şi azi, mă poartă gîndul la tine!

Grija şi dărnicia bunicii îmi zăbovi plecarea cu-o săptămînă întreagă. În schimb, paltonul îmi schimba înfăţişarea aşa de mult, încît n-aş fi făcut de ocară nici pe moşierul din Leczno, de m-ar fi luat în caleaşca-i cu patru cai! Dar şi în poştalionul lui Slam, printre hainele bălţate ale drumeţilor, păream un preot tînăr care abia-şi sfîrşise învăţătura. Cînd te mîna la Piotrkow vreun necaz, de pildă confirmarea [1] — mergeai pe jos. De data asta însă — închipuiţi-vă! — porneam la drum cu „poşta lui Slam", plătind douăzeci de groşi, şi făcînd-o pe Jaroşowa să spună, necăjită: „Li s-a urcat la cap!" Trebuia să merg cu poşta pentru că duceam vreo douăzeci de funţi de făină neamurilor, iar vremea părea cam schimbătoare.

— Deh! Unde merge mia, meargă şi suta. Las' să plece băiatul cu poştalionul! rostise tata. Plecasem din Sulejówul unei jalnice civilizaţii aproape primitive, la Lodz, cel mai însemnat centru industrial al Poloniei — ca spre pămîntul făgăduinţii. Fugeam de îmblăcii, de seceră, de rindea şi fierăstrău. Mai înainte de a fi păşit în cel de al treisprezecelea an al vieţii, învăţasem să le cunosc bine pe toate. O vreme, înlocuisem chiar mîrţoaga şi căram cu spinarea din pădure sarcini de ienupăr, pentru fiert ciorba cea de toate zilele. Mi-era drag Sulejówul cu rîul, cu pădurea şi plaiurile lui, cu oamenii de-acolo; îi uram în schimb din tot sufletul sălbăticia. Poate fiindcă eram mai slab trupeşte? Nu! Aveam tot atîta vlagă cît aveau şi alţi băieţi de seama mea care au rămas la Sulejów şi dintre care numai puţini au izbutit să-şi facă rost în viaţă. De cînd văzusem uriaşa roată a lui Kuczcki — adaptată pentru treierat şi tocat paiele — nu mă mai împăcam cu gîndul că ceilalţi din Su-

[1] Întărirea botezului de către episcop la catolici.

lejów foloseau tot îmblăcii şi scule de pe vremea potopului, iar de cînd privisem gaterul cu fierăstraiele lui automate, mă cuprinsese scîrba de fierăstrăul de mînă pentru tăiat furnirul. „Delicventul" Rybczynski se pricepuse de minune să aţîţe scînteile revoltei care mocneau în mine ; tot el făcuse, pe deasupra, proroci apocaliptice în legătură cu izbucnirea unui uriaş război. Bineînţeles încă nici nu visam la bazele „socialismului polonez". Îmi vîrîsem însă în cap că războiul ce se apropia, ca şi oştirea sfintei Jadwiga, vor preface totul în lume. Nu voiam să aştept desfăşurarea evenimentelor la Sulejów, ci porneam în întîmpinarea lor.

Nu izbutesc să zugrăvesc nici pe departe bucuria pe care mi-a făcut-o călătoria cu trenul spre Lodz. Vagonul era aproape gol. Stam pe culoar la fereastră, dornic să cuprind cu ochii toate cîte se desfăşurau în faţa mea. Mi se părea că mă înalţ la cer într-o caleaşcă de foc, încîntare pe care n-o voi uita niciodată. Şi azi de cîte ori mă sui în tren, mi se pare că merg spre nefiinţă, către o lume dintr-o altă lume.

Aşteptările nu-mi fură înşelate. Lodzul m-a uluit, prin mărimea lui. Percepeam cu toate simţurile, cu văzul, cu mirosul, că aici se făuresc lucruri măreţe. Cum aşa ? Eu să fac mai departe tîmplărie ca lucrător pe jumătate calificat ? În ruptul capului ! Nici Rybczynski nu mă sfătuise s-o fac şi pe bună dreptate ! Doream să mînuiesc cît mai degrabă maşini ! Valurile de aer, îngroşat de aburii de ulei încălzit şi de scamele de bumbac ce răbufneau prin cercevelele de fier ale fabricilor mă impresionau tot atît de adînc cît mă impresionau cădelniţele la alaiul Învierii. Mulţi vor zîmbi, ori poate se vor înfuria văzînd că asemuiesc toate lucrurile care m-au impresionat cu ceremonialul sărbătorilor religioase, dar n-am încotro ! Cea mai mare parte a educaţiei mele, o datoresc bunicii Okrasinska care, cu tot sistemul

primitiv pe care l-a folosit — şi poate tocmai din pricina lui — a avut mai mult succes decît cel mai iscusit pedagog.

La Sulejów, pe vremea aceea, toate emoţiile mai adînci, mai înalte, îşi găseau manifestarea doar la biserică. Evadai dintr-o viaţă grea, de animal, şi te duceai la biserică în audienţe la cei mai mari dregători şi la cele mai de seamă dregătoare ale cerului. Te primeau cu muzică, miresme îmbietoare, cîntece şi dansuri. E ştiut doar că procesiunile noastre aduc, în felul lor, cu polca... Iar preoţii, uneau simbolul cerului, cu viaţa pămîntească. Anul se scurgea încet cu bucuriile, tristeţile şi viaţa mohorîtă de fiecare zi a cerului : fie că aduceai pe lume copii, fie că nu, tot luai parte la sărbătoarea plină de veselie a Naşterii Domnului, tot pătimeai din pricina răstignirii lui Isus şi tot ţi se umplea inima de fericire la învierea lui. Ce vreţi! Toate astea le moştenisem o dată cu sîngele părinţilor şi le adîncisem prin trăirile mele personale. Dacă sînt azi comunist, sînt în primul rînd datorită bunicii, vrednică fiică a Bisericii. Ea m-a deprins să năzuiesc spre lucruri măreţe, trainice, şi să deosebesc slăbiciunile oamenilor buni de calităţile duhului rău. Poate că tocmai învăţăturile ei m-au gonit întîi şi întîi din Sulejówul unde nu se putea realiza nimic şi mă împinseră mereu de la spate, silindu-mă să apuc drumuri spinoase dar rodnice.

Iată-mă deci la Lodz, şi totuşi nu mă pot smulge din Sulejów. Simt, gîndesc şi grăiesc ca orice locuitor al Sulejówului. Trăiesc tot printre ai mei, căci Lodzul de acum cincizeci de ani nu era decît o aşezare orăşenească ceva mai răsărită decît Sulejówul, Wolborzul, Rozprze şi Paradyz, cu lumea lor nevoiaşă, de ţărani. Mă simţeam ca la Sulejów, mai ales că stăteam la unchiul Antek, frate bun cu mama. Ce-i drept, în casa lui viaţa era mai veselă, mai omenească ca la noi. Unchiul avea haz, rîdea de sărăcia

altora ca şi de a lui şi ştia mai bine chiar decît mama să facă glume pe socoteala cuiva. Se mai deosebea de mama în privinţa creşterii copiilor. Pe cînd ea da în brînci pentru băieţii ei, unchiul Antek nici nu se sinchisea că are urmaşi. Îi lăsa de capul lor, să facă ce vor. După el, totul atîrna de soartă, de pronia cerească. Unchiul se mai deosebea de mama şi prin aceea că-i plăcea cititul. Cartea îi era la fel de trebuincioasă ca pîinea, dar ştia să-i rabde şi lipsa. Era, cum s-ar spune, un vrednic cetăţean al Sulejówului! In schimb prea onorata mea mătuşă Florentina, băştinaşă din ţinutul Zyrardow, era în stare să ne lipsească pe toţi de ticăloasa noastră hrană de toate zilele ca să-şi cumpere cărţi. Aveau patru copii. Cînd sosii la ei, fata cea mai mare gospodărea, prîslea mergea la şcoala orăşenească, iar ceilalţi doi — un băiat de o seamă cu mine şi o soră, ceva mai mare — lucrau în fabrică. Unchiul muncea de zece ani ca un rob la *Widzewska Manufaktura,* la uscătoria secţiei de înălbire. Era specialist în ramura asta, şi cîştiga şaptezeci de copeici pentru douăsprezece ore de muncă pe zi. Cînd nu cădea nici o sărbătoare în timpul săptămînii, încasa sîmbăta patru ruble şi patruzeci de groşi. Feciorul mijlociu, băiat destoinic şi deştept, fusese angajat de curînd slujbaş la fabrică, cu o simbrie ceva mai mare ca a lui tată-su. Nu le mergea însă cu nimic mai bine pentru că părinţii trebuiau să-l îmbrace mai ca lumea şi să-l ţină şi la învăţătură. Fata cîştiga la filatură, de altfel ca toate fetele tinere, cam două ruble pe săptămînă.

Mă primiră cu braţele deschise. Unchiul Antoni, care nu punea mare preţ pe partea lui de pămînt, nu avea nume prea bun în familie. In schimb cîştigase întreaga dragoste a membrilor ei. Ţinînd seama şi de faptul că părinţii mei, mai ales tata, se asemuiau cu el în multe privinţe, păstram strînse legături între noi. Cînd Antos venea la Sulejów pentru cine ştie ce

brumă de moştenire lăsată lui de vreo mătuşă, ori de vreun bunic din altă spiţă — lucru ce se întîmpla din timp în timp — trăgea la noi, deşi putea găsi oriunde o căpiţă de fîn pentru culcuş. Cînd venea, aducea cu el şi o litră de votcă bună — costa doisprezece groşi sticla — şi chimen, de zece groşi, ca s-o dreagă. Casa se umplea atunci de voie bună dar, după plecarea lui, femeile dădeau fuga la spovedit. Nu se pricepuseră să-i curme unchiului şirul glumelor pe socoteala preotului, luaseră parte şi ele la păcatul lui Antek şi încă de faţă cu copiii! În ce priveşte propriile mele simţăminte faţă de el, eram cu totul de partea bunicii, deşi glumele lui mă făceau şi pe mine să mă tăvălesc de rîs. Unde nu-şi bagă însă dracul coada! Din pricina lui am fost silit să mă spovedesc şi eu de vreo trei ori.

Cei din casa unchiului mă primiră ca pe-o rudă dragă, urîndu-mi bun venit, aşa cum se obişnuieşte cînd ai un conac sau o casă mare şi cînd soseşte cineva pe care-l aştepţi şi de care ai nevoie ca să-ţi mai înveselească viaţa. Totuşi locuiau cu toţii ca şi noi la Sulejów într-o singură cameră. Singura deosebire era că odaia lor era pe jumătate cît a noastră. N-am măsurat-o, dar o ţin bine minte. De-a lungul unuia din pereţi, începînd de la colţul din stînga de lîngă uşă, se înşirau: plita, căldarea cu cărbuni, bufetul scund de bucătărie şi, după el patul, care se întindea pînă la fereastră. La celălalt perete era alt pat — în orice caz ceva care fusese pe vremuri divan — şi în sfîrşit, de cealaltă parte a bucătăriei, cuierul cu haine, acoperit cu un cearşaf alb, căci oamenii nu aveau dulap. Masa, peste măsură de lată, ocupa aproape toată odaia. Cînd mîncam ne aşezam pe paturi. Pe o suprafaţă de cincisprezece metri pătraţi vieţuiau cinci persoane; mă primiră şi pe mine, al şaselea, ca să fim, desigur, un număr cu soţ! Sosisem la ei cu două cămăşi vîrîte într-o boccea. Nu m-au întrebat dacă mi-am adus şi aşternut. Probabil

pentru că așternutul meu n-ar fi făcut decît să-i strîmtoreze. Mătușa dormea cu Kazia, unchiul cu Stach, iar eu cu Janek. Pe străvechiul divan de o calitate și obîrșie greu de precizat, am ocupat locul de lîngă perete, pe două arcuri ieșite în afară.

Cîteva zile în șir am stat la palavre pînă noaptea tîrziu, sporovăind despre Sulejów și hohotind cînd unchiul ne istorisea cum era pe acolo cu treizeci de ani în urmă. Ne povestea lucruri pline de haz, și-mi pare tare rău că nu le mai țin minte. Pe mine mă copleșeau toți de-a valma cu întrebări. Voiau să știe dacă moș Matyskiewicz se mai vaietă de șale și cum și le mai lecuiește acum; voiau să afle cu cît mai vinde Szamborski carnea de cerb, ce mai visează Zmorzyska... și multe altele. Unora le răspundea Janek, maimuțărindu-mă spre hazul tuturora, vorbeam așa cum se vorbește la Sulejów. Am rîs și eu, cam acru, ce-i drept, vreo trei săptămîni, dar pînă la urmă m-am înfuriat și m-am hotărît să fiu mai al dracului ca ei, și m-am apucat să vorbesc într-adins o cît mai curată limbă sulejowiană, lucru pe care-l observă doar unchiul, care se porni să-și ia familia peste picior:

— Nu vedeți, mă, deștepților, că-și bate joc de voi?

Biruisem! De-atunci și pînă azi folosesc graiul mamei mele, lucru ce-mi prinde tot mai bine cu cît înaintez în vîrstă; iar de cîte ori am de scris ceva mai greu, folosesc limba vorbită la Sulejów.

S-a rîs mult, dar mie îmi venea să și plîng, fiindcă nu găseam de lucru. De zile în șir stam ca un amărît la poarta unei filaturi și vedeam cum îmi spulberă vîntul speranța că s-ar putea așa, deodată, simți nevoie acolo de un măturător. Ceva tot am cîștigat din peregrinările mele: tot cutreierînd orașul, l-am cunoscut din ce în ce mai bine și m-am legat de el din ce în ce mai tare. Cerul lui împînzit

de fum, uruitul neîncetat al maşinilor înăbuşit doar de duduitul camioanelor, aburii fierbinţi şi urît mirositori sloboziţi din canalele de scurgere a substanţelor chimice, valurile uriaşe de oameni, care, în orele prînzului, se revărsau peste trotuare, năvăleau şi pe partea carosabilă — într-un cuvînt, tot ce trezea groaza în rîndurile băieţilor ţărani, pe mine mă umplea de-o adîncă mulţumire.

Năzuiam să fac — în sfîrşit — şi eu parte din fericita mulţime de oameni ce grăbea, vioaie, pasul la lucru, cu cîte o cutie de tinichea în mînă ori în buzunar! Prietenii unchiului meu îi făgăduiră că-l vor ajuta să-mi găsească o slujbă. Chiar maistrul şef în persoană moţăia din cap în semn de promisiune... dar asta nu însemna nimic pentru că puteai să aştepţi şi şase luni pînă să se ivească prilejul! Unchiul se gîndea chiar dacă n-ar fi mai bine să stau pînă atunci la Sulejów, fiindcă la Lodz trebuia totuşi să cheltuiesc două ruble pe săptămînă, ori cîtă economie s-ar fi făcut, şi asta însemna că intram la o datorie tare apăsătoare. Dar eu, acasă, nu vroiam să mă întorc. Roşeam tot la gîndul că s-ar putea adeveri vorbele taţii în legătură cu plecatul la Varşovia: „ca scăpat din puşcă"! Spusei unchiului că pentru a cheltui mai puţin n-am să mănînc decît de o rublă pe săptămînă, ceea ce înseamnă, în cel mai rău caz că dintr-o lună facem două, iar din două saptămîni o lună. Voiam să rămîn acolo, ca să fiu prezent la cea dintîi chemare... Mă zbăteam ca peştele pe uscat. In sfîrşit unchiul şi mătuşa, făcînd haz ca planuitele mele economii, mă ţinură mai departe, cu raţia întreagă, fără să se mai gîndească că s-ar putea întîmpla să nu le plătesc niciodată datoria.

De aşteptat aşteptam. Poate că se ivea ceva... Aveam prieteni care erau de şase luni la Lodz. Adică nu chiar prieteni ci mai degrabă cunoştinţe. Mă dusesem cu ei la păşune, lucrasem cu ei la zidărie, dar de împrietenit nu ne împrietenisem niciodată. Eu

îmi păzeam vaca mea, ei vacile altora ; eu mă pregătisem să ajung zidar — ei, nici nu visau așa ceva. Mamele lor lucrau de Sabat în casele evreilor, iar tații lor nu se codeau să facă nici un fel de muncă. Erau băieți de treabă, dar cam simpli. Nu se duseră la școală, nu-și prea dădeau seama ce sînt și în ce țară trăiesc. Nu puteai vorbi cu ei lucruri mai înalte pentru că nu înțelegeau nimic și apoi... trebuia să ai încredere în omul cu care vorbești ! Cel mult dacă le puteai istorisi cîte ceva de sfînta Genoveva sau de lampa lui Aladin. Înainte de seceriș, cînd flămînzeau de obicei cu toții, împărțeam uneori cu ei coltucul meu de pîine (eram doar feciór de morar !).

Mama lui Franek — îi murise de curînd bărbatul — îmi dădu adresa lor și mă pofti pe la ei acasă :

— Franus o duce bine... Oamenii îl iubesc...

Se împlineau două săptămîni de cînd umblam fără nici un căpătîi prin oraș. Desperat, așteptam sosirea duminicii. Iar duminica m-am dus dis de dimineață la biserica „Sfînta Cruce", m-am înfățișat marei melè protectoare cu lacrimi în ochi — mi-era rușine să plîng, deși știam că în umbra din biserică nu mă putea vedea nimeni — și am jertfit ultimii mei doi groși.

Preotul, strîngînd gologanii mulțumea în numele bisericii, dar pe măsura daniei : „răsplătește, răsplătește Doamne, răsplătește Doamne Dumnezeule, răsplătește Sfinte Doamne Dumnezeule". Tocmai mă alesesem cu un „răsplătește" cînd auzind mulțumirile, mai lungi ori mai scurte, spuse pe glasuri diferite, privii cu atenție mersul colectei. Pînă la sfîrșit, pricepui care sînt gradele de mulțumiri. Ce-i drept, mătușa îmi spusese că popa de la „Sfînta Cruce" nu-i un popă de rînd, ci chiar contele Lubienski în carne și oase ; că era nu numai un om glumeț, dar și un bun pastor, care avea să ajungă desigur în curînd episcop. Episcop n-a ajuns niciodată, dar de glumeț era glumeț, ba aș putea spune chiar spiritual.

Mă încredinţai de asta peste vreo treizeci de ani, pe cînd mă aflam la Varşovia, de faţă la o convorbire a lui cu şeful serviciului tehnic. Urma să se facă pavajul în faţa bisericii Sfînta Maria, pe strada Leszna, şi trotuarul din faţa presbiteriului. Dar terenul din faţa presbiteriului era proprietatea popii şi şeful — Slovinski — un vrednic catolic, căruia îi cam plăcea să fie pomenit de la amvon, nu-i refuza nici unuia preot serviciile, după cum nu îngăduia nimănui să facă glume ne la locul lor. In convorbirea de care am pomenit mai sus făcu însă o glumă : că înmormîntările la care lua parte vicarul sporiseră la două sute de zloţi. Preotul Lubienski îi răspunse atunci aşa :

— De-aş izbuti să dau de un om cu mintea întreagă şi-n puteri, gata să străbată tot oraşul, maimuţărindu-se în halul în care mă maimuţăream eu, i-aş da chiar patru sute de zloţi.

Franek locuia pe una din străduţele — dacă avea vreun nume nu ştiu, că nu mai ţiu minte — ce întretăiau Zarzewska. Odăiţa lui — la etajul al treilea, la mansardă, mai mică chiar decît a unchiului — era locuită de şapte persoane. Chiriaşa principală, fiica ei şi cinci chiriaşi, dintre care două domnişoare, un cavaler cam trecut şi doi tineri de vîrsta mea, neînsuraţi. Era o locuinţă plăcută, fiindcă pe coridor era o chiuvetă, de la care luau apă numeroşi locatari ai celorlalte cinci camere de pe coridor, aceasta, bineînţeles cînd portarul nu uita să dea drumul apei la timp. Mai era şi un canal, în care puturoşii turnau tot felul de murdării. Canalul se înfunda, murdăria răbufnea şi mirosea atît de urît, că nici „salzeierul“ [1] nu mai ajuta la nimic. Totuşi merita să plăteşti mai mult cu două ruble pe lună, fiindcă pentru treaba mică nu trebuia să cobori să faci coadă, lux care se întîlnea foarte rar în acele vremuri la Lodz.

[1] Denumirea comercială a clorurii de var, cu care se dezinfectează closetele.

Duminica era cam înghesuială. În schimb, ce voioşie! Mai ales unul dintre chiriaşi avea acordeon. Dacă n-ar fi fost duminicile şi sărbătorile, ar mai fi putut încăpea în odăiţa aceea încă două fiinţe (avînd în vedere confortul existent), fiindcă jumătate din chiriaşi lucrau noaptea la Steinert. Din păcate însă, mai era şi ziua de odihnă! Pînă şi Dumnezeu s-a odihnit după cele şase zile ale creaţiei...

Sărutai mîna gazdei, ceea ce dovedea, din capul locului, că sînt dintr-o familie bună. Totuşi, îmi dădui seama că mă priveau dacă nu cu dispreţ, oarecum stînjeniţi. Croiala provincială a costumului şi elasticul lăbărţat al ghetelor, nu prea erau pe gustul lor. Băieţii de-o seamă cu mine apucaseră să-şi cumpere la Nowe Miasto cîte un costum vechi şi arătam pe lîngă ei cum arătau ei pe lîngă mine la Sulejów. Cum nivelează marea industrie! Nici o aristocraţie din lume nu-şi poate măsura puterile cu ea.

Franek lucra la „Francezi" şi n-o ducea rău. Avea înaintea lui un viitor măreţ: era măturător la filatură şi cîştiga o jumătate de rublă pe zi. Asta acum, pentru că în curînd va fi „răsucitor", cu patru ruble pe săptămînă. Grozavă maşină „răsucitorul"! La Lodz nu prea erau multe. Doar Scheibler dacă mai avea. Franek vorbea de ea ca despre o logodnică. Îi străluceau ochii, rămînea cu gura căscată, iar cu mîinile îi alinta suveicile şi în gînd!

— Să-ţi spun drept, la început, o vedeam şi în vis!...

Franek, pînă mai ieri greoi şi cam adus de spate din pricina muncii peste puteri şi a altor neajunsuri, se îndreptase acum din mijloc, părea mai arătos şi mai stăpîn pe sine. Doream din tot sufletul să muncesc alături de el. Şi treaba — după cum aflasem — se putea face. Acolo unde lucra el, avea nevoie de un muncitor. Maistrul va fi — zicea el — de acord. Îmi spuse chiar că am căzut nu se poate mai bine, fiindcă avea de gînd să-şi ia o locuinţă a lui şi s-o

aducă şi pe mamă-sa la noi. O să se mute şi Jasek cu ei dacă mai găsesc doi „pensionari", şi să te ţii trai ! Pusese de pe acum ochii pe o cameră grozavă, la etaj, cu geamurile în stradă. Ce-i drept, n-avea sobă, dar la urma urmelor şi la Sulejów mama încălzea casa doar cu plita — cînd avea cu ce... Şi, apoi, venea vara...

Pricepusem ! Vom putea lucra împreună, numai dacă primeam să locuiesc la el, pe strada Zarzewska, cu alţi trei laolaltă ! Dar la asta nu mă puteam hotărî, şi am ocolit răspunsul. Şi nici nu puteam altfel, de vreme ce mătuşa adusese chiar în ajun primul număr din „Săptămînalul Ilustrat", cu un foileton suplimentar — şi cînd colţul de jos de lîngă cuier, era tixit cu cărţi preţioase: *Contesa cerşetoare* şi *Kuba spintecătorul*. Şovăiala mea m-a nenorocit. Iată de ce n-am ajuns niciodată măturător ! Iar minunatele suveici ale maşinii de filat, atît de zburdalnice în timpul lucrului, le-am privit totdeauna cu încîntare doar de departe !

De lucru am găsit abia după şase săptămîni de alergătură, mulţumită unchiului meu, la fabrica lui Heinzel şi Kunitzer din Widzew, la sectorul de măngăluire [1], în secţia de finisare. Acolo maşinile erau mai simple, şi nu cereau o ucenicie prea îndelungată ca să le poţi mînui. Dintre toţi cei treizeci de lucrători care munceau în secţia asta, eu eram cel mai tînăr, iar treaba ce mi se încredinţase cerea mai multă îndemînare decît putere. Unii lucrători înfăşurau mecanic cîteva zeci de metri de pînză înălbită pe valţurile groase de lemn de fag şi le transportau apoi — doi cîte doi — la valţul cel mare de oţel ; alţii duceau materialul măngăluit la nişte maşini de o construcţie la fel de simplă, care-l desfăşurau şi-l strîngeau în straturi nepresate, pentru a înlesni

[1] Operaţie de presare şi netezire a pînzei.

ultimele faze : sortarea, împachetarea şi expedierea. Mecanizarea nu era încă desăvîrşită. Baloturile de pînză treceau ca nişte fîşii fără sfîrşit prin *blich*-ul[1] umed. Sus, în punctul cel mai apropiat, legat de tesătorie printr-o bandă rulantă, doi lucrători coseau capetele bucăţilor de pînză brută, care se desfăşurau fără întrerupere de la şase dimineaţa la şapte seara, zi cu zi, ani de ani, prin gura flăcării de gaze, reglată de maestrul Grzelak — atlet şi meşter iscusit. De el depindea reuşita înălbirii şi finisării. In secunda cît sta în para de foc, pînza se curăţa de puful fibros. Iar apoi, după ce era scăldată în cîteva băi chimice, putea fi tăiată şi rulată.

Sectorul de măngăluire folosea sistemul mixt : manual şi mecanic. Transportul de la o maşină la alta se făcea cu mîna, iar repeziciunea cu care se lucra atîrna de oameni, nu de maşini. Nu maşina împingea pe lucrător la muncă, ci lucrătorul o zorea, aşa cum mînă căruţaşul. Maşina cea mai importantă — un măngălău de oţel de cîteva tone — era cea mai înaltă expresie a tehnicei din vremea aceea. Măngălăul era condus cu gravitatea şi pedanteria unui preşedinte de curte marţială de maistrul Przybyl. Manevrînd două pîrghii deodată, maistrul dădea drumul curentului electric, care acţiona în sens orizontal, şi a cărei presiune lucra apoi în sens vertical asupra valţului inferior. Mişcarea, repetată la cîteva minute ani de-a rîndul, era făcută totdeauna cu aceeaşi încordare, dar părea mereu nouă. In pauze, cît timp materialul călcat era luat, maistrul glumea cu tovarăşii lui din echipă, pentru ca în minutul următor, să se preschimbe ca prin farmec într-un agricultor solemn, ce-şi semăna ogorul cu mîna. Cînd avea comanda pîrghiilor nu zîmbea niciodată. Era parcă puterea însăşi, veche de cînd lumea, fluxul şi refluxul mării, răsăritul şi apusul soarelui,

[1] Dispozitiv de înălbit pînza.

mișcare ritmată și necontenită, începută cîndva — în negura timpurilor.

Arhanghelii-și sporesc puterea
Cum stau la toate a privi.
Și toate faptele-s înalte
Mărețe sînt ca-n prima zi ![1]

Cu vreo cincizeci de ani în urmă, la blici-ul țesătoriei *Widzewska Manufaktura* trudeau țăranii din împrejurimi ori din ținuturi mai îndepărtate, și printre ei foarte mulți nemți. Deși înhămați la un alt jug decît cel cu care erau învățați, știau să prețuiască binefacerile și puterea mașinii. Pricepeau că acolo, lîngă ea, se plămădea o altă ordine socială, mai bună decît aceea de la țară. Că acolo, lîngă mașina aceea, ca și în orice muncă dusă de oameni laolaltă, se făureau noi legături — se zămislea o forță nouă. Că viața nouă și mustește de sevă chiar dacă munca nu era încă ușoară — pentru că acesta este punctul de plecare spre limanul dorit. Țăranul polonez din vremea aceea, fugind de viața lui primitivă, de animal, nu era ispitit de nici un gînd de revoltă împotriva mașinilor; dimpotrivă, le binecuvînta. Familia lui n-o ducea prea bine cu cei o sută douăzeci de groși cît cîștiga pe zi, dar față de ceea ce putea face la țară cu cei treizeci, patruzeci de groși pe zi cîștigați la cîmp, viața i se părea mult mai ușoară. Cu atît mai mult cu cît, dacă avea noroc, cel care lucra în fabrică putea să capete o calificare superioară, și deci era mai bine plătit. Ce caraghioasă e toată vorbăria despre superioritatea muncii dusă în mijlocul naturii și despre iraționalismul muncii la mașină! Nu există muncă irațională, există numai oameni și organizări irație nale. Măreția unei uriașe hale de fabrică are același efect asupra sufletelor

[1] Goethe, *Faust*, Partea I-a *Prolog* în cer. Traducere Lucian Blaga ESPLA 1955.

sensibile ca marea, munții ori codrii bătrîni de veacuri. Este o altă față a naturii, modelată cu măiestrie de mîna omului.

In rînd cu complicatul gigant de oțel, se aliniau șase *winkelmaschine* simple, a căror primă pereche de valțuri — din partea de sus — se mișcau numai în jurul axei, în timp ce a doua pereche, din partea de jos, pe lîngă mișcarea axială, făceau totodată și o mișcare oscilatorie, datorită căreia pînza desfășurată era așezată în straturi. Mașina trebuie să fie însă oprită la timp : capătul bucății desfășurate trebuia înnădit la capătul materialului ce se afla pe valț, și abia după aceea pornită din nou. După ce partea înnădită trecea prin valț, o opreai din nou și apoi așezai materialul desfășurat pe masă, după calitate ; dacă se întîmpla să aibă încrețituri, îl dădeai la o nouă mîngăluire. La fiecare *winkelmaschine* lucra cîte un muncitor, dar erau cazuri cînd nici șase oameni nu izbuteau să țină pas cu mîngălălul cel nou. Se pierdea un timp prețios din lipsă de oameni ceea ce era neadmis dacă țineai seama că mașina asta costase multe, foarte multe lire sterline. Lucram de probă și sub directul control al meșterului la mijlocul rîndului de mașini. De învățat n-aveam ce învăța. Trebuia doar să fiu îndemînatic și cu luare-aminte. Pentru mine, asta era nu muncă, ci joacă. Mă jucam cu mașina ca și cum ar fi fost o pisică. După cîteva zile, am ajuns s-o opresc doar o singură dată, adică în clipa în care înnădeam cele două bucăți de material. Toate celelalte operații le făceam din mers. N-a trecut mult și am ajuns să lucrez întîi la trei, și apoi la patru mașini deodată. Intr-o bună zi mă văzu lucrînd directorul Lunkenbach ; mă observă cîteva clipe fără să-l bag de seamă. Apoi, apropiindu-se de mine, mă întrebă cum mă cheamă și-mi făgădui — mărinimos — urcarea salariului. Intr-adevăr, căpătai aceeași leafă ca și muncitorii vechi, adică în loc de cincizeci, șaizeci de

copeici pe zi. Era un spor neașteptat și serios. Pe deasupra, maistrul șef Zwieler, un lucrător cumsecade, alsacian de obîrșie, mă bătuse ocrotitor pe umăr: „Bun băiat! O să ajungi maistru". Partea proastă era doar că din cînd în cînd muncitorii cu care lucram laolaltă mă învinuiau că le stric socotelile. Se temeau să nu le ceară acum direcția cine știe ce... Dar direcția nu le ceru nimic și nici nu schimbă nimic. Truda lucrătorilor era așa de prost plătită, că nu merita să născocești noi procedee pentru a-i plăti și mai prost. Totul mergea în virtutea inerției, iar osteneala mea era neînsemnată. Doream ceva măreț, mă cufundam în negura viitorului și așteptam — năpădit de o neînțeleasă stare de spirit — semnalul „oștirii adormite".

În casa unchiului, sub influența *Săptămînalului Ilustrat,* care în realitate era un supliment puțin prețuit, intervenise o schimbare de gusturi literare, din care nu întîrziai să mă înfrupt. *Contesa cerșetoare* cu totul uitată, rămase pentru totdeauna în colțul ei, iar primele cincisprezece fascicole din *Kuba spintecătorul* fură folosite la ațîțatul focului ori la împachetatul pîinii. Preferințele noastre se îndreptau acum toate spre Sienkiewicz, spre Prus și spre Eliza Orzeszekowa. Cum ne întorceam de la fabrică și mîncam — adică pe la opt — toată familia se înghesuia în jurul lămpii de bucătărie și fiecare citea ce-i cădea în mînă, așteptînd să-i vie rîndul să afle ce se mai întîmplase cu Skrzetuski, cu Helena [1], ori cu Zagloby. Apoi, cînd ne suiam în pat, porneam discuții nesfîrșite asupra personajelor, unii aprobîndu-le felul în care acționau, alții fiind de părere că ar fi fost mai bine dacă... Abia după ce mătușa ne poftea în cîteva rînduri la culcare, dezbaterile literare se potoleau cu-ncetul.

---

[1] Personaj din romanul *Păpușa* de Boleslaw Prus.

Avea dreptate, mătușa! Acum e miezul nopții și nici n-apuci să-ți dai seama cînd se face cinci! Din uriașul cor al sirenelor dimineții se înălța deasupra tuturor glasul plin de taine parcă al fabricii din Widzew, glas ce nu-ți mai îngăduia să lenevești în așternut. La șase fix, uriașa roată a uzinei centrale se punea în mișcare cu o încetineală maiestuoasă, pentru ca în cîteva zeci de secunde să-și atingă viteza ei obișnuită, prinzînd în iureșul său mii de mașini și de oameni. Răsărit de soare în fabrică! Vai de acel care nu-l aștepta lîngă mașina lui!

La Lodz am trăit în primele luni sub dubla influență a familiei unchiului meu și a familiei Troczewski. In casa unchiului toți se purtau prietenos, socotindu-mă unul de-ai lor și totuși mă țineau necontenit la distanță.

În viața de toate zilele, nu eram lăsat la coadă; dimpotrivă, întotdeauna foarte cuviincios, mi se da întîietate. Dar tocmai asta era umilitor. Parcă îmi făceau o pomană. La petreceri, ori cînd jucau teatru, toți ai casei — cu excepția mătușii și a mezinului Stas — făceau pe actorii: unchiul și Janek în roluri de caracter, iar Kazia în cele dramatice, după însușiri. Aveam și eu o brumă de talent, dar numai pentru roluri secundare, și asta numai din pricina înfățișării mele, bat-o vina! Puțintel la stat, cu-o față lată și cu niște zdrențe, taman bune pentru circ. Spînzurau pe mine toate! Ceea ce altul mai de ispravă putea să poarte cît e anul de mare, la mine dacă ținea cîteva luni! De aceea, cum am pus piciorul la Lodz, am și rămas fără haine. Asta cînd știam că și acasă și la fabrică trebuia să arăt ca lumea! Văzîndu-mi starea jalnică și aproape amenințătoare, mătușa îmi croi niște nădragi dintr-un rest de material de rochie de damă, presărat cu gingașe punctulițe albastre. Erau nimeriți de mers la lucru, dar și la fotograf! Lungimea, numai bună; urmau să fie doar ajustați, cu cureaua la locul po-

trivit, adică ceva mai jos de şolduri. Da, dar atunci turul ajungea pînă la genunchi şi mă împiedicam în mers ca un schilod. Dacă-i trăgeam în sus, cum ar fi trebuit, betelia urca la subţioară, iar marginea cracilor la jumătatea pulpei, lăsînd să mi se vadă izmenele şi ciorapii groşi ce-mi ieşeau din ghete. Partea de jos a picioarelor era ce-i drept acoperită de poalele unui pardesiu cenuşiu cumpărat la Nowe Miasto cu şaptezeci şi cinci de copeici. Pe cap purtam o şapcă cu cozorocul rupt. Dar ce-mi păsa mie de toate astea ! Orice pe lume mă interesa în afară de îmbrăcăminte, deşi vrînd nevrînd băgasem de seamă că se uită lumea la mine ca la urs. Pînă în luna aprilie, bezna nopţii tăinuise totul, fiindcă umblam şi la dus şi la întors — tot pe întuneric. Dar cum porni să crească ziua, începui să mă feresc din calea oamenilor, gonind la lucru şi înapoi doar prin pădure, pe cărarea din spatele fabricii ! Mă izolam de lume şi căutam necontenit să fiu singur. Tot timpul mă rugam Sfintei Fecioare. Mi-am părăsit doar tovarăşii de joc ! In schimb citeam. Nu numai suplimentul *Săptămînalul Ilustrat* dar şi *Săptămînalul* însuşi. Indeosebi mă pasiona zeama lungă a articolului de fond, împestriţat cu vorbe neînţelese, al căror sens nu-l puteam ghici nici din cuprinsul frazei, nici din întregul articolului. De multe ori le rumegam ceasuri nesfîrşite ca pe un rebus şi deseori fără folos. De pildă, mă scosese din sărite cuvîntul „indiferentism". Toate celelalte cuvinte mierau cunoscute şi numai cuvîntul ăsta mă împiedică să prind înţelesul frazei.

Unchiul mă privea de sus, pe deasupra ochelarilor.

— Ce frămîntă, rabine ?

Făcui cu mîna, a lehamite, adică sînt un tîmp care nu pricepe nimic !

Se adunară cu toţii, curioşi, să descifreze fraza. Unchiul citea rar, accentuînd fiecare silabă mai importantă : „moşierii noştri manifestă în această

chestiune un indiferentism complet". Intr-adevăr... ghici, ghicitoarea mea ! Manifestă indiferentism ! Ce manifestă ? Dracul ştie ! Tu, deşteptule, pune-ţi creierul la bătaie !

Pe Janek îl pufni rîsul. Doar felul în care suna cuvîntul îl făcea să moară de rîs ! N-avea timp să stea pe gînduri, aşa că-i tălmăci sensul cum îi trăzni prin cap.

Cu toate acestea ne dădeam seama cu toţii că ne lipsesc cele mai elementare lucruri, şi în primul rînd cunoaşterea limbii materne. Fiindcă era limpede că ceea ce ştiam noi, departe de a fi perfect, era aproape nimic ! Unchiul credea că în cazul cu „indiferentismul" era vorba de un grai deosebit, al oamenilor învăţaţi, dar că citind necontenit, poţi ajunge să pricepi multe din expresiile ce-ţi sînt necunoscute. Mătuşa dimpotrivă, mă sfătuia să fiu cu ochii în patru cînd aleg ceva de citit — mai ales cînd sînt încă crud — fiindcă, iată ce păţise băiatul fierarului din Wiskitke, de lîngă Zyrardow: tot citind aşa, la întîmplare, înnebunise !

Mi-am tras un pumn în cap. Voiam să văd dacă îmi mai este mintea întreagă. A ieşit un sunet ca din oalele de pămînt ars al meşterului Oshocki din Sulejów. Semn bun ! Puteam fi tot atît de sigur că am cap, după cum eram sigur că am mîini şi picioare. Izbucnirăm iarăşi în rîs. Unchiul curmă discuţia :

— Are o căpăţînă ca de berbec ! Indiferentismul n-o să-i strice !

In adevăr nu mi-a stricat pentru că de atunci am început să fiu pasionat de tot ceea ce scria în graiul „învăţaţilor". Nu mult după aceea am început să citesc, tot în acelaşi scop, cărţi de ştiinţă. Dibuind, bîjbîind, am început pînă la urmă — spre bucuria mea — să le pricep din ce în ce mai bine.

Mă apăsa însă groaznic lipsa unei haine mai bune pentru vară, cînd mulţimea de tineri muncitori

fercheș îmbrăcați se îndreptau cu acordeoanele în mînă către pădurea fabricii, ori spre grădina *Fafendorf*. Nu-mi găseam locul. Vedeam pretutindeni oameni fericiți, printre care eram parcă o nimica toată ce putea fi călcat în picioare din nebăgare de seamă ca un gîndac.

Dar mai groaznic mă simțeam acasă la unchiul meu. Acolo n-aveam unde să mă ascund de privirile Kaziei! Trebuia să fac pe veselul, chiar atunci cînd îmi venea să plîng!

La cîteva zile după ce începusem lucrul la fabrică, îl cunoscusem pe Jan Troczewski, și la alte cîteva zile, tot „neamul lui". Cînd se opreau mașinile și se lăsa liniștea, mă auzea cîntînd psalmi, și asta îl făcuse să se apropie numaidecît de mine. Ne asemuiam și prin obîrșie și prin dragostea ce-i purtam Sfintei Fecioare. Vîrsta ar fi trebuit să ne despartă; eu aveam doar șaptesprezece ani, iar el aproape patruzeci. Dar tovarășul meu Jan, cam ofilit la trup, avea un suflet mai tînăr decît mine. Sufletește eu eram mai copt. Ah, Jan, cîte minunate dimineți de duminică n-am petrecut împreună, în alunișul din preajma fabricii după slujba de la biserica Sfintei Cruci, sporovăind despre sfîntul Francisc din Assisi și Caterina de Siena! Nu știu ce s-a mai întîmplat cu tine, dar sînt sigur că și azi, la nouăzeci de ani, nu ți-ai pierdut nici tinerețea, nici farmecul simplității.

Numeroasa familie Troczewski venise la Lodz de la o mică fermă de lîngă Kolo, pe Warta. Erau oameni de modă veche, cu obiceiuri patriarhale, sau mai bine zis matriarhale, fiindcă în casa lor mama era totul. Familii ca a lui Jan mai găseai uneori, în Polonia de acum o jumătate de secol, printre țăranii mai înstăriți ale căror mici ferme erau departe de drumurile principale. Formau un soi de cooperative familiare, în care cîțiva frați și surori duceau gospodărie comună, cu o producție casnică aproape de sine

stătătoare. Părinții, uneori trecuți de șaizeci de ani, dar încă în puteri erau ajutați de fiii lor, care aveau între patruzeci și cincizeci de ani. Unii își aduceau chiar soțiile lor în așezarea comună; — alții se însurau — dacă mai apucau — abia după moartea bătrînilor. Locuiau de obicei într-o singură încăpere mare, veche, durată din bîrne groase îmbinate la colțuri ca niște furculițe. În curtea pătrată erau hambare încăpătoare, grajdul care adăpostea cele două perechi de cai crescuți de mici de stăpîni, staulul în care se aflau mai mult de zece vaci, vreo două scroafe de prășilă cu purceluții lor, cîteva zeci de oi, un armăsar, un taur, un berbec și un vier, acesta din urmă fiind dat și de împrumut, cu plată.

Abia acum, cînd îmi amintesc de trecutul îndepărtat îmi dau seama că au existat gospodării de felul acesta și la Sulejów. Familia Troczewski (opt fii și trei fiice), pe care o soartă crudă i-a lipsit de ogorul lor, își strămutaseră toată orînduirea patriarhală la Lodz — unde datinile toate erau călcate în picioare, unde copiii muncitorilor, chiar de la șaisprezece ani dacă nu și mai de timpuriu, nu înțelegeau să dea părinților cîștigul, precupețindu-le chiar costul întreținerii lor: „Păi dumneata mamă ai vrea tot! Dar mie cine-mi cumpără nădragi?"

Patru dintre ei, două fiice și doi fii, își aveau gospodăriile lor; ceilalți șapte, începînd cu Zosia, care avea șaisprezece ani, și sfîrșind cu Ksawer, de patruzeci și cinci, alcătuiau o singură gospodărie, condusă de mamă. Munceau cu toții prin fabrici, și fiecare își aducea întreg cîștigul în casa comună, de unde primeau cîte un zlot pentru cheltuielile de neînlăturat — de altfel mărunte și ele, de vreme ce băieții nu fumau. Sub covîrșitoarea influență a noului mediu, trei dintre frații cei mai tineri se lepădaseră însă de felul acesta de trai. Rolul nivelator al Lodzului se făcuse simțit chiar și în familia Troczewski. Piotr, în vîrstă de treizeci de ani, își pîngă-

rise neamul însurîndu-se cu o brutăreasă văduvă, o nemţoaică frumoasă, iar ceilalţi vorbeau despre el ca de un biet rătăcit, şi se temeau să nu facă vreun gest desperat. Da de unde! Piotr îşi înfipse adînc dinţii în păcat: nu se apucă de băutură, făcu copii, şi avere. N-avea nimic sfînt. Parcă era unchiul. Ce vreţi! Se întîmplă în cele mai bune familii!

La Sulejów e o vorbă din bătrîni care glăsuieşte că: „sîngele apă nu se face". Şi totuşi, în sînul familiei Troczewski mă simţeam mai bine ca acasă. Domnul Jan mă ademenise — eram pe atunci încă un băieţoi sălbatic — prin cărţi. La el aveai de unde alege. Mai bine zis, de unde lua cu braţele. Toată biblioteca lui Karol Miarka, din Mikolow! Tot ce stătea la temelia sfintei noastre credinţe catolice, vieţile celor mai de seamă sfinţi, care năzuind la fericirea veşnică din ceruri, nu pregetaseră să pătimească şi să-şi jertfească zilele. Nu mă interesa să aflu din carte ce-i sărăcia, că doar trăiam în ea, dar acolo, la Lodz, în faţa bunei stări şi a bogăţiei unora, am priceput ce înseamnă mizeria! Am început să mă deprind cu umilinţa, după cum am priceput ce poate face iubirea aproapelui. Ne legasem, domnul Jan şi cu mine, să ne ajutăm la muncă toţi tovarăşii, chiar dacă o fi să ne duşmănească pentru treaba asta. Vai, cu cîtă bucurie aş fi încins pe vremea aceea brîul sfîntului Francisc, deşi ştiam bine că nu se prea brodea cu surtucul meu, dar pînă una alta, îmi ţineam nădragii cu şireturile fabricii *Widzewska Manufaktura*...

Hotărîrea luată de a sări mereu în ajutorul oricui, ori de a face tot soiul de servicii celorlalţi, a fost observată curînd de oamenii din fabrică. La început, tovarăşii noştri s-au mulţumit doar să-şi facă semn cu ochiul unul altuia; mai pe urmă s-au apucat să fluiere, aşa cum fac trecătorii cînd văd pe uliţă trecînd un nebun care se crede Napoleon.

Şi cum la noi nebunia era doar prefăcută, unii din tovarăşi, cei întregi la minte, văzură că purtarea noastră e o jignire adusă lor. Pe mine, mucos veşnic dornic să fac treabă, mă mai lăsară în pace, dar cu Jan se purtau aşa cum socoteau ei că merită.

— Nu-i băgaţi în seamă! îi sfătui Przbyl, nu vedeţi că au sticleţi.

Într-adevăr se părea că prin purtarea noastră, mai degrabă dăunam celor din jur decît le ajutam. Ne-am gîndit atunci să schimbăm tactica. Da, să le sărim şi mai departe în ajutor, dar numai cînd ne-o vor cere. Încolo, să ne păstrăm aceeaşi atitudine binevoitoare ca şi pînă acum. Se întîmpla foarte rar ca cineva să-i ceară sprijinul lui Jan. Eu însă, fiind încă un băieţandru, aveam drepturi speciale. Izbuteam nu numai să-mi fac treaba, dar şi să dau o mînă de ajutor la orice altă maşină, cînd era nevoie. Ştiam acum să le pornesc, să le potrivesc mersul şi să le bag chiar în viteză. Eram legat din tot sufletul şi de maşini şi de oamenii care lucrau la ele. Poate că pe atunci preţuiam chiar mai mult maşinile...

Din fragedă copilărie mila de oameni amăriţi ni se transforma în suflet într-o durere adîncă ; cu atît mai adîncă cu cît le puteam veni mai puţin în ajutor. Odată — aveam pe vremea aceea doar şapte ani — bătu la poarta noastră un cerşetor, un beţivan cu picioarele oblojite în nişte cîrpe. Folosindu-se de lipsa mai vîrstnicilor de acasă, se dădu drept un strungar care caută de lucru. Credeţi-mă, dragii mei, că am fost aşa de zguduit de halul în care ajunsese omul ăsta, că după cîteva clipe de gîndire i-am dăruit ghetele tatei! De chibzuit — chibzuisem logic: era iarnă, tata umbla în cizme şi pînă la primăvară o să-şi poată cumpăra ghete noi. Peste o jumătate de ceas, cînd mama s-a întors acasă, i-am povestit cu ochii în lacrimi cum încălţasem un necăjit care umbla cu picioarele goale. Fără să mai aştepte sfîrşitul povestirii, mama dădu fuga afară după cer-

șetor, nu-l găsi; bineînțeles că la întoarcere își vărsă amarul pe spinarea mea cu atîta furie, că pînă la urmă se sperie și ea. Țin minte că atunci mi-au plîns de milă cu toții. Preț de cîteva zile n-am putut sta în voie, pe scaun. Cu toate acestea, n-am fost supărat pe mama nici o clipă. Știam și unul și celălalt că suferisem fiecare o nedreptate. Perechea de ghete costa trei ruble — adică cît ne dădea tata pentru casă cînd avea slujbă bineînțeles, pe o săptămînă. Cîte săptămîni trebuia oare să aduni ban cu ban ca să-ți poți lua o pereche de ghete!

Mi-am amintit de pățania asta în anul 1926. Făceam pe atunci revista presei la publicația *Niezalezny Chłopi*[1] și cercetînd tăieturile din ziare dădusem peste următoarea știre: un țăran sărac, cuprins de o desperare oarbă, pusese mîinile fiului lui în vîrstă de șapte ani pe un butuc și le tăiase cu securea pentru că-i prăpădise două sute de zloți!

Tragedia copilului și a tatălui m-a zguduit puternic. Folosind întîmplarea drept „motto", am scris atunci, în loc de articol un foileton.

În primele luni de muncă în secția *blich* a întreprinderii din Widzew, mă pasionau problemele tehnice. Judecîndu-i pe toți după mine, socoteam că omul e cu atît mai fericit, cu cît lucrează la o mașină mai perfecționată. Apropiindu-mă de mașini, mă apropiam firesc și de oameni și, în scurtă vreme, mi-am dat seama, uluit, cît de greșit eram. Mai fericiți erau cei cu lefuri mai mici, cei ce trebăluiau pe mașini mai simple, cei care veniseră ca și mine de la țară. Muncitorii cu oarecare calificare, cei care lucrau la mașini a căror mînuire cerea cît de cît judecată, își blestemau ursita. Dincolo de mașina *Lord* din Liverpool — tovarășul meu Przybyl nu lăsa pe nimeni s-o atingă — la capătul halei, despărțite doar printr-un perete de sticlă, erau instalate

[1] Țăranul liber.

mașinile de scărmănat, folosite la fabricarea bărchetului. Lucra la ele Marcin Lecki — tot de la țară și el, om voinic și iscusit. Atît mașinile cît și omul care le mînuia, erau nespus de interesanți. Mașinile erau numai pe jumătate automate. Gradul de extensie al materialului în lățime ca și lungimea părului trebuiau potrivite cu mîna prin înșurubare ori deșurubarea anumitor dispozitive. Lecki se plîngea toată ziua de zgomot și de praf, pentru mine însă praful și zgomotul erau floare la ureche. Parcă ieri mă văd cot la cot cu Maniek Piekarski, cînd ridicam tot praful uliței Czestochowska din Sulejów, și ne găseam scăparea de amenințările și blestemele vecinilor doar în norii groși stîrniți de fuga noastră.

Greu să te apropii de mașinile astea. Date pe mîna unor nepricepuți, smuceau și ciuruiau totul. Se vede însă că tocmai de aceea mă simțeam atît de atras de ele. Dintre toți numai Lecki știa să le țină la respect.

— Cînd fabrica asta va fi a noastră, s-a zis cu praful și cu zgomotul, de asta sînt sigur!

Credeam că-și bate joc de mine! Îl privii uimit, întrebător. Cum „a noastră"? Din muncitori să ajungem fabricanți peste noapte?

— Ce căști ochii? Kunitzer nu era mai bogat ca noi cînd și-a pus în cap să ajungă fabricant! Oamenii de prin partea locului îl cunosc bine. Toată filatura asta, ca și țesătoria, nu sînt decît rodul muncii noastre. Lucrez aici de zece ani și o știu!

După ce primi o nouă cantitate de material, mașina se puse în mișcare, cu zgomotul unei turbine hidraulice, iar în hală se împrăștie un val de puf. Ai fi zis că scuturase cineva zece pilote găurite. Lecki strîmbă din nas, dar eu îl pismuiam și mai tare. Ce frumos ar fi să mă întorc acasă ducînd pe mine urmele unei astfel de munci! Așa, putea orișicine să vadă ce slujbă însemnată ai. Pe mine, nici gînd să

vezi vreo scamă vreodată ! Parcă nici nu lucram în fabrică. N-aveam noroc şi pace !

Lordul scîrţîi dincolo de paravanul lui de sticlă şi pauza pricinuită de aglomerarea materialelor în uscătorie luă sfîrşit. Mă strecurai printre maşini spre *winckelmaschina* la care lucram, aşa cum se strecoară mihalţul printre ierburile din fundul unui rîu înnămolit. Sosii la ţanc : tocmai îmi puneau o nouă bucată de pînză groasă, de aşternut. Era de faţă şi maistrul. Fără să opresc maşina, desfăşurai capul sulului de pînză, îl fixai în suport şi trăsei de el cu atîta putere, încît se auzi un pocnet ca de bici. Meşterul zîmbi. Trăiam tot timpul ca în împărăţia de vis a minunilor. De la maşina vecină mă fulgerau căutăturile pismaşe ale unui vlăjgan de vreo optsprezece ani, sosit abia de o săptămînă de la ţară, dar cu care apucasem să mă iau la harţă din capul locului. Ceva mai mare de ani ca mine, mai înalt şi mai fercheş, vroia să se arate mai cu moţ, chiar şi în lucrurile în care mă pricepeam mai bine. După un timp voisem să mă împac cu el, dar flăcăul se năpustise asupră-mi cu o putere de care o preţuise cam mult pentru că dacă încasai un pumn în ochi, îl făcui şi eu să umble cîteva zile cu nasul turtit. Pe deasupra — în timpul încăierării — îi mai rupsei şi gulerul cămăşii. Victoria mică, e drept, fu totuşi prilej de noi ameninţări. Imi spuse că o să mă pîrască maistrului şef. N-o făcu. In schimb, peste vreo patru ani, mă vîndu jandarmilor. Dar eu şi mai tîrziu am fost mai puternic decît el. Nu fiindcă i-am crăpat capul cu toporişca de a rămas pe toată viaţa cu ţeastă de argint şi frunte de aramă... Dar despre asta vom vorbi mai tîrziu.

De cîte ori ieşeam din fabrică cu straiele mele cenuşii, faţă de hainele lucrătorilor îmbrăcaţi în toate culorile curcubeului, îmi părea că sînt o nimica toată. Cînd citeam sau cînd discutam în pădurea Widzew-ei, lîngă care locuiam, ori cînd făuream vise de viitor,

uitam de sărăcie. Dar cînd mă aflam printre cei care se duceau la dans şi la băutură — mai ales dacă erau de seama mea — mă cuprindea o neînţeleasă tristeţe. Nu izbuteam să scap de povara datoriei — douăspreze ruble! Scădea aşa de încet. Cînd nu cădea nici o sărbătoare în timpul săptămînii, căpătam simbăta trei ruble de argint şi trei bani de patruzeci de copeici. După ce-mi plăteam casa şi masa îmi mai rămînea o rublă şi jumătate pentru datorie. Dar sărbătorile parcă se îndesau mereu, iar Paştele, cînd nu se lucra cinci zile la rînd — le puse vîrf la toate. A fost pentru prima oară că nu m-am bucurat de învierea lui Christos. Dar scăpa oare cineva nepîngărit de „onorabila" fabrică?! Şi-apoi, colac peste pupăză, pantofii mi se găuriseră, ceea ce însemna alte două ruble şi jumătate. Cămaşa şi rufăria, o rublă, şi cîte şi cîte alte mărunţişuri. Că doar munceai! Unde mai pui cheta la biserică, un gologandoi pentru vreo bătrînă nevoiaşă — ca să răscumperi sufletele celor din purgatoriu. Simţeam, aproape fizic, că după ce făceam pomană cuiva, sufletele morţilor alunecă din purgatoriu spre paradis ca ciocolata din automatul în care ai pus un ban de zece copeici. Înţelegeam în fine — după îndelung repetate gesturi de purificare — că şi sufletele acestea, multe ca iarba, ce-şi aşteaptă răscumpărarea, pot fi salvate, eliberate, cu un gologan de aramă. Unde mai pui că avea şi băbuţa cerşetoare cu ce să-şi cumpere o chiflă. Doream aşa de mult să fiu sprijin celor neajutoraţi! Eram întotdeauna bucuros să ajut oricui la cărat, la împins vreun cărucior, ori la roată, cînd era calul vreunui căruţaş prea istovit.

Eram hotărît să fac economii cu orice chip. Să nu mănînc de pildă decît pîine, zaharină şi surogat de ceai. Mătuşa însă, nu mă lăsa să fac una ca asta. Nu i-ar mai tihni masa dacă mă ştia flămînd. Mă întunecai şi mai tare. Ceilalţi glumeau, rîdeau, dar eu, închis în mine, mă înfundam în *Săptămînalul Ilustrat,*

ţesînd în jurul meu, fără să-mi dau seama, păienjenişul singurătăţii. Ai casei credeau că mă înăbuşe invidia, că-s ros de pofte nemăsurate, cînd eu, tot căutînd să ies din vîltoarea gîndurilor în care rătăceam, nu mai eram în stare să fiu vesel, să uit de griji, aşa cum o dorisem din toată inima, încă de la Sulejów.

Din cînd în cînd mă întîlneam cu Lecki şi stam îndelung cu el de vorbă: părerile lui însă — deşi credea şi el în „oştirea adormită" — păreau totuşi altele. Din cele ce spunea am înţeles că nu trebuie să aştepţi, ci să te ridici hotărît ori să-i trezeşti pe muncitorii care dorm. După ce mă despărţeam de el, somnul se lipea greu de mine. Cînd vorbea însă despre Polonia, îl înţelegeam bine. Tot ce aflam de la el povesteam acasă, dar unchiul mă sfătuia de fiecare dată să fiu prevăzător. După el, Lecki era într-adevăr un om de treabă, sînt mulţi alţii ca el, dar nu bătuse încă ceasul marilor înfăptuiri. Zicea că înţeleptul priveşte şi tace. Îmi povesti apoi că oamenii se mai ridicaseră odată, cu şase ani în urmă [1], de un Întîi Mai, dar unde ajunseseră? Era convins că lucrurile n-au să rămînă aşa, dar, după părerea lui, la ele trebuiau să gîndească alţii, mai înţelepţi ca noi. Pentru că nu-i aşa, nu faci nimic cînd porneşti la drum ca un zănatec!

Descoperisem că familia unchiului meu era formată din oameni deştepţi şi cu mintea limpede. Unchiumeu nu făcea niciodată rugăciuni şi nici nu se spovedea. Asta mai degrabă din lene, decît din lipsă de credinţă. Dacă se întîmpla să ia în zeflemea năravurile popilor, o făcea numai şi numai pentru bucuria de a povesti, căci din toată purtarea lui se vedea destul de limpede că nu confunda niciodată biserica cu slujitorii ei. Mătuşa era şi nu prea era credin-

[1] In zilele de 1—6 mai 1892 a avut loc prima grevă generală a muncitorilor din oraşul şi regiunea Lodz.

cioasă. Pentru nimic în lume nu şi-ar fi lăsat treburile vraişte cum făcea mama ca să se ducă la prima liturghie dinaintea postului Crăciunului. Fiul ei Janek făcea haz de toate, iar fata, Kaziutka, se îndoia de cele mai vădite adevăruri şi fapte din Biblie. Nu punea nimeni la inimă, nimic! Din cînd în cînd citeam cu toţii revista „Polak" scoasă de Wojnar la Cracovia; dar o citeam mai mult aşa, ca să treacă vremea. Pentru că eram cu toţii convinşi că Polonia va renaşte! Va renaşte aşa, de la sine, prin harul providenţei şi pe o cale la fel de neînţeleasă ca şi drumul — rămas necunoscut — prin care ajungea Polak la Lodz şi la Widzewska — Gorka. Cine ar fi stat să întrebe de ce după iarnă vine primăvara!

A fost o vreme cînd, după fabrică, îmi petreceam tot timpul liber la Troczewski; dar în prietenia noastră, pe măsură ce se adînceau raporturile mele cu Lecki şi cu tovarăşii, se iveau goluri tot mai adînci, Troczewski avea acelaşi trecut ca şi tata, iar în tezaurul familiei, ce-mi amintea de cufărul bunicii, erau păstrate, pe lîngă lumînările de la nuntă, actele de numire ale bunicilor lui ca stegari şi locotenenţi. Privindu-ie, simţeam fîlfîirea drapelelor. Nu mai era vorba de o poveste ce putuse fi născocită, ci de un document oficial, plin de peceţi uneori. Duminica, după ce ferecam uşile şi ferestrele, Zosia cu vocea ei argintie şi domoală cînta: *Cad frunzele* [1] în timp ce eu cîntam cu tot focul pe glasul al doilea. La asta se reducea acţiunea patriotică la Troczewski: trecerea în revistă a suferinţelor trecutului. Erau un fel de patimi ale Domnului cu o nuanţă de resemnare. Viitorul îl aşteptam de la ceruri...

Leck îmi făcuse cunoştinţă cu Piotr Orczyk, de felul lui de pe lîngă Tuszyn. Lucra cu ziua pe unde apuca, era sectant şi gata să moară pentru cauza

[1] Cîntec patriotic foarte popular în Polonia. Fusese scris de Wincentu Pola, după răscoala din noiembrie 1830—31.

creştinească şi dreptate. Cei cîţiva care se adunau la el buchiseau Biblia şi primele broşuri ale Partidului Socialist Polonez: *Părintele Szymon* şi *Oare mai există şi-acum tobàgia?* Miraţi la început de apariţia mea, îşi dădură seama repede, după ce mă puseră să trec un fel de examen de citire, că pot ţine pasul cu ei. Tovarăşul Orczyk îşi cumpărase de curînd — şi tot pe calea proniei cereşti — trei volume din opera lui Mickiewicz editate la Cracovia [1]. Conţineau lucrările: *Pan Tadeusz, Străbunii, Cărţile Pelerinilor* şi alte bucăţi şi mai scurte, printre care: *Reduta lui Ordon, Drumul spre Rusia* şi *Petersburg.* Cîteva săptămîni am aşteptat sosirea amurgului cu nerăbdarea unor năravîţi jucători de cărţi, dornici să pătrundem ideile politice ale poetului. De poezia lui ne păsa prea puţin. Învăţaserăm, ce-i drept, pe de rost *Oda tinereţii* şi chiar fragmente întregi din *Ghiaurul,* dar tot pentru ideile lor politice. În toate scrierile lui Mickiewicz noi căutam un mesaj politic şi cînd nu-l găseam ne întrebam uimiţi de ce au mai fost scrise. Singurul dintre noi care-l preţuia mult şi pe poet, era tovarăşul Orszyk.

— Trebuie să aibă un tîlc! Doar şi de Biblie zicem cîteodată: cutare ori cutare poveste e o prostie. Cînd colo — proşti sîntem noi!

Nu izbutirăm totuşi să citim *Pan Tadeusz* şi *Străbunii* decît pe jumătate. Ni se păreau prea lungi, chiar plicticoase. Că erau ceva în felul: *Colibei unchiului Tom* vedeam noi bine, dar... Şi începurăm să vorbim de alte cărţi. Tovarăşul Kedzierski ne mărturisi că aflase de la un om învăţat că nu există carte mai bună ca *Jidovul rătăcitor* [2]. Îl crezurăm pe cuvînt, fiindcă n-aveam cum să-i controlăm afir-

[1] Opera lui Mickiewicz apărea în acea vreme în Regatul Polon cu numeroase omisiuni, datorită intervenţiilor Cenzurii. Ediţia din Cracovia, datînd din anul 1806, conţinea textele integrale şi povestirile înlăturate din alte ediţii.

[2] Roman de Eugène Sue, celebru în acea vreme.

maţia. Discuţia alunecă apoi asupra gustului personal.

Reduta lui Ordon, Oda şi *Petersburg* ne înaripară în schimb tuturor gîndurile şi simţămintele.

— Stai, stai! Aşteaptă puţin!... cum vine asta? încă o dată...

„...Stăpîne, mare ca Dumnezeu, mînios ca Satana...“ [1]

— Oh! Auzi! L-au ucis pe Christos şi i-au astupat groapa cu o lespede... Nu-i putere pe lume să le ajute!

Cărţile Pelerinilor[2] ne revărsară tot atîta bogăţie în suflet, cît dreptul roman asupra burgheziei. Dumnezeule mare! Era doar Vechiul şi Noul Testament scris în limba polonă! Nu ne mai săturam privind portretul marelui poet. Comentîndu-i ideile, îl simţeam printre noi aievea, al şaselea tovarăş!

— Vezi bine! V-am mai spus-o doar de atîtea ori... Polonia nu poate fi scăpată din robie decît de mîini neîntinate — încheie Orczyk discuţia.

Ascunsesem *Cărţile Pelerinilor* în sîn, bucuros la gîndul că a doua zi era duminică şi că voi putea retrăi în casa lui Troczewski aceeaşi fericire.

M-am rugat Sfintei Fecioare să-mi ajute şi să-mi lumineze calea de misionar, ce se întindea limpezită în mintea mea. Aveam o încredere nemărginită. Maica Domnului mă privise doară totdeauna cu bunăvoinţă — dădusem şase groşi la chetă şi cînd auzisem răspicatul: „Răsplăteşte prea sfinte Dumnezeule!“ prin care de obicei se mulţumea doar pentru

---

[1] Vers din *Reduta lui Ordon*.

[2] *Cărţile poporului şi pelerinilor polonezi* — una din cele mai originale lucrări ale lui Mickiewicz, datînd din anul 1832; sub forma unor parabole, poetul ridică cu un patos necunoscut în publicistica vremii, problema luptei de eliberare a popoarelor Europei şi mai cu seamă a poporului polonez, stilul biblic fiind cel mai accesibil maselor largi ţărăneşti şi nobilimii mărunte.

banii de argint de patruzeci de groşi, zîmbisem. Cinstea pînă şi popa bănuţul sărăntocului!

In drum spre casă, îi spusei domnului Jan că îndată după prînz îi voi aduce o evanghelie nouă. Dar el îmi răspunse îngrijorat: „Nu există altă evanghelie în afara Noului Testament!" Degeaba i-am tocat eu cum că şi Polonia a fost răstignită ca Isus Christos. Domnul Jan nu m-a contrazis. Nu. A tăcut. Dar i-am simţit neliniştea. Se temea de erezie... Nu îngăduia nici un compromis în ceea ce priveşte credinţa. Orice altă idee, decît aceea pe care o avea el despre biserică, era şubredă şi cu totul lipsită de valoare. Mie asta nu-mi plăcea de loc, dar mă mîngîiam la gîndul că pînă la urmă Mickiewicz va învinge. Judecata mea era însă greşită, pentru că profeţii învinge, dacă sînt aşteptaţi. Familia Troczewski credea doar în adevărurile şi în prorocirile pe care le cunoştea. Era greu apăsată de tradiţia catolicismului polon. Trăia ca şi papistaşii în Silezia superioară, sau ca neamul evreiesc, împrăştiat prin toate tîrgurile şi oraşele: sub povara trecutului şi a prezentului.

Cu cartea în mînă, nerăbdător şi îmbujorat la faţă, aşteptam să se termine vorbăria despre vreme şi maiştri... Cînd, în sfîrşit, începui să citesc, nu-mi mai recunoscui vocea. Era ca sugrumată de emoţie, iar textul care, citit de alţii, îmi păruse atît de plastic şi de viu, suna acum şters, monoton, greoi. Nu-mi venea să-mi cred urechilor. Eram parcă pradă unei vrăji. Nu mi-a lipsit mult să-mi fac şi semnul crucii, ca să-l alung pe diavol. Cu Mickiewicz n-am avut noroc în familia Troczewski. Pentru ei *Minunile lui Dumnezeu* din *Sfînta Liturghie* nu se puteau asemui cu nimic, iar Mickiewicz nu-l putea întrece pe Sienkiewicz! Cu tot avîntul, mă făcusem de rîs.

Azi ştiu bine că scrierile clasice cu caracter progresist, nu pot impresiona pe cei înapoiaţi din punct de vedere cultural, dar că într-o atmosferă revolu-

ţionară chiar Biblia poate fi semnal de alarmă şi simbol al năzuinţei de răzvrătire.

În anul 1918, la înmormîntarea celor şapte martiri ucişi de clica lui Pilsudski [1], cînd s-a pornit o demonstraţie pentru eliberarea misiunii sovietice de Cruce Roşie, cel mai revoluţionar dintre toate cîntecele care s-au cîntat atunci a răsunat un imn bisericesc, intonat în ultimele rînduri ale coloanei de muncitoarele din suburbiile oraşului. *Internaţionala* izbucnise din piepturi cu tărie, *Steagul Roşu,* pornit la început a tînguire, crescu apoi ca o ameninţare plină de mînie; dar femeile proletare, în basmale cadrilate, scandau cu atîta putere: *Fără frică te arunci asupra leului fioros* încît a fost limpede pentru fiecare că zilele fiarei reacţionare erau numărate.

Şi nu e oare emoţionantă şi simbolică împodobirea cu iconiţe a monumentelor ridicate pe pămînt polon în cinstea ostaşilor Armatei Sovietice? Astfel şi-au arătat mamele poloneze, ţărănci şi muncitoare catolice, dragostea şi recunoştinţa faţă de eroii eliberatori.

Amulete, iconiţe, uneori cîte o coroniţă cu cruce dacă nu chiar un scapulariu [2] scos de-a dreptul de pe umeri şi aşezat cu un suspin la mormîntul celor dragi, toate aceste lucruri sfinte au împodobit locul de veşnică odihnă al „necredincioşilor bolşevici" de lîngă Varşovia, din Lodz şi din Silezia.

Unii din membrii familiei Troczewski — în frunte cu Piotr „nemţitul" — năzuiau la cîştiguri grase, rîvnind să „ajungă" în viaţă. Două treimi din familie degenerase: pătimeau de o ciudată înapoiere

---

[1] La 21 decembrie 1918, guvernul reacţionar polon arestează misiunea Crucii Roşii Sovietice, iar a doua zi, la 22 Decembrie, manifestaţia de protest a proletariatului este înecată în sînge.

[2] Mic veşmînt, din două bucăţi de stofă sfinţită, purtat de catolici.

spirituală, de un misticism bolnăvicios, care se adîncea cu anii.

Problemele sociale nu-i interesau de loc. Unii nu-l vedeau decît pe Dumnezeu, visînd doar la izbăvirea sufletului; alţii, numai nevoile clipei şi avuţii. În aparenţă, năzuinţele noastre erau asemănătoare. Eu, deşi primisem o educaţie catolică severă, eram păgîn. Pentru mine pămîntul avea atîta farmec şi atîtea taine, încît aproape că nici nu-mi păsa de cer. Lumea „cealaltă" avea un singur rost: să-mi facă viaţa mai bună pe pămînt. Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh mă lăsau rece. La necazuri şi la bucurii, eram cu gîndul la Sfînta Fecioară. Ea îmi ajutase în pădure, cînd apele Pilicei veneau mari, ea îmi ajutase la lucru, şi tot ea la învăţătură. Fecioara îmi dezvăluise cea mai desăvîrşită frumuseţe a artei bisericeşti, era ocrotitoarea, dragostea, confidenta şi marea mea prietenă. În anumite împrejurări o putea înlocui chiar pe mama. În viaţa noastră barbară, doar arareori vedeai o mamă adorată de copiii ei. Iar taţii sînt asemeni lui Iehova care cere copiilor săi să-l adore.

În familia Troczewski domnea respectul religiei şi al străbunilor, de care eu însă scăpasem datorită lui Mickiewicz — pelerinul şi al lui Lecki, primul ostaş în „oştirea adormită", pe care l-am întîlnit în viaţă. Lăcaşul din care-mi luam acum înţelepciunea era cercul conspirativ din Widzew. Cărţuliile lui Mickiewicz pieriseră aşa cum s-au ivit — pe nepusă masă. Tocmai mă pregăteam să învăţ capitolul în care se vorbeşte despre popoarele ce caută să se conducă după pilda dulgherilor din Biblie şi despre celelalte popoare libere, cărora puţin le pasă că „valurile vremii dărîmă totul în calea lor", cînd tovarăşul Orczyk schiţă cu degetul o elipsă, voind parcă să-mi spună că totul este în mişcare. Nu peste mult timp m-am despărţit pentru multă vreme de Mic-

kiewicz şi în genere de tot ce era literatură. Nu-mi puteam îngădui să-mi pierd timpul cu fleacuri, cînd aveam putinţa să pătrund miezul unei ştiinţe serioase. Am citit cu atenţie şi plin de elan religios *Părintele Szymon, Oare mai există iobăgie? Oare Europa va deveni barbară?* precum şi numărul din *Przedswit*[1] în care era vorba despre posibilitatea unei noi răscoale cu tunuri trimise de turci. Aflam, desigur, şi alte lucruri importante, deşi citeam doar pe apucate, şi după aceea trei zile umblam cu capul în nori. Acum, din păcate, nu mai pot să verific nimic, pentru că arhiva a ars şi va mai trece mult pînă la reconstituirea ei. Dar poate că e mai bine aşa, pentru că eu nu scriu „contribuţii" istorice. Nu mă preocupă şi nici n-am înclinări către previziuni. Eu vreau să descriu doar bucuriile şi tristeţile trăite de mine, bucurii şi tristeţi mereu crescînde, care s-au prefăcut, pînă la urmă, în măreţe visuri. Pe cînd eram copil, memorizam tot atît de uşor pe cît de uşor uitam. Azi, în schimb, cînd e vorba mai ales de date şi de numiri, am o memorie de găină ; uit totul, pînă şi tristeţile. Pe vremea aceea n-aveam un pantalon pe mine — în înţelesul strict al cuvîntului — dar astăzi mi se pare că am fost putred de bogat din născare. În schimb, ţin bine minte mirosul şi dogoarea pîinii de sub surtuc — în drum de la fabrică spre gară — ca şi înflăcărarea ce mă cuprindea, ca şi pe ceilalţi, de cîte ori ne aflam în faţa unei idei noi; istoricii vor socoti ca neînsemnat faptul că în anul 1898 a fost înfiinţat un cerc muncitoresc socialist, la Widzew. Dar faptul că tocmai membrii acestui cerc habar n-aveau de ce se întîmplă în lume, ne dovedeşte cît de mizerabil ne era traiul. Şi totuşi, în istoria mişcării revoluţionare am fost în felul nostru primii ! Noi n-am aşteptat ! La Lodz

[1] *Zorile,* revistă a Partidului Socialist Polon în emigraţie la sfîrşitul sec. al nouăsprezecilea şi la începutul sec. al douăzecilea.

erau cercuri mai importante ca al nostru — pe vremea aceea Pilsudski publica *Robotnik* — mulți dintre membrii lor rîvneau la fireturi de general (pe spinarea poporului) sau la măriri. Aceasta numai pentru că babacu le irosise moștenirea, ori fiindcă nu-și terminaseră studiile, din lene poate, sau din neputință.

Dacă vreodată un adevărat istoric va dori să dea viață evenimentelor pe care le descrie, va trebui să se folosească de izvoarele „neprecise". Astăzi știm multe, foarte multe despre grecii și romanii iluștri, dar civilizația nu le-o cunoaștem de loc. Cum le era traiul de fiecare zi, care erau manifestările sufletești și intelectuale ale celor ce-au pus bazele civilizației? O, dacă am avea aceste „date neprecise" ale existenței sclavilor și plebeilor din vremurile acelea! Oare cîți intelectuali nu l-ar părăsi pe Homer de dragul acestor informații?

Dar să revin la lecturile mele.

Deși frazele erau greu de înțeles din pricina unei limbi „savante", totuși, fiindu-mi cunoscut subiectul, ghiceam oarecum și sensul cuvintelor necunoscute. Așa aveam să învăț peste vreo zece ani nemțește din broșurile partidului social-democrat german. Asimilam cele dintîi lucrări de ideologie, cum făcusem în copilărie cu *Lampa lui Aladin*. Știam să le redau cu vorbele mele întregul conținut. Și așa cum odinioară, pe pășune, fusesem poet, acum, în fabrică, printre muncitori, eram politician iscusit. *Părintele Szymon* avea răspuns pentru cele mai importante probleme. In cîteva săptămîni ajunsesem un fel de hămesit intelectual. Nu-mi mai putea ține piept și nici nu-mi mai putea închide gura nimeni din cercul meu, fiindcă mă sprijineam pe conținutul de idei al broșurilor pe care le citisem. Cu ele dezlegam orice: probleme politice și economice, tragedia salarizării

şi a scumpetei. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu copiii înapoiaţi care au totuşi o fărîmă de inteligenţă : spun prostii, dar le spun logic.

Pe zi ce trecea eram tot mai sigur pe mine şi puteam ataca în discuţii tot mai multe domenii. Pentru cîte îmi pusesem în gînd să fac nu mi-ar fi ajuns o viaţă de om. Urma să fie desfiinţată iobăgia şi exploatarea capitalistă. Cum să le poţi înfrînge cît timp nu înfrîngi imperialismul rusesc? Asta era baza teoretică a visurilor mele — pînă atunci confuze — zidite pe glumele ori pe povestirile auzite de la tata. Europa va cădea oare din nou în barbarie? Nu, nu va cădea! Simţeam în mine destulă vlagă ca să nu las lucrurile să ajungă pînă acolo. De un singur lucru era nevoie: toată lumea trebuia să cunoască aceste adevăruri atît de simple.

De altfel, nici nu era nevoie de prea multe lămuriri. Majoritatea tovarăşilor mei erau ţărani, şi aveau foarte vie conştiinţa robiei la care erau supuşi. Cuvîntul „iobag" nu era pentru ei un cuvînt cunoscut din auzite sau din povestirea părinţilor, ci simţit pe propria lor piele, pe care şi-o vindeau doar pentru cinci monede cehe [1] pe zi. Un adevăr limpede ca lumina zilei. Dar cum să te măsori cu astfel de putere?

Aş fi vrut să vă pot mărturisi că am trăit pe atunci clipe rare — de o nespusă încîntare. Dar aş fi mincit, fiindcă în viaţă omul trece mereu de la o „fericire" la alta, şi e greu să spui vreodată care a fost cea mai mare. În privinţa asta, memoria ne înşală totdeauna. Chiar şi la bătrîneţe! Te poartă undeva, printre stele, fără o pricină anume. Izbuteşti să faci ceva, dai lumii un lucru nou cu mîinile tale? Te înveseleşti! Ce să mai zicem atunci cînd, punînd temelia unui edificiu uriaş, privim la părticelele zidirii ce se înalţă văzînd cu ochii sub mîna noastră?

[1] Monede în valoare de şase groşi fiecare (12 centime).

Lecki făcuse noi legături în oraș. Nu prea ne spunea el limpede de ce natură sînt, dar era clar că intrase în contact cu un depozit mai mare de „tipărituri interzise". Cărțile erau tipărite la Varșovia, cu avizul cenzurii pe prima pagină însă, fiind „socialiste", trebuiau difuzate pe ascuns. Bănuiam chiar că pecetea cenzurii era falsă, fiindcă la percheziții jandarmii înhățau și cartea și pe cititor. Prima lucrare interzisă ce-mi căzu în mînă fu un tratat de astronomie. După ce-i citii titlul și subtitlul, și aflai că este vorba în ea de toate cîte sînt în cer, mă cuprinse o mîndrie și o bucurie fără margini. Aveam să văd ce „nici un ochi nu văzuse, nici o ureche nu auzise". Am ascuns-o deci tot în sîn, sub cămașă, și plin de nerăbdare am dat fuga acasă, ca unul care a găsit o comoară neprețuită.

În casa unchiului domnea însă o atmosferă de sărbătoare. Kazia începuse să citească *Anielka* de Prus, iar entuziasmul ei, întărit prin cîteva pasaje rostite cu glas tare, îi cuprinse pe toți. Uimiți, făceau constatarea că nu numai Sienkiewicz știe să scrie „frumos". Cum mă văzură, se grăbiră care mai de care să-mi împărtășească noua lor descoperire. Eu însă, ținînd buzele, refuzai să citesc. Cred că n-ar fi fost mai uluiți dacă bunăoară aș fi refuzat să postesc într-o vineri! Mă priviră ca pe un copil nătîng și obraznic; de altfel cum nu era prima oară că le făceam figura asta, deseori se întrebaseră dacă va ieși vreodată ceva din mine. De rîndul ăsta descopereau în mine o nouă apucătură urîtă: îngîmfarea prostească.

— Se putea altfel? Cînd noi spunem albă, el zice neagră!

— N-am timp acum pentru distracții! le aruncai eu, mîndru, scoțînd cartea din sîn.

Janek văzu de îndată despre ce e vorba:

— Ia te uită la el! Înțeleptul casei vrea să ne citească în stele!

— Cred și eu ! Nu vezi că are cozorocul găurit ? spuse unchiul.

Era limpede că pentru ei îmi pierdeam vremea cu lucruri ce nu mă priveau. Începură deci să vorbească despre „studii" și despre deștepții ce se apucă de știință fără să fie pregătiți. Uite de pildă, citește unul ceva ; nu înțelege nimic, fiindcă nu are cu ce înțelege, dar se poartă de parcă ar fi cine știe ce deștept ! Ori e sărit, ori nătîng, ceea ce-i tot una. În ce privește viitorul meu unchiul nu-mi spusese încă părerea, fiindcă, zicea el, la urma urmelor totul atîrnă de cîtă minte are omul. Părerea lui era că poți și trebuie să citești de toate, dar că nu-ți este îngăduit să te lași abătut de la părerile tale. Mătușa se cam îndoia că voi izbuti să fac asta. Kazia mă privea mirată, iar Janek mă lua peste picior. Era și firesc de altfel : nici înfățișarea și nici felul de a mă purta nu-mi puteau atrage simpatia lor.

Învățătura — cîtă-mi însușisem — mi se urcase la cap. Îmi părea că sînt mai cu moț decît toți, eram prea sigur de mine, îi priveam de sus pe ceilalți, într-un cuvînt eram un adevărat caraghios. Dar cum puteam fi altfel, cînd credeam în realizarea țelului meu, pregătind și forțele de luptă. Luînd toate lucrurile în serios și tot cugetînd mereu la ele, bineînțeles că mă simțeam din cale afară de mîndru ! Cînd mintea și firea îți ajută, și cînd ești sigur că ai destule șanse să apuci izbînda luptei sociale ce abia se ivește, nu este oare acesta un măreț punct de plecare în viață ?

Eram într-adevăr un nesuferit. Relațiile cu familia unchiului meu se încordară tot mai mult și nu după multă vreme mătușa îmi spuse să mă mut.

— Du-te la deștepții tăi !

În felul ei avea dreptate, dar mie îmi venea să plîng. Eram încăpățînat, aveam părerile mele, de

multe ori ciudate, dar îi iubeam. S-au întristat şi ei dar nu şi-au schimbat hotărîrea. Se săturaseră de mine pînă în gît. Urma deci să-mi caut o gazdă şi să fac rost de zestrea necesară oricărui chiriaş grăbit : o saltea, o pernă şi o pătură de bumbac.

Aceasta însă însemna o cheltuială, cu totul neprevăzută, de două ruble...

CRIZA

Cu Jozef Mozdzenski am legat o prietenie şi mai strînsă decît legasem cu Troczewski şi cu Lecki. Deşi era şi el de două ori mai mare decît mine, ne-am înţeles bine de la început. Nici nu simţeam diferenţa de vîrstă. Prea multe n-am ştiut niciodată despre el. Nu ştiu cît de bogate îi erau cunoştinţele. Nu ştiu nici măcar dacă era cult! Ţin minte însă că vorbea copiilor pe limba copiilor, fără să se maimuţărească, firesc, curgător. Cînd îmi amintesc cum se purta cu mine şi cu toţi ceilalţi copii, îmi dau seama că ar fi fost un foarte bun conducător al tineretului. Frate-său, muncitor şi el, era — judecînd după graiul pe care-l vorbea — de la ţară. Cine era Jozef însă nu puteai ghici nici după portul lui, nici după vorba lui, nici după oamenii cu care se aduna. De statură mijlocie, cu faţa mai mult lată decît lungă, avea trăsături regulate, păr bogat, castaniu, mustăţi stufoase şi barba veşnic crescută. Din economie, nu şi-o rădea cu săptămînile. Şi-o potrivea singur uneori în părţi. Mutra pe care o avea se potrivea şi negustorului şi meşterului şi profesorului. Nu se sinchisea de straiele mele sărăcăcioase, şi nu se ruşina să iasă pe poarta fabricii alături de mine; sînt convins că se purta aşa nu mînat

de cine știe ce raționament, ci tot din pricina vieții simple pe care o ducea. Țăranul acesta de fel din cine știe ce coclauri ale Poloniei era de altfel un om foarte civilizat. Încă de la început ne-am deprins să discutăm, în fraze scurte și cuvinte puține, tot ceea ce vedeam și tot ceea ce ne aducea aminte de lucruri trăite. Mai tîrziu, după ce încrederea pe care o aveam unul într-altul a crescut, am discutat de politică și de viitorul legat de ea. Ce fel de politică făcea, nu știu nici azi, cum nu știu dacă aflase vreodată de curentul pentru care militam; știu numai că vorbea despre problemele care ne interesau ca și cum le-ar fi cunoscut din copilărie. Sînt sigur că mi-ar fi zîmbit înțelegător, chiar cu gîtul în lațul spînzurătorii, ca să-mi dovedească că i se întîmplă ceva firesc.

Mozdzenski a trecut prin viața mea ca străfulgerarea unui meteor, și de cîte ori mi-aduc aminte de el mă cuprinde același dor și aceeași duioșie ca și pentru tata, care a dispărut pentru totdeauna la fel de neașteptat, tocmai cînd începusem să-l cunosc mai bine.

Aflînd că-mi caut locuință, Jozef îmi propuse să mă mut la fratele și cumnata lui — unde ședea și el. Erau cinci inși îngrămădiți toți într-o singură odăiță, în mansarda unei vechi case de lemn, fără etaj, din Stary Widzew. Iată-mă deci din nou al șaselea în familie, ca și la unchiu! Numai că aici stam cu mult mai prost. La nouă fix, numai arareori cu un sfert de ceas mai tîrziu, cumnata lui Jozef scotea așternutul din patul ei și-l întindea pe dușumea. Loc liber, cam puțin. Tovarășul Jozef dormea lîngă ușă, alături de plită, iar eu — care eram mai mărunțel — sub raftul de oale (treime din lungimea saltelei trebuia vîrîtă sub patul gazdelor). De cîte ori nu m-am trezit noaptea, din pricină că mă loveam cu bărbia ori cu tîmpla, de marginea de jos a tăbliei dinapoia patului!

Soseam de la fabrică pe la opt. Un sfert de ceas ţinea cina; apoi, dacă ne apucam să discutăm ceva mai interesant, pas de te mai uită prin vreo carte! Nouă, chiriaşilor, dacă am fi putut citi, ne-ar fi ajuns şi cinci ore de somn, numai fratele şi cumnata lui Jozef, mari amatori de aghioase, începeau să se uite chiondorîş la lampa care ardea, ca şi cum le-ar fi stat ca un spin în ochi.

— Parcă ar fi lege, zău aşa! În fiecare săptămînă, kilul de gaz! Cum să mai zăboveşti la taifas cînd ştii că toţi ceilalţi nu pot dormi din pricina ta? Chiria nu era mare, doar şaizeci de copeici pe lună, iar faţă de camerele în care trebuia să mai împarţi cu altul o amărîtă de saltea pusă pe jos, era chiar confortabilă. Nu-mi convenea dintr-un singur punct de vedere: activam ca propagandist şi pentru munca mea, dusă cu mase tot mai largi, trebuia să mă pregătesc cît de cît şi acasă; şi-apoi cum în gazde n-aveam încredere, trebuia să lucrez pe ascuns. Cu toate acestea, discreţia mea n-a ajutat prea mult pentru că Veronica, cumnata lui Jozef, şi-a dat seama de la început că aveam secrete. Ne prinsese semnele din ochi, ne observase „plimbările" pe vreme rea... Bănuia însă că Jozef mă îndemna la rele...

— Să nu-l mai tragi după tine, la tîrfa aia!

Roşii pînă în vîrful urechilor — lucru ce-i întărea bănuiala — încercarăm să bîiguim o explicaţie, dar în zadar.

Gazda — se vedea de la o poştă — ţinea la mine pentru că eram om „cumsecade". Plăteam chiria cu o lună înainte, n-aveam nici un fel de pretenţii, îmi făceam rugăciunea mai conştiincios ca ceilalţi, adormeam repede şi dormeam somn adînc şi fără sforăială. Iată de ce doamna Veronica nu mai contenea cu laudele.

— Doarme ca o pisicuţă! zicea ea, şi mă înconjura cu toată grija ei, fără a uita să-mi spună, la orice prilej, că trebuie să mă feresc de moravurile

păcătosului acela de burlac înrăit, care era cumnatu-său. Încerca într-una să ne şubrezească prietenia, iar cînd văzu că dăduse greş, schimbă tactica: să supără şi-l dădu afară pe Jozef. Pe de altă parte, începusem să mă cam înăbuş în odaia aceea atît de mică, şi tînjeam după o cameră mai mare, în care să pot ţine lampa aprinsă mai tîrziu, cu atît mai mult cu cît Lecki primise o carte nouă în care se descria pămîntul şi transformările prin care trecuse de la începutul veacurilor. O carte ca aceea nu putea fi adusă în locuinţa familiei Mozdzenski. Ar fi trezit uimiri, bănuieli şi discuţii inutile. Pe de altă parte, tocmai atunci fusese numit la Widzew faimosul Egorov, un comisar de poliţie la „special". Egorov urmărea cu mare luare aminte orice noi manifestări ivite în rîndul muncitorilor. Dacă afla Egorov că un pîrlit de muncitor necalificat (un *ciornorabocii*) citeşte cărţi de geologie!

— Ce-ţi trebuie aşa ceva? întreba comisarul, în astfel de împrejurări, pătrunzînd în locuinţele celor bănuiţi de idei subversive. De altfel lucrătorii, care citeau şi altceva în afara cărţilor de rugăciune, îî trezeau bănuieli nu numai lui Egorov; biserica apăra şi ea „ordinea instituită".

Pe vremea aceea în mahalaua Widzew nu era biserică şi ţineam cu toţii de parohia Sfintei Cruci care era de multă vreme în război cu socialismul. Lupta împotriva „duhului rău" (cenzura nu permitea să-i spui „socialismului" pe nume în public) se ducea de la amvon. Iar şuşotelile din confesionale se îndîrjeau într-atît împotriva „diavolului" încît mulţi muncitori se vedeau siliţi să se ferească de propriile lor soţii, mai rău decît de jandarmi. Era doar ştiut că socialiştii nu fac rugăciuni, trăiesc „în concubinaj", nu cred în Dumnezeu şi citesc „fituici pîngăritoare". Ii simţi de la o poştă.

Cercul socialist condus de Orczyk, din care făceam şi eu parte, dezmintea însă aceste idei pre-

concepute. Kadzierski ne dovedise chiar că diavolul grăieşte prin gura „muierilor călugărite“ [1]. Şi totuşi noi — drept credincioşii fii ai Bisericii — eram mai primejdioşi decît mulţi dintre aceia care nu-şi mai făceau rugăciunile. Doi tovarăşi din cercul nostru nu ştiau să citească de loc, alţi trei abia silabiseau, dar cu toţii erau lacomi de cuvîntul tipărit, de adevărul, care se potrivea cu visele noastre de libertate şi cu dorul nostru după o viaţă civilizată.

Mai exista un cerc — grupat în jurul tovarăşului Grzelak — ai cărui aderenţi, deşi credeau în Dumnezeu, urau însă pe trimişii lui. Furtunoasele ciocniri care aveau loc între tovarăşi erau potolite de Lecki, care le înfăţişa în cuvinte calde, icoane din viitorul rai ce va dăinui cîndva pe pămînt, icoane pe care şi cei din grupul nostru le cunoşteam bine şi în numele cărora căutam să-i facem pe toţi fericiţi. Graţie confesionalului, biserica era mult mai bine informată decît „Ohrana“ ţaristă şi îşi apăra puterea prin toate mijloacele, iar sfera ei de influenţă n-avea hotare... Era atotstăpînitoare în Widzew, Zarzew, Chejny, Ruda şi în toate celelalte cartiere mărginaşe ale Lodzului, aşa cum fusese şi la Sulejów. În cartierele acestea însă nu existau bărbaţi şi femei care să trăiască în concubinaj. „Depravarea“ se cuibărise doar în casele mari, de piatră, din centrul oraşului. Dar şi acolo, odată pe an, de sîmbăta mare, biserica punea vinovaţii la stîlpul infamiei, ajutată bineînţeles de credincioşi. În anul 1901, într-o atmosferă de mare însufleţire, i-am văzut pe bieţii „ticăloşi“ sosiţi în faţa caselor, pe uliţă, în trei colţuri ale oraşului: pe strada Sienkiewicz (nu ţin minte cum i se mai spunea pe atunci) colţ cu strada Gubernatorska, pe Wolczanska lîngă

[1] Categorie de fanatici care intrau în ordinele călugăreşti, fără a locui însă în mînăstire şi fără a purta rasă.

Nawret și în josul străzii Grednia. Toate casele în care locuiau „păcătoșii" erau sub afurisenia bisericii.

În casele locuite de cei ce trăiesc împreună fără a fi cununați nu va fi „prînz sfințit".

Adevărul este că primele arestări cu caracter net politic operate la Widzew printre socialiști în anul 1898 — fără a mai ține seama de arestările făcute după crima maistrului Ferster[1] — s-au datorat dezlănțuirii fanatismului religios. Pe Cholewinski, l-a dat pe mîna jandarmilor nevastă-sa „Călugărița", pentru că o dată fiind cu chef, îl poftise pe sfîntul Francisc să coboare din icoana de pe perete. Lecki fusese atunci în mare primejdie, dar izbutise pînă la urmă să scape de închisoare. Faptul se întîmplase imediat după ce fusesem primit membru al cercului. Bănuind că vor urma noi denunțuri, ne sfătuirăm ce să facem cu femeia aceea. Grzelak era gata să-i sucească gîtul, pentru a salva ideea și pe tovarășii amenințați. Se opuse însă categoric Orczyk:

— Dumnezeu o va lumina în cele din urmă. Se va duce să se spovedească și popa o va împiedica...

Grzelak îi tăie însă vorba ritos!

— O va împiedica, pe dracu! strigă el. Păi tocmai popii au îndemnat-o să facă ce-a făcut!

Pînă la sfîrșit, cu trei voturi contra unul, hotărîrăm să nu luăm încă nici un fel de măsuri, și să mai așteptăm cîteva zile. Între timp au mai fost arestate încă alte două persoane, care nu aveau cu mișcarea noastră nici în clin, nici în mînecă. Era limpede că cele două arestări fuseseră efectuate din inițiativa poliției.

Întîmplarea asta se pierdu printre celelalte întîmplări. Nu știu cum s-a sfîrșit și nici ce s-a mai întîmplat după aceea cu Cholewinski și cu nevastă-sa.

---

[1] În anul 1898 maistrul Ferster a omorît la Widzew pe un provocator. Fapta aceasta a devenit un pretext pentru autoritățile țariste care au început să aresteze masiv pe muncitori și activiști.

Prins de mişcarea revoluţionară, care se desfăşura într-un ritm rapid, n-aveam vreme să urmăresc pe cei care, din diferite pricini, părăseau rîndurile. Cu atît mai mult cu cît evenimentele mă purtară pe alte meleaguri.

Privind la greutăţile din ziua de astăzi, tot soiul de retrograzi, de nemulţumiţi şi pesimişti îşi închipuie că există o scădere generală a nivelului cultural. Cînd de fapt, în ultimii cincizeci de ani au avut loc, treptat, schimbări adînci care au dus la radicala prefacere de acum. Pătrunderea în mase a bunurilor culturale este azi socotită un merit social, pe cînd acum cincizeci de ani, ba chiar în jurul anului 1920, era considerată o crimă. La Lodz, care avea pe atunci două sute de mii de locuitori, exista o singură sală de lectură, cu caracter pe jumătate conspirativ, care avea ca scop culturalizarea. Această sală a fost înfiinţată în anul 1899, deci pe vremea cînd îmi împărţeam puţinul meu timp liber între Sienkiewicz şi Vieţile Sfinţilor, editate în Silezia de doi idealişti, soţii Bronislaw şi Katarzyna Rogowski. Şi eu şi Lecki citeam cărţi din biblioteca asta fără să-i cunoaştem însă existenţa — prin mijlocirea lui Ludwik Sledzinski, care asigura legătura organizatorică cu oraşul. Trei dintre aceste cărţi : astronomia, geologia şi romanul *In anul 2001* de Bellamy [1] au avut darul să ne îmbogăţească serios cunoştinţele, să ne sporească autoritatea printre tovarăşii din organizaţie şi de muncă şi — ceea ce este mai important — au stat la temelia culturii noastre.

La una din adunările organizate pentru membrii mai ridicaţi ai grupului nostru, un tovarăş „de la partid" întrerupse o discuţie, încinsă între revelaţionişti şi ciracii ştiinţei, spunîndu-le că ar fi mai bine să se ocupe de realităţile vieţii noastre, fiindcă

[1] Edmond Bellamy (1850—1898) scriitor american, autor al romanului fantastic *In anul 2001* în care apărea o utopică orînduire socialistă.

stelele de pe cer nu pică nimănui în creştet ca pumnii jandarmilor. Imaginea mi-a plăcut nespus, şi am folosit-o şi eu de cîteva ori în împrejurări asemănătoare. Nu după mult timp am părăsit însă acest înţelept practicism, pentru că eram însetat să cunosc nu numai pămîntul, ci şi cerul. Numai în clipa în care am înţeles cum se cuvine cerul, m-am simţit într-adevăr bine pe pămînt. Soţii Rogowski, pe care aveam să-i cunosc personal peste vreo zece ani, fără să ştiu însă că am în faţă pe binefăcătorii mei, mi-au îmlesnit la timp această posibilitate.

Cartea de astronomie a fost ultima picătură care, umplîndu-mi paharul „atotştiinţei", m-a scăpat de „clubul cultural" al unchiului. După două luni, geologia mă silea să-mi schimb din nou culcuşul.

M-am mutat la Lecki tocmai la timp, fiindcă la o săptămînă după aceea Jozef Mozdzenski a fost arestat. Impresionat de atitudinea lui mîndră, Egorov dăduse ordin să fie percheziţionat în cabina portarului la ieşirea din fabrică urmînd să fie şi de faţă. Găsindu-i-se în buzunar *Părintele Szymon,* — fusese trimis — al doilea trofeu, după Cholewinski — la şeful jandarmeriei din Lodz, Gnoinski. De atunci i s-a pierdut lui Jozef orice urmă. A fost percheziţionată şi locuinţa familiei Mozdzenski dar nu s-a descoperit nimic. Datorită mizeriei evidente în care trăiau, cei doi soţi au fost lăsaţi în pace. De mine nu s-a legat de loc. Probabil pentru că arătam pe atît de pricăjit şi amărît pe cît de nevinovat.

Mozdzenska nu mi-a putut spune nimic despre cumnatul ei nici după cîteva luni. Nu scria (ştia oare să scrie? Că de citit, citea bine), iar ei nu l-au întrebat niciodată.

— Dacă s-a băgat unde nu-i fierbe oala, deşteptul !... Pedeapsa lui Dumnezeu ! bombăni Veronica scîrbită. Nu-i putea ierta cumnatului ei nici poznirile uşuratice, nici prea scurtele lui rugăciuni.

Ceilalți tovarăși arestați mai tîrziu au fost închiși, toți în închisorile din Piotrkow, Sieradz, Leczyce ori Kalisz. Jozef însă n-a trecut pe acolo. Ca luptător de avant-gardă plin de prestanță, fusese dus mai departe. Lecki credea că e la Petersburg, la închisoarea Krestî.

La secția de înnălbire ni se spunea în glumă „cei doi Michali". Înfăptuisem acolo, în trei luni, lucruri măreție pentru acele vremuri: din fiecare patru lucrători, unul era cu noi. Michal cel mare îl descosea cu blîndețe pe cel ales și, în caz că lucrul mergea bine, Michal cel mic încheia tîrgul cu ajutorul broșurilor, bineînțeles dacă era vorba despre oamenii cu știință de carte. Toată secția era de partea noastră, și nu ne îndoiam — judecînd după noi — că același lucru se întîmpla în celelalte secții ale fabricii ca și în tot orașul. De Intîi Mai așteptam o acțiune hotărîtoare.

— Ura! Să smulgem coroana de pe capul țarilor!

Tovarășe Jozef, de bună seamă că nu mai trăiești! Te-am pomenit și te mai pomenim încă cu regrete și mîndrie. Tu, cel mai vîrstnic și totodată cel mai tînăr dintre activiștii din Widzew, ai trecut în anul 1899 prin „onorurile închisorii" — sîntem convinși de asta — cu cinste revoluționară.

La Intîi Mai 1900 am organizat la Lodz o demonstrație modestă, dar numai după trei ani, din cazematele supraîncărcate, scriam plini de mîndrie:

— Noi umplem închisorile și tot noi le vom dărîma!

In luna octombrie 1905, la Kalisz, am început împreună cu tovarășii mei o acțiune de acest fel. Dar rezultatele au fost slabe: am dărîmat poarta închisorii, am spart ferestrele și am atîrnat drapele roșii de gratiile strîmbate. Urmarea? Am fost silit să cuget în închisoare un an și jumătate — din care două luni toamna, am stat fără geamuri — asupra acțiunii pe care o săvîrșisem. Cu toate acestea, mai tîrziu, ne-am atins țelul.

Dar să mă întorc la subiect.

Într-un minunat ceas de amurg — a fost cu adevărat minunat — am devenit al treilea „pensionar" al lui Lecki. În marea lui încăpere de la parter, cu două ferestre, locuiam opt inşi; cei doi soţi, trei copii mai mici şi două domnişoare. Lecki era bucuros să aibă alături un tovarăş, chiar dacă nu destul de copt la minte, iar gazda era bucuroasă de serioasa întregire a venitului ei: patru zloţi (120 de groşi) chirie pe lună şi un supliment pentru spălat, masa în zilele de sărbătoare şi alte servicii mărunte. Muncitor calificat, Lecki cîştiga cam cinci ruble pe săptămînă, ceea ce era foarte puţin pentru cei cinci membri ai familiei sale, mai ales că femeia nu-l putea încă lăsa pe prîslea, de şase luni, sub îngrijirea Zosiei, care avea doar patru ani. Ei, de-ar fi avut măcar cinci...

Femeile mă primiră cu bunăvoinţă, aş putea chiar spune cu sentimente materne. Din prima clipă văzură cu durere că nu am pernă şi nici cearşafuri.

— Dumnezeule! Cum o fi dormit, sărăcuţul de el! exclamă înduioşată domnişoara Barbara, care avea pe vremea aceea treizeci de ani, şi care, de emoţie, fusese cît pe-aci să mă mîngîie, ca pe un orfan părăsit. Domnişoara Josia, ceva mai tînără, era şi ea adînc mişcată. Într-adevăr, dacă n-ar fi fost necuviincos, m-ar fi primit amîndouă în patul lor de fier, ca pe un copil, fără nici un gînd de păcat...

Soţia lui Lecki ne zîmbea plină de înţelegere: „La noi o s-o duci ca la mama acasă!"

Cît ai bate din palme se şi găsi o pernă şi două cearşafuri, iar peste cîteva minute aveam pregătit un culcuş împărătesc. Totodată domnişoara Jozia făgăduise să-mi scuture a doua zi salteaua, dat fiind că ziua, aşternutul meu stătea în patul ei. Habar n-avusesem că se putea locui aşa de bine! În zilele obişnuite, totul arăta în camera aceasta mai bine ca acasă de Paşte ori de Rusalii. Aveam impresia

că din locuința aceea proaspăt văruită și sclipind de curățenie se mutase cu o clipă doar înaintea mea, o tînără și aleasă pereche.

Cele două paturi ale gazdelor, leagănul, masa, perdelele de la ferestre, străluceau toate de curate ce erau, iar florile de pe pervazul ferestrelor — printre care n-am văzut niciodată crăticioara cu mîncare, cum se întîmplă de obicei în odăile muncitorilor — aveau darul să înfrumusețeze cu adevărat încăperea.

Dintr-o singură cameră — cu o suprafață de vreo douăzeci și patru de metri pătrați — doamna Katarzyna făcuse două : o odaie de locuit și o bucătărie, despărțită printr-o perdea de „indian" cu floricele.

Cele două domnișoare locuiau de o parte a perdelei iar gazdele, de cealaltă parte. Culcușul meu fu așezat la mijloc între odaie și bucătărie, de-a lungul perdelei, perna fiind așezată la peretele din fața ferestrei.

Perdeaua despărțitoare spînzura chiar deasupra saltelei, și o treceam ba într-o cameră, ba în cealaltă, după cum dormeam pe o parte sau pe alta. Cîteodată, în timpul discuțiilor ce aveau loc înainte de a ne culca, și gazdele și domnișoarele mă pofteau în glumă, pe rînd, în amîndouă odăile !

Iată-mă deci, cu totul pe neașteptate, într-un mediu de muncitori ceva mai ridicați ! Lecka nu era la fel de inteligentă ca bărbatul ei. Cu toate acestea deși nu știa încă nimic de existența organizației ilegale — printre altele și din pricina subchiriașelor — bănuia totuși cam de ce natură sînt uneltirile noastre, știa să le prețuiască și, în ciuda unor sfaturi batjocoritoare ca: „Hrănește-ți copiii cu ziarul tău", era mîndră de soțul ei și la fel de serioasă ca și el. In orînduirea capitalistă, tot greul educației copiilor de muncitori căzînd asupra mamei, femeile nu pot fi la fel de „ușuratice" ca bărbații.

Subchiriaşele, două femei urîte, dar pe care le simpatizai şi le preţuiai după ce le cunoşteai mai îndeaproape, îşi petreceau timpul ce le rămînea liber, după orele de muncă, la fabrică (treisprezece ore pe zi) şi după ce făceau curat în casă — la biserică. O ţineau lanţ cu „mătăniile", „confreriile", „novenele" şi „adoraţiile", fiind întotdeauna gata să poarte icoana Sfintei Familii în timpul procesiunilor. Aşa le-am pomenit, scrobindu-şi şi călcîndu-şi necontenit rochiile lor albe, pentru că de sărbători domnişoarele se îmbrăcau ca la nunţi, împodobindu-se vara cu flori naturale, iar iarna cu flori de hîrtie. Erau fete de la ţară, sănătoase şi voinice, în floarea vîrstei, care — mai ales domnişoara Barbara ce avea o viaţă interioară mai bogată — îşi închinaseră întreaga existenţă lui Isus. Consacrarea aceasta le consuma însă într-o măsură destul de mică. Colegele mele erau atît de dornice să se devoteze şi să se jertfească pentru semenii şi semenele lor încît ar fi îndurat cu bucurie cea mai grea încercare. Domnişoara Barbara începuse să mărturisească — deşi nespus de modestă — că i se întîmplau lucruri din cele mai neobişnuite. Într-una din nopţi, spre ziuă, i se arătase Domnul Isus. Era micuţ, întocmai ca cel zugrăvit pe icoana care-l înfăţişa ajutîndu-l pe sfîntul Iosif la dulgherie. Era sigură că nu fusese un vis, pentru că se trezise puţin după miezul nopţii şi nu mai putuse adormi pînă dimineaţa, cînd fluierase sirena. Micul Isus îi apăruse de după perdea, o ameninţase cu degetul şi îndată după aceea, binecuvîntînd-o cu mîna, rostise cu glas limpede: „Urmează calea mea". Revelaţia ne impresionă nespus de mult pe toţi. Săriserăm cu toţii din pat cu un sfert de ceas mai devreme ca de obicei şi totuşi n-a lipsit mult să întîrziem de la lucru. Numai Lecki rămase nepăsător, cu un zîmbet în colţul gurii. Pe seară, veniră vecinii să afle totul

[1] Cicluri de rugăciuni la catolici.

cu de-amănuntul, şi o sfătuiră pe biata domnişoară să se ducă să se spovedească şi să se împărtăşească, fiindcă revelaţia se putea repeta. Toată săptămîna, cum se întorceau domnişoarele de la lucru, uşa nu mai apuca să se închidă de atîţia oaspeţi, pînă cînd Lecka exclama revoltată :

— Nu vezi că oamenii ăştia îţi murdăresc duşumeaua şi atîta tot ?

Pînă şi copiilor le strica acest du-te vino. Barbara, care le era ca o a doua mamă, se săturase şi ea de atîta musafirlîc. De unde era să ştie ea că o să se împrăştie vestea peste tot ? De vină era Joska, dar va avea ea grijă să nu se mai întîmple vreodată aşa ceva !

Lecki nu participa la discuţiile religioase dintre femeile ce se adunau la el acasă. In drum însă spre fabrică, ori la întruniri, îmi atingea mereu sentimentele religioase. Uneori îi răspundeam tăios, alteori rosteam rugăciunea „Sub scutul tău". Nu mă puteam însă hotărî să fac singurul pas înţelept pe care ar fi trebuit să-l fac în astfel de împrejurări, adică să mă mut de la el şi să mă spăl de marile păcate. Cînd Dumnezeu vrea să te pedepsească îţi ia minţile, şi eu, cel lipsit de înţelepciune, mă afundam tot mai adînc în păcat. Locuiam bine, nimic de zis : aveam două lămpi — una mare pe masa din „cameră" pentru mine şi pentru Lecki, alta mai mică, în „bucătărie" pentru femei. Domnişoarele citeau numai la biserică, iar pentru gospodărie şi pentru cusut, le ajungea şi lampa mică.

Cărţile pe care le citeam — cărţile partidului, cu viza cenzurii, falsă — mă îmbiau să privesc cerul şi pămîntul, tot aşa cum privisem pînă atunci obiectele de uz casnic. Bucuria oricărei taine dezvăluite, mă înălţa la cer, dar mă şi cufunda în iad, pentru că luptam cu deznădejdea ce pătrundea tot mai adînc în mine. In universul infinit era loc destul pentru noi toţi. Era loc şi pentru întreg alaiul de fete, bă-

trîne, de văduve şi de martire care roiau în jurul tronului ceresc, rugîndu-se Domnului pentru noi, zi şi noapte. În schimb măruntaiele pămîntului ce crăpau de plinul materiei încinse nu mi se păreau adevăratul lăcaş al iadului. Cum să încapă în ele tot rostul de cazane, de furci şi de împeliţaţi, cărora, cît-de-cît tot le trebuie un loc mai măricel pentru împlinirea celor sortite lor de Dumnezeu? Ori în toate scrierile serioase, tipărite de Karol Miarki — pe care le buchiseam şi le frămîntam din nou, adînc, tot mai adînc, cu Troczewski — se dovedea că tocmai acolo în inima de foc a pămîntului se află locul ultimei osînde! Cînd îl întrebam pe Lecki ce crede despre asta, fie că-mi aţîţa deznădejdea, fie că ocolea răspunsul. Aceasta în timp ce necuratul mă îndopă fără ruşine cu tot mai multe adevăruri de necrezut! Nu scăpam de el nici la biserică, în toiul slujbei şi nici în faţa icoanei Sfintei Fecioare, de a cărui ocrotire nu mai eram vrednic acuma! Mă simţeam ca ros de vicii. Îmi dădeam seama cît de mult decăzusem, dar nu mă mai puteam smulge gîndurilor ce-mi făuriseră decăderea. Cerul mă părăsea, mă înnămoleam tot mai adînc şi presimţeam că, pe bună dreptate, mă poate oricînd lovi nenorocirea. De mic copil aflasem, pe propria mea piele, că nu există în lume faptă fără răsplată. Păcatul, oricare ar fi el, mai ales dacă este de moarte, aduce după sine durere mare, dacă nu pagubă cumplită. N-am avut mult de aşteptat... Satana nu-mi da pas nici ziua, nici noaptea. Mă încercase încă din copilărie cu ispite, în timpul viselor! Acum însă, visele nu-mi spurcau doar sufletul, ci şi rufăria, şi împotriva lor nu mă apărau nici cele mai calde rugăciuni de slavă Maicii Domnului! Dimpotrivă, cu cît îmi puneam mai cu temei nădejdea în ceruri, cu atît mai năbădăios mă jucau dracii. Ajunsesem într-un hal fără de hal! Erau nopţi cînd ruşinea asta mi se întîmpla chiar de două ori, în ciuda arzătoarelor rugi rostite din păcate de fie-

care dată prea tîrziu! Eram încredinţat că sînt bolnav. Auzisem doar atîtea groaznice poveşti despre acele boli tinereşti cărora din neînţelese pricini le căzusem şi eu pradă! Nu cutezam să mai privesc lumea în ochi — mai ales femeile din casă. Mă mişcam ca beat, şi tot ca beat răspundeam la întrebări. Deznădăjdea mi se citea pe faţă de la o poştă. Lecki era îngrijorat. În drum spre fabrică, pe ocolite şi cu tîlc, mă tot iscodea:

— Nu eşti cumva bolnav?

Dacă aş fi şovăit, i-aş fi întărit bănuiala. Şi-apoi mi-era ruşine să-i fac destăinuiri. Poate că prea Sfînta Fecioară o să alunge pînă la urmă şi pacostea asta, aşa de bine meritată! Atunci de ce s-o afle toţi? Să dau vina păcatelor mele pe Lecki? Îl cunoşteam prea bine şi prea îmi era drag. De altfel nu mă silise nimeni. Fusesem totdeauna liber. Îmi dădeam seama însă că şi el ajutase la blestemul meu! Simţeam doar bine că boala mea era o ispăşire a îndoielilor şi a necredinţei ce creştea în mine, şi o vedeam parcă aevea pe bunica, al cărei glas îmi răsuna în suflet dojenitor.

Îi răspunsei prietenului meu cu lacrimi în ochi:

— Da' de unde!

Tovarăşul mă privi cu luare aminte:

— O să-ţi treacă... Dar ar cam trebui să te gîndeşti să-ţi faci haine...

Dar mie de haine îmi păsa oare, cînd mă gîndeam zi şi noapte la pasul hotărîtor, singurul pe care trebuia să-l fac: să mă spovedesc, să-mi ispăşesc păcatele şi să nu mai cad în ispită? Era limpede, dar nu mă puteam hotărî! S-o fac tocmai acum, cînd a ieşit un număr nou din *Robotnik!* În seara aceea, la ora opt, trebuia să mă duc cu Lecki la nişte tovarăşi. Ziarul ne aştepta ascuns într-o tainiţă meşterită cu dibăcie de prietenul meu. Ziarul nu avea nici o vină săracul, dar dacă printre tovarăşi se afla şi Grzelak... Să-i spun că nu mă duc? Nu! Ştiam că el cu o sin-

gură vorbă îmi va spulbera toate şovăielile. Cînd ai de-a face cu oameni ca el, mai bine fă-ţi semnul crucii şi fugi!... Bine, dar încotro? Mă simţeam trup şi suflet oştean al armatelor treze ce-aveau să cucerească Polonia. Al armatelor ce începeau să înfăptuiască visurile ţesute din fragedă copilărie. Am mers deci mai departe. Smerit, la picioarele Sfintei Fecioare, aşteptam să se întîmple o minune şi în acelaşi timp conspiram ca un catolic aşa cum citisem în *Cărţile Pelerinilor*. Şi totuşi — nu mă tămăduiam! Semnele bolii se mai potoliră cîteva zile, pentru a izbucni apoi cu şi mai multă furie. Mă copleşise o groază chinuitoare, şi aştepam „să-mi cadă carnea bucăţi-bucăţi". O Doamne, cît de nefericit poate fi omul cînd iubeşte! In ciuda tuturor sforţărilor mele nu-mi puteam ascunde disperarea, vorbeam în somn cuvinte neînţelese, nu mai mîncam... şi amînam mereu pocăinţa!

Dar iată că într-o noapte — era într-o duminică spre luni — după rugi fierbinţi, pline de umilinţă, prin care ceream sprijinul celui de sus, mi se arătă semnul ceresc: la o răspîntie de drumuri văzui o cruce şi lîngă ea nişte clopote ce se clătinau cu un dangăt pătrunzător. Cînd ridicai privirile spre icoana lui Isus, văzui în locul chipului său, o mutră înfăşurată într-o glugă, care mă privea ameninţător. Mă trezi spaima şi dangătul clopotelor. Cheia visurilor, pe care o ştiam din copilărie, tălmăcea că mă aşteaptă o veste mare. Era însă limpede că primisem şi cel din urmă îndemn! In cîteva clipe îmi pieri şi nepăsarea şi şovăielile toate. In prima duminică trebuia să mă spovedesc şi să pornesc apoi la o viaţă nouă, după legea Domnului şi a bisericii.

Pornii la lucru, întărit şi din nou sigur de mine. Dacă-mi fusese sortit de puterile cerului să port o cruce, o voi purta fără crîcnire. Inima şi gîndul mi-erau acasă, la mama şi la bunica. Simţeam mireasma crengilor uscate de brad care ardeau sub

plită, auzeam clocotul ciorbei în oală şi depănarea cuvintelor binecunoscute ale rugăciunii de dimineaţă, pe care mama o şoptise ani de-a rîndul, mereu aceeaşi.

„De la Dumnezeu este întristarea, şi tot de la Dumnezeu veselia, pentru că el este Domnul şi stăpînul tuturor fiinţelor şi lucrurilor. El îmi calcă pragul, el îmi ştie nevoile, el e preamăritul Dumnezeu din ceruri".

Joi, unchiul îmi vesti moartea bunicii. Se prăpădise duminică noaptea. Ai mei nu trimiseseră telegramă, iar scrisoarea sosise cu întîrziere; nici el nu mai avusese cînd să plece la înmormîntare. Vestea mă zgudui. Dar nu vestea în sine, fiindcă bunica se tot pregătea de moarte şi ne pregătise şi pe noi cu gîndul ăsta încă de acum zece ani. Vestmîntul pentru judecata de apoi — de la boneţă, pînă la pantofii de stofă *prunelle* pe care-i purta doar la procesiunea „Trupul Domnului" erau pregătite de mult în cufăr. Îşi poruncise pînă şi sicriul la Kobrzynski. Meşterul mai avea de bătut doar picioarele şi de aşternut talaj proaspăt. Cei ce-o plînseră la groapă îşi plînseră soarta lor chinuită, fiindcă bunica era în ceruri, iar vorbele: „Primeşte Doamne spre mărirea ta" fuseseră spuse în zadar. Fără îndoială că ea fusese aceea care mă mai îndemnase odată, înainte de a-şi da sufletul, la pocăinţă şi gîndul acesta mă umplu de o pioasă recunoştinţă şi veneraţie.

— Bunico, fii liniştită, nu-mi voi vinde sufletul niciodată!

Duminică, zorile mă găsiră în faţa bisericii, nerăbdător să mă spovedesc şi aşteptînd cu neastîmpăr deschiderea porţilor. Apoi, îngenuncheat în faţa confesionalului, am aşteptat vreme îndelungată sosirea preotului care întrupa pentru mine, în clipele acelea, simbolul providenţei divine. Preotul zăbovise, somnoros, şi privea chiondorîş la grupul de credincioşi care, plecîndu-şi grumajii, cereau iertarea păcatelor.

Eram primul la rînd. Mă apropiam de sacrament copleşit, ca de obicei, de o pioasă sfială. „Doamne nu sînt vrednic..." auzii, lîngă mine, alături la confesional. Preotul îşi pierduse răbdarea: „Mai aproape!" şuieră el mînios, şi mă-mbrînci spre bară. Imi pierdui cumpătul şi-mi pieri graiul. Uitasem unde mă aflu. Nu lipsise mult ca popa să mă dea la o parte, ca pe un nătîng! Abia cînd începu să-mi pună întrebări, mi-am adus aminte că sînt în faţa judecăţii divine. De cîteva ori am tăgăduit şi numai după ce mi-am biruit îndărătnicia, am putut porni la înfăţişarea grelelor păcate în care mă afundasem, treptat, de-o jumătate de an încoace. Şovăind între părerile sfinţilor părinţi şi cele ale învăţaţilor laici, înclinam spre ştiinţă.

Popa, interesat, se învioră, se aşeză mai bine în scaun şi-mi şopti: „Mai încet!" Mie, care eram gata să-mi trîmbiţez păcatele în faţa lumii întregi! La sfîrşit preotul rosti supărat:

— Să nu citeşti ziare şi cărţi atee! Te-ai înhăitat cu socialiştii! Păzeşte-te! Iţi vor nimici şi sufletul şi trupul. Iţi dau iertarea păcatelor, dar să nu se mai întîmple. Bate-te cu pumnii în piept, iar ca pocăinţă, să spui de trei ori *Tatăl nostru* şi de trei ori *Ave Maria* prosternat în cruce. Iar vreme de o lună să spui rugăciunea *Sub scutul tău.*

Am zăcut în faţa altarului cel mare, ca un păcătos înrăit ce eram, mai mult decît răstimpul întreitei rostiri a *Tatălui nostru,* lovind podeaua de gresie cu fruntea, dar capul tot nu mi s-a răcorit. Indoielile mele, nebiruite încă, mă pîndeau mai departe, gata să-mi înhaţe cugetul, iar opreliştea citirii cărţilor mă chinuia aproape tot atîta cît mă chinuia frica de a nu fi mîntuit. Aproape zece zile m-am ferit să stau de vorbă cu Lecki şi Grzelak. M-am dus mereu la drept credinciosul Orczyk, care încerca să mă convingă că preotul greşeşte cînd afirmă că toţi socialiştii sînt necredincioşi. Să ţii de partid, nu e un păcat; deci

nu trebuie mărturisit nici popii. Orczyk de pildă, nu-i spune. Nu-i spune nici măcar că-l blestemă pe Lukenbach, care e o fiară!

Între timp Kedzierski găsise la niște „călugărițe" o carte căreia îi lipsea sfîrșitul și avea coperta ferfeniță în care scria negru pe alb, că toate preceptele divine, cîte sînt, pot fi cuprinse într-unul singur: iubește pe Dumnezeu și pe aproapele tău! Așadar o dragoste ce se mulțumește numai cu vorbe goale este lipsită de viață, ca și credința lipsită de temeiul faptei. Conținutul religios al cărții cucerise toți bărbații și toate femeile din cercul nostru. Bănuiam că-i opera unor sectanți — poate a baptiștilor — fiindcă prea erau citate multe pasaje din Biblie, iar rugăciunile pentru iertarea păcatelor nu erau văzute cu ochi buni. Succesul ei fu la fel de mare cu al *Părintelui Szymon,* pentru că punea numeroase probleme pe care le frămînta îndelung. *Pelerinii* ne învățaseră că cei care iubesc cu adevărat pe Dumnezeu și sînt catolici vrednici, nu-și părăsesc tovarășii aflați la strîmtoare. Alții însă puneau pe primul plan iubirea aproapelui, fiindcă un bun tovarăș e totdeauna un om cucernic, chiar dacă nu-l pomenește pe Dumnezeu.

Erau însă printre noi și cîțiva căpățînoși care ne stricau tot cheful.

— Ia stați! sărea Lecki, de pildă. Care din voi îl iubește pe directorul Lukenbach? Este oare și el „aproapele" vostru?

După cum știam cu toții, îndivizi ca domnul Lukenbach erau cîtă frunză și iarbă și că pentru ei, după părerea tuturora, cel mai blînd leac rămînea tot ciomagul. Grzelsk slăvise ura, numind-o chiar „virtutea" de frunte, absolut necesară, și spunînd că dragostea oarbă nu duce la nimic bun.

Lecki îmi arătase care era miezul acestei învățături și de ce era ea combătută de popi. Adusese argumente atît de puternice, încît m-a impresionat. Parcă îmi auzise spovedania, deși nu vorbisem nimic cu el.

Se vede că trecuse şi el cîndva prin ceea ce treceam eu. Dar taina aceasta deşi ne apropia, mă făcea totuşi să stau în apărare. Aceasta fiindcă ştiam bine că tovarăşul Marcin îşi spune zilnic rugăciunea şi se spovedeşte o dată pe an, mărturisindu-şi atunci şi munca lui conspirativă. Dîndu-şi seama de aceasta, Lecki, care era un bun agitator, începu să-mi vorbească plin de tact:

— Fără învăţătură nu poţi fi nimic! Nici măcar popă! Oare duminica de ce ascultăm predica?... Şi-apoi spune-mi, nu-i nevoie oare de învăţătură ca să poţi dobîndi libertatea? Cum să trăieşti altfel pe pămînt în legea lui Dumnezeu? Crede-mă, cei ce doresc libertatea, trebuie să înveţe zi şi noapte...

Iată ce gînduri mă frămîntară în zilele următoare în faţa altarului cel mare, în ceasul în care mă căiam de mişeliile mele socialiste. Smerenia mea în faţa cerului nu era deplină de vreme ce nu-mi puteam smulge din inimă simţămîntul solidarităţii ce mă lega de tovarăşii mei. Am umblat ca ameţit zile de-a rîndul. Îndoite mustrări de cuget mă purtau cînd spre cer, cînd spre pămînt. Împlinind porunca duhovnicului, îmi trădam tovarăşii dar fiind de partea lor, pîngăream împărăţia divină! Dacă aş fi putut fugi de pe pămînt undeva în lună, de pildă, m-aş fi ales probabil cu cerul, dar aşa, muncind cot la cot cu tovarăşii mei, cum să nu pun umărul la îndepărtarea poverii prăvălite peste noi? Oare n-aş fi fost un renegat dacă aş fi întors spatele tovarăşului Mozdzenski, ce zăcea la închisoare dintr-o pricină pentru care puteam, la fel de bine, să fiu şi eu închis? Dar tovarăşului de partid, care pica uneori pe la noi, prin Widzew, venit parcă din altă lume, şi care nu-şi spunea, ca regii, decît pe numele de botez, puteam eu oare să-i refuz sincera mea colaborare? Iată însă că Lecki — mai conştient — îmi dovedise negru pe alb, că munca în colectiv şi învăţătura erau absolut necesare eliberării noastre. Căpătai parcă noi puteri—

așa cum o și doream — deși îmi dam seama că adevărul lui este un adevăr laic, și că urmîndu-l cad iarăși în păcatul de moarte al necredinței.

Nu-mi plac însă situațiile tulburi, încîlcite. Pînă să le văd dezlegate îmi tremură și mîinile. Așteptările, chiar cînd e vorba de izbăvire, nu le pot suferi. Prefer iadul pe loc unei nesiguranțe prelungite. De aceea și perioada cea mai critică din viața mea a ținut numai cîteva săptămîni. Aveam de ales: ori să apuc pe calea arătată de duhovnic și să-mi asigur un loc în cer, ori să învăț, să lupt umăr la umăr cu tovarășii mei, și să ajung în iad. Sub puterea dragostei și a respectului pe care le purtam tovarășilor mei Ludwig Sledzinski, Lecki, Grzelak, Orzyk, Kedzierski și alții, ale căror nume nu le mai țin minte, am ales iadul! Mi-am zis că dacă sînt și ei sortiți iadului, voi merge cu ei! Credeam în existența lui — deși nu-i cunoșteam lăcașul — și totuși mă îndoiam parcă de existența Dumnezeirii atît de nechibzuită în cruzimea ei. La gîndul că acesta era adevărul — mă revoltam: „Doamne dacă ești cu-adevărat, așa cum ni se spune, atunci du-mă mai degrabă printre diavoli"!

Hotărîrea luată într-o stare de perfectă conștiență avu urmări nespus de mari asupra întregii mele dezvoltări viitoare. Ajunsesem, datorită ei, un cetățean al lumii, cu drepturi depline. Sfărîmasem jugul și toată apăsătoarea povară a cerului, deși eram îngrozit la gîndul blestemului lui Dumnezeu. Dar, fie ce-o fi! Pînă atunci îmi legasem toate dorințele de voia și legea lui Dumnezeu. De-acum înainte nu-mi mai păsa de el. Puteam face orice cu sau fără voia lui. Voi munci, fără să cer învoirea. Și chiar dacă mă aștepta cea mai grea osîndă —zarurile erau aruncate!

„Bine, am să mă duc în iad cînd nu voi mai fi în viață, dar pînă atunci, adică atîta vreme cît trăiesc, mă voi strădui să surp din temelie puterea moșierilor și capitaliștilor..." Eram gata să merg cu ai

mei, nu numai la victorie, dar şi la pieire. Nesocotinţa, cu care procedam în toate, era în mare măsură rodul neastîmpărului meu, dorului meu de a trăi, de a activa. Nu mă temeam de moarte. Nu mă gîndeam niciodată la ea şi nici nu-mi închipuiam măcar că voi muri vreodată. Aveam încă atîtea de văzut şi de făcut, încît în mintea mea nu mai era loc şi pentru moarte!

Literatura vremii cînta deseori eroismul şi prietenia de arme. În trecut, comploturile, ca şi conjuraţiile, aveau tot caracter ostăşesc, dar nu se închinase încă nici o epopee eroilor vieţii de fiecare zi, revoluţionarilor, unor oameni ca Warynski, Kasprzak, Okrezja, Dzerdzinski, Buczek, Fornalska, sau Nowotka[1]... Dau aceste nume ca simbol al caracterelor alese care au ştiut să învingă şi să piară, fără ca jertfa lor să fie trîmbiţată lumii. Cholowinski, Lecki, Grzelak, Mozdzenski... iată eroicii stegari de acum cincizeci de ani ai detaşamentului revoluţionar din cartierul Widzew. La cot cu ei, da, puteai înfrunta orice, chiar şi iadul!

I-am căutat degeaba în Istoria mişcării revoluţionare din Polonia. Pe vremuri, în dările de seamă nu se treceau nume proprii. În ele se vorbea doar des-

---

1 *Warynski Ludwig* (1856—1899) creatorul şi conducătorul primului partid polonez al clasei muncitoare, „Marele Proletariat". Condamnat în 1886, moare în închisoare.

Kasprzak Marcev (1860—1905) membru al Partidului Socialist Polon (PPS), este spînzurat la Varşovia de organele ţariste.

Dzerdzinski Felix (1877—1926) conducător de frunte al partidului bolşevic, unul din conducătorii Partidului Socialist Democrat al Regatului Poloniei şi Lituaniei (S.D.K.P.L.)

Buczek M. (1896—1939) activist al Partidului Comunist Polon K.P.P., moare în luptă cu hitleriştii.

Fornalska Malgorzsta (1902—1943) fruntaşă comunistă ucisă de ocupanţii hitlerişti.

Nowotka Felix (1893—1942) activist al Partidului Comunist Polon, prim secretar al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Polon.

pre existența diferitelor influențe, ori despre literatura care era colportată, dar și atunci totul era redus la Lodz. Mă îndoiesc să fi rămas pe undeva vreun singur exemplar din cele cincisprezece numere din *Robotnik* pe care le primea în vremea aceea *Widzewska Manufaktura*. După ce treceau din mînă în mînă, pînă se făceau ferfeniță, erau în parte arse; restul răzbea pînă la sate, la țăranii care aveau să ajungă și ei, în scurt timp, muncitori.

Dintre tovarășii mai vîrstnici, care au făcut parte din vechea organizație, azi, nu mai trăiește nici unul. Ludwik Sledzinski, legătura suburbiei noastre cu orașul, a murit ucis de nemți, în 1943, la Varșovia. Stîlpul mișcării din Lodz, Marcin Lecki, a murit și el la Widzew, în 1945, uitat și părăsit. La înmormîntarea lui — fără coroane și fără decorații, fără imnuri și fără steaguri roșii — nu s-au ținut cuvîntări și nimeni nu l-a rugat pe tovarășul Marcin să se scoale din morți ca să-și ducă pînă la capăt munca începută. In locul lui aveau să apară fiii, fiicele, nepoții și strănepoții vechiului luptător, zeci de mii la Lodz, milioane în toată Polonia.

Mi-am împărtășit hotărîrea tuturor tovarășilor mai apropiați. Cu mici excepții, m-au ascultat cu răceală. Erau doar catolici practicanți, și nu-și prea băteau capul cu dogmele. Cînd se aflau printre atei pronunțau tot felul de blasfemii, printre credincioși rămîneau cucernici, din cînd în cînd se pocăiau, apoi chiar în aceeași zi cădeau din nou în vechile păcate. Ce să-i faci! N-aveau stofă de sfinți! Doar Lecki și Grzelak m-au îmbrățișat, asigurîndu-mă că nici chiar în iad nu vor îngădui să se facă vreo nedreptate; cît despre tovarășul Orczyk, acesta declară că abia acum descoperise pe Dumnezeu, în sufletul meu:

— Răsplata o vei primi acolo! Tot pentru lume pătimise și Isus!

Părea dar neîndoielnic că şi erezia îmi va fi iertată! Totuşi mă simţeam ca un osîndit. În faţa lui Dumnezeu eram tot ca pe vremea cînd mă bătea mama, nu fiindcă avea dreptate, ci doar fiindcă avea puteri de mamă.

— Mai vrei?

— Mai vreau!

Eram însă pasionat de cărţile „ştiinţifice". Chiar în timpul „pocăinţei" mele, Lecki găsise în oraş opera lui Hobson [1]. Tovarăşii mei luminaţi se întrebau unul pe altul: „Tu l-ai citit pe Hobson?" şi din răspuns îţi dădeai seama repede cu cine ai de-a face. Deşi ştiam că Lecki avea cartea aceasta grozavă, mă încăpăţînam să-l ocolesc. El însă nu pierdea nici un prilej şi de cîte ori punea mîna pe mine, mă bombarda cu zeci de argumente scoase din ea. Deşi îmi dam seama că eu am dreptate, mă dam totuşi bătut în faţa cine ştie cărui citat necunoscut mie. Tot aveam să o păţesc peste paisprezece-cincisprezece ani, în 1916, la clubul „Ştiinţa comercială şi industrială" din Varşovia, cînd Mieczyslaw Niedzialkowski [2] ne-a mustruluit că nu adîncisem suficient ideile marxiste.

— Dar pe Sorel [3] l-ai citit? Nu? Ei, atunci o să stăm de vorbă după ce o să-l citeşti!

M-am hotărît aşadar să-l citesc neapărat pe acest ucigaş al marxismului. În acelaşi an, pe toamnă, trimis de nemţi în lagărul din Hawelberg pentru propagandă potrivnică legiunilor, am avut prilejul să învăţ binişor franţuzeşte, iar mai tîrziu, pe vre-

---

[1] John Hobson (1858—1940), economist englez burghez. În 1898 a apărut traducerea polonă a operei sale principale: *Dezvoltarea capitalismului contemporan.*

[2] Niedzialkowski Mieczyslaw (1893—1940) conducător de dreapta al Partidului Socialist Polon, în perioada dintre cele două războaie mondiale, redactor la ziarul Robotnik.

[3] Sorel Georges (1847—1922), socialist de dreapta francez. Multe din teoriile sale au fost realizate de fascismul italian, iar mai apoi de hitlerism.

mea celei de a doua ocupații germane, în 1942, fiind văcar la directorul fabricii de hîrtie din Mirkov — Alexander Wysokinski, care și el „corecta" marxismul — am ajuns în fine să-l citesc pe Sorel în original. Trebuie să vă mărturisesc că mi-a părut tare rău că nu mai puteam reînnoi discuțiile...

Și așa s-a făcut că nici atunci nici mai tîrziu, deși prilejul se ivise, nu l-am citit pe Hobson. Căpătasem în schimb o carte care-mi întregise în mare măsură tot ce știam despre pămînt și cer. Am împrumutat de la Sledzinski „opera" lui Brzezinski: *Cum e alcătuit trupul omenesc.* Învățam amîndoi pasaje întregi pe dinafară, încercînd să aflăm locul inimii, al stomacului, al ficatului, al rinichilor și chiar al sufletului nemuritor. Mai tîrziu abia, citind *Originea speciilor* de Darwin, am început să pricepem ce este necontenita transformare a naturii (Lecki ajunsese la concluzia că și pietrele au suflet). Mă simțeam parcă pe piscul unui munte, în centrul pămîntului, înconjurat de priveliști nesfîrșite.

De altfel, chiar în cele mai groaznice condiții de viață, nu rămîneam nepăsător în fața mediului înconjurător. M-a interesat întotdeauna, de multe ori în dauna vieții mele interioare. Și totuși perioada care a urmat eliberării mele de sub jugul religiei a fost unică. Nelimitata putință de a cunoaște, în ciuda stavilelor de tot felul, îmi umplea sufletul de o bucurie adîncă. Am muncit, am învățat și m-am bucurat de viață cu un nemaipomenit avînt. Lipsindu-mă de marea mea ocrotitoare, începînd să mai cînt osanale Sfintei Fecioare, m-am hotărît să nu mai spun *Tatăl nostru* și să nu mai postesc vinerea deși de nevoie ajunam săptămîni întregi. Făceam toate acestea într-o vreme în care nu-mi pierdusem încă pe de-a întregul credința în forțele divine. Și tocmai asta mă revolta. Conștiința mă mustra amar, dar strîngeam din dinți și mergeam mai departe.

— Mai vrei ?
— Mai vreau !
Lecki mă înfrunta ca pe un taur tînăr, nărăvaş. In aparenţă trebuia să fiu ca mai înainte : cucernic şi pios. Îngenunchiam şi acum umăr la umăr cu Marcin, lîngă patul celor doi soţi, pentru că deasupra lui spînzura candela şi icoana Sfintei Fecioare din Czenstochowa. Apoi oftam plin de evlavie, cu gîndul la ziua în care comedia asta se va sfîrşi şi cîteodată aşa smeriţi cum stam, ne fugea mintea la cine ştie ce, iar rugăciunea se prelungea neobişnuit de mult. Asta însă o scotea din fire pe doamna Lecka — de felul ei destul de realistă :
— Ce v-a apucat de sînteţi azi aşa bigoţi ?
Atunci ne loveam zoriţi cu pumnii în piept şi o tuleam în curte de-a dreptul sub înstelata împărăţie a cerului. Nu ne-o lua nimeni în nume de rău, fiindcă fiecare ştie ce înseamnă să vrei să fii singur. Şi noi doi aveam nevoie de singurătate. Eram într-adevăr ca doi îndrăgostiţi ce se feresc de lume...
Cine n-a trecut prin pătanii de felul acesta, cine n-a tînjit după libertate şi n-a încercat prin toate mijloacele să ajungă la ea într-o Polonie despărţită de lume printr-un zid de beznă, înapoiere şi violenţă, nu va înţelege niciodată ce înseamnă libertatea zilelor noastre.
M-am tot ascuns şi am tot lucrat pe furiş : acasă la părinţi, în atelierul meşterului, în hala fabricii, la biserică, în Polonia lui Pilsudski şi, mai mult chiar, sub Hitler. De la vîrsta de şaptesprezece ani, cincizeci de ani de-a rîndul am fost silit să scriu şi să vorbesc pe ocolite, fără să scap însă de închisori şi lagăre. Fie că dormeam sau eram treaz, trăiam veşnic cu frica percheziţiei şi a urmărilor ei. Numele tovarăşilor şi ale prietenilor, numerele de telefon şi titlurile cărţilor, mi le însemnam cifrat, ori îmi încărcam cu ele memoria şi aşa supraîncărcată. Abia în noaptea de şaptesprezece ianuarie 1945 — pen-

tru prima oară în viaţă — am putut scrie fără de teamă în carnetul meu numele Nadejdei Obraztowa, comandanta celui dintîi detaşament al Armatei Sovietice, pe care-l întîlnisem.

O, n-am să uit — cum n-o să uite toată Polonia — nici data, nici întîlnirea asta. Torentul victorios al libertăţii se revărsa, ca lumina soarelui, de la răsărit spre apus. După o strădanie de jumătate de veac, venea încoronarea viselor noastre de viitor şi a credinţei noastre nezdruncinate.

Amintindu-mi toate astea, privesc *Portretul muzei* de Ildefons Galczynski [1], primul imn poetic închinat marii victorii, Te-Deum-ul realităţii celei noi.

Condeiul, pensula şi furca şi ciocanul — tu le sfinţeşti, gonind prin Europa.
Savantul — umăr la umăr cu poetul, cu muncitorul si cu ţăranul, urnesc cerul din glod.
Euterpe — Aleluia !

Sub înrîurirea lecturilor şi unor nesfîrşite discuţii pătrunzînd tot mai adînc în tainele naturii, am scăpat în scurtă vreme şi pentru totdeauna de influenţa bisericii, şi am ajuns încetul cu încetul un panteist destul de neobişnuit : nu adoram natura, dar vedeam în ea, pretutindeni, mărturiile divinităţii...

La Sulejów, după holeră, se iviseră unele semne de erezie. De pildă un dogar — un renegat care nu se spovedise de trei ani, începuse să oficieze singur slujbe religioase sus pe acoperişul casei ca să fie mai aproape de Dumnezeu. Cazul lui era limpede : se văzuse că-i stăpînit de diavol încă din timpul moliftei care i s-a făcut. Prin el satana muşcase pînă la os degetul arătător al preotului. Vestea se lăţise în tot ţinutul şi cîţiva ani de-a rîndul, cum dădea cineva ceva de bănuit, ori scăpa vreo vorbă potrivnică credinţei, auzeai :

[1] Galczynski Konstanty Ildefons (1906—1953) poet polon.

— Ai văzut baptistul! Se cățăra pe casă ca să ajungă la Dumnezeu!

Ce puțin îi lipsea acum diavolului ca să pună șaua pe mine! Cerul înstelat, freamătul pădurii din Widzew, țesătoria, filatura în plină mișcare ori strada Piotrkowska — de la Gorny Rynek pînă în ulița Przejazd — la amiază, cînd mișună de mii de muncitori, îmi provocau o stare de misticism cum nu de mult îmi provocase Madona bisericii din Sulejów. In privința asta am rămas pentru vecie slab de înger.

Dar parcă începusem deodată să fiu deist! Nu-mi mai țineau de cald nici Sfintele Fecioare, nici văduvele, nici martirii, ci numai unul și singur Dumnezeu. Imi părea mai viu, mai pămîntesc și tot mai omenesc. La o adunare, la care se vorbi despre osînda și răsplata din ceruri, izbucnisem pe neașteptate:

— Cum este oare cu putință?! Să știm noi bieți muncitori să prețuim purtarea prietenului și chiar a dușmanului după dreptate, și Dumnezeu nu știe?

Un pas, doar unul, și iadul cu cerul laolaltă s-au prefăcut în țăndări, făcînd din Dumnezeu o ființă tot mai îndepărtată și mai abstractă. Ce-i pasă lui de frămîntarea lumii? In univers pămîntul nu este decît un fir de praf.

In fabrica lui Silberstein — pe strada Piotrkowska — aveam prieten și tovarăș apropiat pe Franck Dwornicki care, deși nu mai spunea nici el *Tatăl nostru,* apucase totuși pe o cale mai bună. Aveam să-l reîntîlnesc la Gorny Rynek în anul 1912 — cînd venise întîmplător la Lodz. Nu-l mai văzusem de zece ani. Abia l-am recunoscut. Se maturizase, i se îngroșase ceafa, mustățile-i crescuseră ca unui tată de familie și începuse să chelească. Dintr-o singură ochire mi-am dat seama că ajunsese un om cu greutate. După firești le întrebări: „De unde vii? Unde te duci? Ce mai faci?" Franek îmi spuse: „Ei, frate,

nu s-a schimbat nimic!" Luînd atunci un aer serios, i-am vorbit de cea mai însemnată schimbare petrecută în mine, schimbare care, bănuiam, îl va interesa enorm.

— Măi Franek, ştii că de mult nu mai sînt în partidul socialist polon şi că fac parte din partidul social-democrat?

De bucurie amicul meu nici nu mă lăsă măcar să termin:

— Nici eu!

Zînbii plin de voie bună. Ce importanţă avea „crezul cel vechi" de vreme ce lumea mergea înainte!

— Ei — l-am întrebat eu — şi care-ţi sînt vederile?

— Sînt mai degrabă ale social-democraţilor creştini!

Şi cum se dovedea că şi de data asta aveam aceleaşi crezuri, ne sărutarăm din nou şi am intrat într-o cîrciumă să bem ceva.

Trebuie să adaug aici însă că m-au influenţat mai mult cele auzite la întrunirile şi discuţiile cu tovarăşii mei, adesea mai puţin luminaţi, decît cărţile „eretice". Scriitorul devine conştient de gîndurile ce-l frămîntă abia cînd îşi scrie opera. Iar un om care gîndeşte îşi pune la încercare convingerile abia atunci cînd le confruntă cu părerile unui adversar real sau închipuit.

Şi totuşi, în ciuda tuturor greşelilor şi a primejdiilor născute din ele — cum aş mai vrea o dată să retrăiesc evenimentele acelea din Sulejów, Widzew şi Lodz!

Nu ştiu care publicist, ori naturalist, vorbind despre mijloacele prin care poate fi prelungită viaţa, demonstra că oamenii dacă vor şti că vor trăi o sută cincizeci de ani nu se vor mai teme de moarte. Probabil că acest publicist, ori naturalist, n-a preţuit prea mult trăirile. Pentru mine însă trecutul, prezentul şi viitorul sînt aşa de atrăgătoare şi de pre-

ţioase, încît nu ştiu cum m-aş putea plictisi vreodată de viaţă.

Sclaviei politico-sociale îi ţinea tovărăşie, ca o umbră, sclavia bisericii, a familiei şi a moravurilor. Restricţiile şi interdicţiile, „izvorîte din trecute vremi", sugrumau tineretul ca nişte caracatiţe monstruoase. Atît timp cît jugul cel mare e socotit o necesitate, caracatiţa nu se face simţită. Cînd însă începi să simţi necesitatea înlăturării jugului, fiinţa asta parazitară ajunge să te sugrume.

În mai puţin de un an, sub influenţa familiei unchiului urmată de a lui Lecki şi a altor tovarăşi din organizaţia de partid, am ajuns un om absolut liber. Aceasta tocmai cînd împlinisem optsprezece ani. Faptul că administraţia lui Kunitzer mă putea concedia în orice clipă iar autorităţile ţariste mă puteau aresta nu mă oprea să mă simt liber, fiindcă în lupta permanentă şi cu una şi cu cealaltă eram convins de victorie. Vedeam limpede că într-un viitor apropiat industriaşii, atît de slugarnici faţă de ţar, vor fi un fel de prizonieri. Eram liber ; ştiam şi de ce sînt liber. Cînd mi-amintesc acum cît de caraghios eram, cînd îmi amintesc sentimentul de mîndrie şi de superioritate ce mă încercau, înţeleg de ce în scurtă vreme m-am făcut nesuferit şefilor mei de la fabrică şi oamenilor „bine crescuţi".

Cel care ocupă un oarecare loc în societate şi nu ştie sau nu-şi poate stăpîni un surîs batjocoritor, veşnic întipărit în colţul buzelor, trece drept îngîmfat ; cînd însă e vorba de un individ oarecare, cu totul lipsit de importanţă, îţi spui că omul nu e tîmpit, fără îndoială, un lăudăros neruşinat. Eu puteam fi socotit că-s şi una şi alta. Pe vremea aceea ideea socialistă de transformare a lumii începuse să aibă pentru mine o mult mai mare însemnătate decît avusese odinioară izbăvirea sufletului. Păcatul nu exclude putinţa mîntuirii, dacă pocăindu-te te umileşti măcar cu o clipă înainte de moarte. Dar alta-i mîn-

tuirea din zilele noastre — mîntuirea pămîntească, făurită de propriile tale mîini. Aici orice greşeală te depărtează de ţintă şi nici o greşeală nu mai poate fi îndreptată. Ajunsesem un adept înflăcărat al noii credinţe. Credeam cu fermitate în fericitul viitor de pe pămînt. Creştea în mine luptătorul care ştie că va înfrunta cu mîndrie, cu bucurie, toate greutăţile ce-aveau să vină în mod firesc. *Mazurul în căţuşe*[1] al lui Warynski, iată imaginea fidelă a stării mele de spirit.

Trăisem zile pline de bucurie şi ca fiu al bisericii, dar fusese o bucurie stranie, care ţinuse de la o sărbătoare catolică pînă la altă sărbătoare catolică la care luam parte, fie-mi iertată comparaţia, de sub ferestre obloniţe, ca zdrenţăroşii la nunta bogatului. Era bucuria umilirii, bucuria înjosirii. Acum ajunsesem stăpînul potenţial al cerului şi al pămîntului. Împărăţia mea trebuia de-abia s-o cuceresc, e drept, dar pornisem la drum, nădăjduind într-o victorie grabnică. Eram atît de „fanatic" încît nu mi-aş fi dat soarta pentru toate bogăţiile lui Kunitzer.

Nici traiul de fiecare zi nu mi se mai desfăşura prea rău. Începusem să cînt în orchestra fabricii, ceea ce îmi mai rotunjea veniturile cu zece groşi. Acum cîştigul meu pe o săptămînă încheiată era trei ruble şi nouăzeci de copeici. Din simbria asta — am făcut economie la sînge şi vreme de trei luni n-am mîncat decît pîine şi surogat de ceai îndulcit cu zaharină — mi-am plătit toate datoriile, mi-am cumpărat două cearşafuri şi două schimburi, ghete cu căpute hamburgheze, un costum de lucru, iar pentru toamnă o mîndreţe de costum de stofă „kamgarn" pe care am dat şase ruble şi douăzeci de groşi. Mi-am mai cumpărat o cămaşă cu guler tare, un papion negru, o pălărie castanie, nişte manşete scrobite şi cei mai scumpi butoni pe care i-am găsit prin pră-

[1] Poezie revoluţionară scrisă de Warynski în închisoare.

vălii. Am cheltuit aproape cincisprezece ruble, ceea ce reprezintă pentru mine o avere. Cu hainele cele noi, de om serios, și tuleiele care începuseră să-mi crească și pe care nu mă îndurам, de mîndru ce eram, să le dau jos, nu le mai îngăduiam celorlalți să mă tutuiască sau să mă strige „băiete"! Crescusem, mă maturizasem; acum nu numai cei din jur mă socoteau mai copt, ci chiar eu mă simțeam ajuns o persoană matură. Ideile mi le puteam exprima cu un ton mai grav. Ce să-i faci, are însemnătate nu numai ce se spune, dar și cine spune. Chiar lucrurile banale, dacă sînt expuse de un om cu autoritate capătă culoare, în timp ce cuvintele originale în gura unui oarecare, iscă nedumerire, bănuială. Și pe bună dreptate: nu merge floarea la cojoc!

Acum, puteam să ies din mahalaua mea și să mă avînt în lumea largă, în orașul Lodz. Cunoștințele politico-sociale, ori științifice căpătate pînă atunci îmi fuseseră întregite de poezie: citisem un volumaș de cîntece revoluționare și poezii interzise, editat în străinătate. Bineînțeles nu lipsea din ele nici *Prometeu* [1].

Prima mea grijă a fost să-l vizitez pe Franek Skrobinski care lucra la „Francezi", iar prin el luai contact cu toți oamenii din Sulejów, care munceau la Scheiller, Grohman, Steinert, Kinderman, sau Leonard...

Franek ajunsese un bun specialist și cîștiga cinci ruble pe săptămînă. Avea o cameră a lui, mare și luminoasă, pe strada Rzjowska, unde locuia cu maică-sa și cîțiva sublocatari și sublocatare. Marea lui plăcere era să cînte la acordeon... Într-un cuvînt, Franek trăia bine, iar de sărbători își transforma casa într-un club al tinereții.

Fetei lui Pietrusinski îi mersese vestea la Sulejów că ar fi o destrăbălată, ca tuturor celorlalte fete care

[1] Poezie revoluționară cuprinsă în volumul I al *Culegerii de poezii* editată de P.P.S. la Londra.

lucrau la fabrică. Nu era însă adevărat. Petrecerile tineretului muncitor, întocmai ca şi munca în comun, la fabrică, sînt un lucru bun. În orice colectiv de acest fel, în ultimă instanţă, linia de gîndire şi de acţiune e imprimată de cei mai progresişti, de sufletul lor curat. Haimanalele şi depravaţii, înainte de a fi eliminaţi, dau naştere doar unor neînţelegeri trecătoare, dar şi astea în cele din urmă au o acţiune de imunizare ca vaccinul.

Mă primiră cu cinste şi prietenie, ca pe un om „cult". Am băut cîte un pahar de votcă, am dansat, am cîntat „vocea a doua" la *Cîntecul tînărului osîndit* şi *Cîmpia nesfîrşită*. Discuţiile despre literatură n-o interesară decît pe domnişoara Stefa — vara lui Franek, servitoare la cineva din oraş. Domnişoara Stefa îmi mărturisi că are cinci cărţi minunate în cufăraşul ei, pe care însă nu le citise. Nu ştia nici măcar cine erau autorii! A făcut ochi mari cînd a aflat că există specialişti care se ocupă cu asta, dar n-a contenit să-mi laude cărţile. Stefka îmi plăcea. Îi povestii tot soiul de drăcovenii, ba vorbii cu ea chiar de Sfînta Genoveva! Nu izbutirăm însă să legăm o conversaţie mai vie. La despărţire mi-a spus că nu-mi poate arăta chiar în ziua aceea preţioasele ei cărţi, pentru că stăpînilor ei nu le place să vadă lume străină în bucătărie.

De văzut le-am văzut însă în duminica următoare. Erau legate pe jumătate în piele maron şi aveau marginile şi titlurile aurite. Ne plăcură tuturor. Conţinutul lor însă, nu prea interesa pe nimeni. Din toţi cei de faţă aproape nimeni nu citise niciodată o carte. Iar de răsfoit le răsfoiau numai pe cele cu poze! Patru din volumaşe purtau acelaşi titlu: Maria Konopnicka — *Poezii* [1]. Al cincelea, mai mare, dar

[1] Maria Konopnicka (1842—1910) mare poetă şi nuvelistă poloneză, în a cărei operă se oglindeşte mizeria şi suferinţele poporului.

mai puţin pretenţios ca aspect purta inscripţia: Klemens Junosza — *Monologuri*[1]. Numele poetei îl ştiam, de cînd citisem *Cînd a plecat Stach la război* şi sigur pe mine am vorbit despre ea ca despre un al doilea Mickiewicz. Cînd am dat de o poezie cunoscută le-am explicat-o citindu-le cum mă pricepui, dar fără să deştept un interes prea mare. Majoritatea celor din grupul nostru citeau foarte prost, iar unele femei erau analfabete. Cu toţi aşteptam, ca pe ghimpi, adevărata petrecere care avea să urmeze: dansul şi jocurile „de-a bila de aur" şi „de-a cenzura". În toiul petrecerii cineva zvîrli cărţile pe prichiciul umed al ferestrei. Le-am şters grijuliu cu mîneca, ţinîndu-le pe toate grămadă subţioară, şi m-am apucat să le frunzăresc, volum după volum. Poezia Mariei Konopnicka nu mă impresionase prea mult. Îl preferam pe Niemojewski[2]: „Pe stradă, oamenii buluc... Nu vor să muncească? Dumnezeu să-i ştie!" Privisem totdeauna cărţile — începînd cu Duninul bunicii — cu aceeaşi duioşie, ca pe nişte fete. La un moment dat Stefka se apropie de mine şi bucuroasă că sînt mulţumit, îmi spuse ceva. Eu însă nu i-am putut răspunde nimic, mi-era gîndul aiurea. Îmi amintisem de Sulejów, de nunta lui Grzelczak, de oraţia de nuntă a domnului profesor Kowalski. Mă vrăjise izvorul artei acestuia: monologurile lui Klemens Junosza:

— Hei — strigai eu deodată — domnişoară Ştefania, Josik, Franek, ascultaţi! Şi începui imitînd glasul domnului Kowalski, să citesc cu accentul din Pieczkow.

Mă înconjurară toţi, privind uimiţi cînd cartea cînd pe mine şi întrebîndu-se dacă nu mă prefac oare

---

[1] Klemens Junosza (1849—1898) adevăratul lui nume Klemens Szanjowski; romancier şi nuvelist, autor a numeroase monologuri umoristice foarte populare.

[2] Andrzej Niemojewsky (1864—1921) poet şi publicist polonez; atacă în operele sale, teme contemporane.

că citesc. Să te ţii petrecere, rîs şi voie bună! Parcă eram la Wodny Rynek, de Rusalii, cînd venea circul ambulant. Felek Wypych, mai cu moţ, îmi luă cartea şi citi, destul de binişor *Vînzătorul de vechituri,* deşi nu se prea pricepea să vorbească cu accent evreiesc. Am rîs şi eu, dar nu din inimă, ci silit parcă de rîsul lui.

La cererea tuturora, cartea îmi fu restituită, am fost rugat s-o citesc şi eu o dată. Domnişoarele au dat chiote de bucurie:

— Dar e grozav! Parcă ar fi Avram! Uite, i s-a lungit nasul şi i-a crescut barba!

Încîntată, Rozia Pawlikiewiczewna mă apucă de bărbie, iar Franek începu să cînte *Malgorzatka* la acordeon. Dansarăm cu o îndoită mulţumire. În pauze, ba chiar şi în timpul dansului, fetele şopteau versuri care li se întipăriseră în minte şi mereu izbucneau din nou rîsete. Cartea îi fermecase pe toţi. Începu să plouă cu întrebări: Mai sînt cărţi ca asta? De unde se pot căpăta? Cît costă?

Voiam să-i conving pe toţi — cum voiam de altfel să mă conving şi pe mine — că şi Konopnicka era vrednică de a fi citită. Făceam, credeam eu, o alegere nimerită citindu-le *Odăiţa de la subsol.* Poezia asta mă emoţionase. Le-am citit-o tare, s-o audă cu toţii. Dar, vai! Nu i-a impresionat! Prima generaţie de tineri veniţi proaspăt de la ţară, la oraş, nu ştiau ce înseamnă umezeala subsolurilor. Stăteau pe la mansarde, claie peste grămadă, iar cea mai mare parte din viaţă şi-o petreceau în fabrică, unde lucrau mai mult de zece ceasuri pe zi; de sat şi de pădure erau sătui pînă în gît.

„Frumos" au spus cu toţii, dar cam cu jumătate de gură, şi au cerut să le mai citesc o dată monologurile.

Prestigiul meu creştea mereu. Franek şi Felek, ca muncitori calificaţi şi candidaţi la însurătoare, aveau o situaţie clară. Eu însă, ca simplu lucrător la secţia

de înnălbire, nu aveam nici un viitor şi era limpede că aşa o să mă duc de rîpă. Ce s-au gîndit băieţii ? Să-mi asigure un viitor mai bun ! Dar e uşor de zis ! O pornisem prost de la început, iar acum cînd cîştigam aproape patru ruble pe săptămînă, nu era s-o iau de la capăt, doar cu trei ruble ! Şi-apoi de unde ştie omul ce-l aşteaptă ? Cînd soarta lui atîrnă de maistrul şef ! Am zîmbit, tăcut, le-am preţuit prietenia, dar mă gîndeam cu cine să încep, cui să-i deschid primul, un orizont mai larg. Pe Franek îl stimam. Cîştiga bine şi-şi arunca tot cîştigul pe fereastră ca un fecior de bani gata şi nu ca un fiu de muncitor. Avea acordeon dar voia să-şi cumpere şi un gramofon, ca să danseze şi el, nu numai alţii. La Sulejów oamenii vorbeau de camera lui ca de Sodoma şi Gomora! Franek ştia, ca şi Felek de altfel, că sînt socialist. Discutasem de multe ori toate problemele, rămăsese doar să se facă formele pentru înscrierea lor în partid. Stătusem de vorbă în postul cel mare cu fiecare dintre ei în parte, aşa cum cerea statutul ! Felek îmi spusese că-i gata la orice, dar că lucrează la Steinert, printre femei, şi femeile nu-şi prea ţin gura. Deci nu poate fi încă vorba de înfiinţarea unui cerc acolo ! Franek — deşi ispitit de propunerea mea şi măgulit de încrederea pe care i-o acordam — era încă foarte prevăzător. Dacă era vorba de învăţat şi de plata unei cotizaţii de doi zloţi pe lună, era gata, zicea el, şi o va face bucuros dar numai prin mijlocirea mea. Nimeni să nu afle nimic ! Nici măcar Felek. Era, precum se vedea, un om copt la minte, un om care ştia ce vrea. Eu nu eram aşa : puneam totul pe-o singură carte, sigur de victoria pe care o vedeam parcă înaintea ochilor lor. El mergea numai „la sigur". Voiam să aprind în el flacăra îndrăznelii, şi-mi pierdusem răbdarea. „Viitorul e al celor curajoşi !" ziceam eu, dar el nu ieşea din ale lui. „E bine — zicea el — să ştii multe, dar de vorbit să vorbeşti puţin, ca la fabrică." Îmi povestise că

fusese la ei acolo unul care cunoştea meseria, cu toate chiţibuşurile ei la fel de bine ca şi meşterul, dar care acum nu mai era la „Francezi"... Iată de ce el, la fabrică, se face că nu ştie nimic; doară dacă maistrul lipseşte ori n-are chef de lucru, îl înlocuieşte, dar şi atunci îl pisează într-una cu tot felul de întrebări, ca unul care se teme să nu facă vreo prostie. Pentru că el n-avea poftă nici pretenţia să schimbe lumea! O accepta cum era. În casa lui făcusem, indirect, legături cu oamenii din fabricile lui Silberstein şi John, de pe strada Piotrkowska. Drumurile noastre se despărţiseră însă curînd, iar prietenia noastră mai dăinuia doar din obişnuinţă. Într-una din înflăcăratele noastre discuţii, îmi spuse: „Ce, crezi că vă sînt duşman?" Nu, nu-l puteam învinui de asta pentru că năzuinţele noastre i se păreau drepte. Numai că le sprijinea cum le sprijiniseră cîndva industriaşii liberali...

În timp ce eu toceam de zor la *Manifestul Comunist,* fără să cunosc măcar istoria mişcării muncitoreşti şi fără să am habar de cele mai elementare noţiuni de economie politică, Franek, de acord cu toţi ai lui, s-a înscris la un curs seral (singurul din Lodz). Cu timpul, la fabrică i s-au dat slujbe tot mai bune, iar în perioada de haos economic care a urmat primului război mondial şi-a făcut o mică ţesătorie. A pierdut-o, e drept, cînd cu criza din 1929, dar în schimb a cîştigat o vastă experienţă, cum era şi firesc, de altfel.

Ne-am reîntîlnit după douăzeci şi opt de ani, din întîmplare, în strada Krolewska din Varşovia pe unde se rătăcise mînat de noi planuri, şi ne-am îmbrăţişat. De vorbit, n-am vorbit prea mult: doar cîteva fraze, ca să vedem ce devenise fiecare între timp. El, sprijinit de nişte neamuri bogate ale lui şi ale soţiei, era pe cale să ajungă milionar, în timp ce eu, după un stîngaci debut literar, mînuind pîrghia ce-avea în curînd să îndrepte Polonia pe o cale nouă,

eram, ca întotdeauna, un candidat permanent la puşcărie.

Tot timpul cît am stat de vorbă, Franek a clipit des din ochi, prevăzător. Intrarăm la cîrciuma lui Wrobel, pe strada Mazowiecka, ne mai spuserăm unul altuia cîte ceva, şi ne luarăm rămas bun fără păreri de rău, deşi simţeam bine că nu ne vom mai vedea niciodată. E drept că meşteşugul meu scriitoricesc îi inspirase oarecare respect, dar dorea să afle, aşa cum îi era obiceiul, şi ce venituri am.

— Cîştigi bine cu cărţile ?

— Un taior pentru nevastă...

Franek, industriaşul, abia de-şi stăpîni o exclamaţie de dispreţ, dar nici eu nu-mi ascunsei zîmbetul batjocoritor :

— Din ţesătorie ai mai salvat ceva?

— Atît cît mai trebuie ca să trăiesc...

Trăia, era limpede, şi chiar destul de bine!

POLITICA

De cîteva luni veneam şi plecam de la fabrică pe întuneric. Pînă şi sîmbătă, cînd sfîrşeam lucrul pe la cinci — deci cu două ore mai devreme ca de obicei — ieşeam afară cînd sta să se întunece. Fiorii primăverii ne sporeau aleanul după o lume mai luminoasă, după un strop înviorător de soare, după sfioasele raze care se strecurau cu zgîrcenie prin ferestrele de fier, cu geamuri colbuite, ale fabricii. Şi iată că de lăsata secului, ieşirăm pentru întîia dată de la lucru la lumina zilei şi văzurăm cum din pămînt ieşeau aburi groşi şi miresme. Ne îmbăta mirosul bălegarului proaspăt vînturat, aroma butaşilor tăiaţi, reavănul pămîntului abia arat şi cimbrul ce stăruia din anul trecut pe pajişte.

O Sulejów! Verdele de smaragd al agrişelor tale, aurul firelor tale de iarbă care străpung ţarina mohorîtă ca nişte ace, mlădiţele tale de salcie mustind de sevă şi numai bune de meşterit fluiere! Dar ciocîrliile şi berzele tale! Dar lipanii şi porcuşorii din Pilica umflată de primăvară! Cît ai fi fost de oropsit şi tot aveai pe masă bucate din belşug!

Primăvara la Lodz era şi mai frumoasă. Numai de-ai fi avut mai multe vieţi te-ai fi putut bucura de

toate. La Widzew, în afară de activitatea organizatorică obişnuită, luase fiinţă deocamdată în casa Schubert, un cerc de muzică cu concursul orchestrei fabricii, cerc care se transformase treptat-treptat într-un fel de club politico-artistic. Doamna Schubert, o văduvă cultă şi cu o înaltă conştiinţă cetăţenească, copleşită de grija pîinii pe care trebuia s-o cîştige pentru cei trei copii ai ei, atît de talentaţi, nu le putea da o educaţie corespunzătoare. Iată de ce visa, împreună cu noi tinerii, la vremea nu prea depărtată cînd fiecare va putea avea de la viaţă tot ceea ce merita, după însuşiri şi vrednicie. Despre poziţia duşmănoasă a părinţilor faţă de năzuinţele progresiste ale copiilor — problemă atît de discutată peatunci în lumea intelectualilor — nu se vorbea aproape deloc în păturile muncitoreşti. Am văzut uneori părinţi care nu se înţelegeau între ei, alteori, bărbaţi nepăsători, dar mamele proletare, toate cîte le-am cunoscut, au luat totdeauna partea copiilor, dacă nu din convingere, cel puţin din dragoste. În ceea ce privea problemele politice şi sociale doamna Schubert era mai tînără chiar decît copiii ei. Aveam amîndoi un fond comun de sentimente patriotice: tradiţia răscoalelor, de unde acelaşi grai şi acelaşi optimism în gînduri: „Nu! n-a fost nici cînd pe lume ţară mai minunată decît Polonia!..." De asta nu se îndoia nimeni dintre noi, iar presa de partid ne întărea credinţa. Chiar şi opiniile exprimate de ziarul *Przedswi*[1] asupra politicii externe ne erau apropiate, păreau izvorîte din inima noastră, a celor din Sulejów.

Nu de mult, am dorit să retrăiesc emoţia care mi-o provoca pe-atunci lectura literaturii ilegale: din păcate însă, n-am găsit în toată Varşovia nici măcar un număr din *Robotnik*. Toate arhivele au fost distruse de hitlerişti. Ce dor îmi era să mai văd numă-

[1] Zorile.

rul 25 — număr jubiliar, primul pe care l-am ţinut în mîini — precum şi celelalte trei sau patru numere următoare, în care mi s-a publicat mie şi lui Lecki o corespondenţă din Widzew! Din tot ce am citit pe atunci nu mai ţin minte nimic. Doar două fapte, împrospătate mai tîrziu în închisorile de la Sieradz şi la „Butîrki" din Moscova, le voi ţine minte cît voi trăi. Primul e războiul cu burii. *Gazeta Swiateczna* [1], *Tygodnik Ilustroweny* [2] şi *Rozwoj* [3] nu-şi precupeţeau cuvintele de simpatie pentru poporul acela muncitor şi liber, nici cele de înfierare a sălbaticilor cotropitori. Cum toţi eram de partea burilor, dorindu-le victoria, am fost foarte mirat cînd *Przedswit* — care apărea la Londra şi era deci cel mai bine informat — ne-a prezentat chestiunea într-o lumină cu totul alta. Din toată vorbăria ţin minte numai ce m-a izbit mai mult: că dacă burii se vor preda, va fi mai bine de Polonia.

Aruncam, pentru prima dată în viaţă o ochiadă în culisele politicii internaţionale şi nu mai puteam de mîndrie că stăpînesc problema în fond, nu ca alţii, superficial.

Un al doilea articol de neuitat a fost din *Robotnik* despre Puşkin. Din şcoală îl ştiam numai pe Crîlov — ale cărui fabule le recitam în gura mare pentru plăcerea mea — şi pe Colţov, care-mi era la fel de apropiat. Pînă azi nu cunosc un alt poet mai pastoral, în afară poate de Esenin, care, în unele din operele lui, se adresează la fel de sugestiv sufletului meu de ţăran. Despre Puşkin spicuisem cîte ceva în *Robotnik*.

Începusem să am succes, mă umflam în pene pe zi ce trecea, şi aş fi vrut să afle şi cei de la Sulejów de isprăvile mele. La fabrică, în loc tăinuit, păs-

---

1 Gazeta de sărbători.
2 Săptămînalul ilustrat.
3 Propăşirea.

tram pentru amici un vraf întreg din publicaţiile partidului, iar în minte tot ce nu se tipărea din pricini conspirative, ori din lipsă de spaţiu. Iată cu ce ştiam că îmi voi putea cîştiga şi mai mult stima tatei şi încrederea celor de seama mea. Doar nu mai era vorba de basme, ca cele spuse odinioară, lîngă clopotniţă, ci de adevărate pregătiri de revoluţie, cu succes neîndoielnic — revoluţie cum nu mai văzuse pînă atunci Polonia.

Într-o noapte de vineri spre sîmbătă plecai cu trenul la Sulejów, iar în zori eram acasă, îmbrăcat ferches, de parcă aş fi trăit toată viaţa la Lodz. Îmi pusesem la gît fularul de mătase, ca să nu-mi murdăresc gulerul cămăşii — iar manşetele care ieşeau din mîneci albe ca neaua, lăsau să mi se vadă butonii asortaţi cu iscusinţă. În buzunar aveam trei ruble: deci călcam şi mai sigur!

Întregul Sulejów, cu biserică cu tot, Sulejówul care în mintea mea crescuse cît un uriaş în timpul celor cincisprezece luni de lipsă, mi se părea acum aşa de mic! Era o jucărie, numai bună s-o acoperi, ca în basme, cu un clopot de sticlă! Căsuţa noastră joasă, mică, bună parcă pentru pitici, avea un iz de var proaspăt şi de aluat aromat. În vatră trosneau vreascurile aprinse gata să încingă hora într-un foc zdravăn. Văzîndu-mă, mama lăcrimă, în timp ce eu — nărav mai vechi în astfel de prilejuri — înţepenii cu ochii în tavan. În locul vorbelor, ce-mi picurau cu greutate din gură, am revărsat darurile şi ca din senin porni ciripitul copiilor din paturile lor — pui de vrabie în cuiburi. Într-o clipă mă înconjurară cu toţii, în cămăşuţe; ciorovăiala le fu scurtă; apoi se aruncară asupra comorilor strălucitoare. Bun sosit, sfios de altfel, nu-mi urară decît cînd îi certă mama: prichindeii nu ştiau bine dacă trebuie să-mi sărute şi mîna, aşa cum se cuvine faţă de oamenii mai vîrstnici...

Zorile începeau să îmbrace cu purpură zidurile caselor de peste drum — pe care abia le desluşeam din verdeaţă. Încă o clipă şi soarele va pluti deasupra Pilicei. Ca bună păstrătoare a rostului în viaţă, mama îşi aminti la timp că trebuie adusă apă din rîu, înainte de revărsatul zorilor. Cine se spală în Sîmbăta Mare cu apă din Pilica scapă de buboaie... Apucînd aşa dar urciorul, alergai după leacul rîvnit. În drum, lîngă podul de piatră, întîlnii o sumă de vecini şi cunoscuţi. Mamelor şi femeilor în vîrstă le-am sărutat galant mîna, iar în faţa celor tinere şi a domnilor vîrstnici m-am înclinat doar, respectuos. Cui îmi întindea mîna i-o strîngeam cu amîndouă mîinile — în semn de mare cinste. Greu însă să-l mulţumeşti pe Blazej Koprytkiewicz, om trecut de şaptezeci de ani şi stăpîn din moşi strămoşi pe bucăţica lui de pămînt!

— Timpuri noi! a bombănit el. Şi-a pus pălărie şi îţi smuceşte mîna cum trag dulăii de maţe!

La întrebări răspundeam pe scurt: ardeam să cuprind întregul Sulejów cu văzul, cu mirosul. Eram ca un cîine slobozit din lanţ ce vrea să adulmece totul dintr-odată. În cîteva ore, plimbîndu-mă de-a lungul sălbaticelor coturi ale rîului, am colindat toată valea însoţit de ecouri, am cutreierat pădurea cu izvorul ce-şi pierdea urma sub pămînt şi văgăunile cu carierele de piatră; apoi am trecut pe sub turnurile străvechii mănăstiri a cisterţienilor [1], şi m-am căţărat pe movila aceea înaltă şi nisipoasă de unde, ca o bilă, te puteai da de-a rostogolul pînă la poale, alegîndu-te cel mult cu cîteva cucuie.

Dar seriozitatea mea de activist politic şi — pentru prima oară în viaţă — grija de haine, nu-mi în-

[1] Ordin călugăresc, care îşi trage numele de la mănăstirea Cisterium de lîngă Dijon, unde a luat fiinţă, cunoscut ulterior ca Bernardini. Aici e vorba de ruinile unei astfel de mănăstiri clădită în anul 1176 de către Kazimir cel Drept.

găduiră să mai încerc joaca de odinioară. Şi uite cum, dintr-o pornire de măscărici şi din snobism, renunţă omul la plăceri nevinovate şi fireşti, pierzînd totul, pînă şi vioiciunea!

Ecourile trecutului răsună şi azi în mine atît de viu şi de tulburător că-mi sfîşie fiinţa. Inima îmi zvîcneşte ca nebună. Nu mai sînt singur, ci însoţit parcă de mine, cel ce am fost în feluritele timpuri ale vieţii mele.

Colo, lîngă izvorul ce-şi tăinuieşte firul sub pămînt, porneşte un curs de ape subterane. Turnurile mănăstirii de dincolo au fost durate cu vreo şase veacuri în urmă în sînul unor păduri în care nu călcase pînă atunci picior de om. Pe vremea aceea Sulejówu! era o insulă între apele Czarna, Lucionza şi Pilica. Rîuri uriaşe, păduri în care mişunau jivinele...

Aflasem acestea din gura tatii, care îmi povestise totul în ceasurile de neuitat cînd plecam numai noi doi după ciuperci sau nuci, ori după lungi mlădiţe de alun, bune de undiţe. Acum însă mi se părea că am văzut totul cu proprii mei ochi. Pierdut în natură, uitasem trecutul şi nu-mi dădeam seama că ar putea exista şi un sfîrşit: eram parcă dincolo de orice început şi de orice sfîrşit...

Ies în întîmpinarea tatii care se întoarce de la lucru. Drumul trece tot prin bătrîna pădure cu copaci falnici în mijlocul căreia se cască golul unui lot de curînd defrişat — parcă pentru a-i arăta, prin goliciunea şi pustiul lui, şi mai bine bogăţia. Dacă n-ar fi croncănitul rar şi întretăiat al ciorilor ce-şi fac cuiburi în adîncul ei, ori săgetatul păsăretului prin luminişuri, ţi s-ar părea că eşti pe altă lume. Aştept întîlnirea cu nerăbdare şi cu inima îndoită. Aş vrea să discut cu el serios unele lucruri de care mi-a vorbit chiar el, în istorioarele morale, la un păhărel, cînd era în toane bune. Sînt sigur că nu-i sînt străine năzuinţele noastre, dar cum le va primi oare, venind de la mine? Tocmai cînd să mă apropii de pîrîiaşul

cristalin care taie pădurea în două şi şerpuieşte cu un murmur uşor printre arinii din lunca întinsă ca o panglică, îl zăresc de partea cealaltă. Se descălţa... Am sărit în apă cu atîta bucurie încît stîrnii în jurul meu o ploaie înspumată de stropi.

— Ho, ho! Potoleşte-te!

Îi luai mîna să i-o sărut, cu aceeaşi smerenie cu care sărutam nu demult mîna popii. Gestul meu nu-i plăcu însă; pentru prima oară în viaţă ne sărutarăm şi ne îmbrăţişarăm din toată inima.

— Cîte griji am avut pentru ucenicia ta! Şi iată că n-a trecut anul şi arăţi ca un lucrător adevărat! Da, da, nu mai e ca pe vremuri. Dar trebuia să înveţi. Înveţi tu oare?

Am început să-i povestesc, la nimereală, de şcoala pe care o urmez şi, ca să-i dovedesc că nu-mi pierd vremea, am scos din buzunarul de la piept un teanc de broşuri. Tata le luă, se uită la titluri, citi două poezii antiţariste, şi făcu cu mîna un gest ca şi cum avea de gînd să-şi facă cruce. Părăsirăm drumul fără să scoatem o vorbă, intrarăm în desişul din marginea pădurii şi ne aşezarăm pe frunzele uscate. De martori, nu ne era teamă. Eram acolo în pădure, în Sîmbăta Mare! Tatei îi tremurau mîinile de tulburare. Întorcea paginile nervos, aprins la faţă.

— Am ajuns aşa departe? întrebă el.

— Peste un an-doi, tot oraşul va fi gata. La Varşovia, merge şi mai bine!

Zîmbind, tata întinse mîna după chibrituri.

— Mai înţelept ar fi să le ardem, să nu rămînă nici urmă de ele...

În clipa următoare, broşurile erau din nou la mine.

— Ori — adăugă tata — dă-le înapoi de unde le-ai luat...

Am răsuflat uşurat. Ne îndreptarăm spre casă, apropiaţi dar cam nemulţumiţi unul de altul. Era limpede ca lumina zilei: din pricina mea, toată miş-

carea i se părea tatii neserioasă! Mă aşteptam să-l aud întrebînd: „Cine-i deşteptul care ţi le-a dat?"

Am mers mult timp tăcuţi. Abia ajunşi pe cîmp ne-a mai înviorat puţin viersul ciocîrliilor.

— Nu le-ai arătat mamei? Bine ai făcut! S-ar fi necăjit. Au fost alţii şi mai deştepţi ca voi, dar n-au rămas din ei decît ciolanele. Ţii minte manevrele? Ce forţă?... Cum să porneşti cu sapa împotriva soarelui? Ştii să citeşti o hartă? Nu cred în nici un fel de răscoală. Bunicul a luat parte la amîndouă şi din cauza lui am ajuns în mizerie. Pe timpul celei de a doua răzmeriţe, aveam zece ani şi am auzit multe... E bine să ştii ce se întîmplă în lume, dar e mai bine să nu-ţi bagi nasul în roata morii, că-ţi taie capul. Invaţă să scrii şi să socoteşti ... în ziua de azi nu ajungi departe dacă nu cunoşti fracţiile...

Din păcate „realismul" tatii nu-mi zdruncinase simţămintele realiste moştenite de la bunica Babina care, tinzînd spre ţeluri măreţe, sublime, nu da două cepe degerate pe traiul pămîntean. Mă chinuise dorinţa să scriu manifeste şi izbutisem în curînd să le scriu — ce-i drept, cu greşeli de ortografie... Învăţasem pe de rost *Manifestul Comunist,* care era pentru mine cel mai de seamă poem şi care ţinea locul Noului Testament. Abia între zidurile temniţei, în lipsa altui cîmp de activitate mai vast şi călcîndu-mi principiile, am început să mă ocup şi de ştiinţele formale. Dar odată „liber" m-am înhămat la treaba „cea mai importantă" şi am uitat să-mi legalizez cunoştinţele printr-o patalama cu peceţi...

În închisoarea din Sieradz, în 1903, sub îndrumarea unui tînăr bundist [1], am învăţat aritmetica, gramatica rusă şi cîteva noţiuni de limbă germană. Tînărul meu prieten îmi trimitea problemele cu explicaţii ajutătoare într-un caiet pe care-l lăsa în jos pe fereastră legat cu o sfoară de la etajul întîi la parter.

[1] Membru al partidului socialist de dreapta evreiesc.

Lucrările mele luau același drum înapoi, la el. Uneori îi vedeam chipul de apostol, în dosul gratiilor. Din păcate, nu-i mai țin minte numele. Algebra, geometria, trigonometria și gramatica polonă, le-am învățat foarte serios, doi ani mai tîrziu, în închisoarea din Kalisz, ajutat de frații Rotemberg, din Kalisz. La Kiev, prin anul 1909, unde mă aflam nu din voia mea, am fost convins să-mi dau bacalaureatul, și să trec peste un an la studii mai înalte. Vrînd-nevrînd am muncit un timp, dar cînd am văzut textele de limba rusă, care-mi erau atît de puțin familiare, am renunțat definitiv. De ce să buchisesc, ziceam eu, *Cîntecul despre oastea lui Igor*, cînd mă așteaptă atîtea probleme importante? Azvîrlii cartea cît colo și apucîndu-mă iarăși să activez, îmi pregătii din nou drumul spre închisoare.

Veni și anul 1918 care aduse cu el „neatîrnarea". Un tovarăș pe care-l cunoșteam bine — profesorul Ettinger — îmi dădu posibilitatea să studiez la *Universitatea Liberă* [1] fără să-mi dau bacalaureatul și examenul de admitere.

— Trei-patru ani de muncă, seara, și-ți vei lua diploma, croindu-ți, datorită ei, drum spre noi succese intelectuale!

Am rîs cu poftă. Că doar nu coboram în stația „Neatîrnarea" [2] și nu aveam de gînd să mă odihnesc. Iar vremea să ies la pensie nu venise încă. Cînd pregătești asaltul, tot mai plăcut e în tranșee.

Au trecut de atunci douăzeci și opt de ani. Polonia merge astăzi în același pas cu Uniunea Sovietică. Pot în fine să visez o viață tihnită, de odihnă, dar

---

[1] *Universitățile Libere* s-au înființat în Polonia după primul război mondial și și-au dus activitatea printre muncitori în multe centre industriale. Scopul lor a fost ridicarea nivelului cultural al muncitorilor.

[2] Aluzie la cuvintele lui Pilsudski care, trădînd socialismul, spusese că el coboară din tramvaiul roșu în stația Neatîrnarea.

mai sînt de rezolvat probleme importante. Libertatea instituită numai pe o jumătate de glob, este o libertate parţială. Ea va fi deplină numai cînd va cuprinde omenirea întreagă.

Tata ar fi fost mai practic decît bunicul şi cu mine. El n-ar fi învăţat numai fracţiile ci şi-ar fi luat şi doctoratul. L-ar fi mulţumit poate mai mult ca morăritul. Dar poţi să ştii! La moară, departe de familie, l-am văzut muncind cu rîvnă şi cîntînd vesel. Iar de cîntat, aşa fără motiv, nu cîntă decît oamenii fericiţi.

Eu am făcut întotdeauna ce mi-a plăcut. Însă pe vremea aceea nu prea puteam să-mi aleg locul de muncă. Uneori eram pus în situaţii extrem de neplăcute. Dar chiar dacă mi-era dat să călătoresc pitit într-o căruţă, mă instalam aşa de bine, că izbuteam s-o zbughesc pe la stînga tocmai cînd se răsturna în şanţul din dreapta.

Sînt momente în care mi se pare că zilele cele mai fericite au fost tot cele de la Sulejów, cînd hoinăream în halatul de barchet al mamei prin Văgăunile Popii de pe malurile Pilicei, mînîndu-mi cîrdul de gîşte. Cu toţi sîntem înclinaţi să preţuim mai mult decît s-ar cuveni bucuriile trăite în copilărie. Greşim însă. Cît timp eşti încă „verde" toate bucuriile trec aşa cum se perindă pe dinaintea ochilor peisajele văzute din avion, şi le guşti aşa cum gustă tinerii înflăcăraţi un poem pretenţios sau o carte de ştiinţă. Copiii sînt lacomi şi înghit cele mai alese bucate ca pe un borş obişnuit. Dacă e vorba să te bucuri pe deplin şi cu adevărat de aşa zisele daruri divine, aşteaptă pînă ajungi bunic. Ia seama însă, nu aştepta prea mult, ca să nu rămîi cu buzele umflate.

M-a impresionat faptul că tot ce se leagă de trecut ţi se pare interesant. Chiar cînd e vorba de camera cu „gaze" bineînţeles în cazul în care ai scăpat

de Zyklon [1] ! Primăvara anului 1899 mi-a rămas întipărită în minte ca o deosebit de scumpă amintire. Trăiam într-o continuă stare de ameţeală, cum trăieşte doar pilotul, care a pornit în zbor în jurul lumii cu gîndul să bată recordul la viteză. Nu mai vedeam decît măreţul nostru ţel ; pe lîngă el nu mai exista nimic, nici măcar omul din mine, deşi lucram la fabrică vreo treisprezece ore pe zi, după care mai îmi trebuia timp ca să mă spăl, să mă îmbrac şi să mănînc. Din cele douăzeci şi patru de ore ale zilei nu trăiam decît vreo şase ceasuri, noaptea dormeam buştean — visam rar şi mă trezeam automat la primul licăr al luminii aprinse de gazdă. Munca în fabrică — o grea necesitate, o corvoadă — trebuia s-o împlinesc în afara zilei mele de muncă adevărată, adică după ora şapte seara. Cu toate acestea, eram atît de viguros, încît ajutat şi de sistemul de producţie, mecanizat, reuşeam să depăşesc cu mult norma minimală de lucru. Dorul de muncă se năştea în mine însă abia după ce părăseam uzina. Vai, cît de nerăbdători eram noi, activiştii, să lucrăm. Aveam mereu ceva atrăgător de citit, de meşterit, ori de organizat. Învăţam să cîntăm, ţineam adunări în care ne îmbogăţeam cunoştinţele sau învăţam pe alţii ce ştiam, şi eram aşteptaţi ca popa cu colindul de Crăciun, la Sulejów. Pe deasupra, mai erau şi fetele... Pe vremea aceea nu intraseră încă femeile în partid. Prietenele mele deşi nu erau nici măcar simpatizante ale mişcării în înţelesul de atunci al cuvîntului, făceau ochii mari cînd le vorbeam de viitorul ce ne aştepta, viitor luminos şi de belşug, şi păreau atît de impresionate încît păreau şi ele gata să-şi ia zborul spre noi. Frica era însă mai mare decît îndrăzneala, spaima le frîngea aripile, iar cuibuşorul „mămichii" lucra ca un magnet.

[1] E vorba de gazul Ciklon B. folosit de hitlerişti în lagărele lor de exterminare.

Îmi găseam mereu cîte o regină a visurilor mele printre fetiţele cu care ne jucam pe stradă, printre colegele de şcoală sau printre păzitoarele de gîşte. Dar nu eram statornic. Destul să-i curgă nasul iubitei, şi din sentimentele mele nu mai rămînea nici urmă. Aşa luase sfîrşit dragostea, jurată veşnică, pentru Mania, Cozia şi Jozia din Sulejów; la fel şi în adolescenţă, cînd fetele care mi se păruseră pînă în ajun nespus de frumoase, a doua zi sub influenţa unor pricini neînsemnate mi se păreau nişte figuri comune.

În vremea aceea o iubeam pe Bronia. Adora Polonia, iar sunetul cristalin al vocii ei mi se părea aidoma cîntecului de privighetoare. Mă fermecaseră glasul şi gura ei încîntătoare. Am trăit cîteva luni cuprins parcă de friguri, uitînd pînă şi de marea mea pasiune: partidul. Din toată dragostea asta n-a ieşit însă nimic. Nu ne-am avîntat nici în rai, şi nici în iad. Obişnuitele mele zboruri m-au mînat la închisoare, iar Bronia n-a avut curajul să mă urmeze. Povestea noastră s-a sfîrşit ca în cîntecul acela de dragoste care spune: „...Eu sînt departe, tu departe..."

Viaţa culturală a tineretului din Widzew se desfăşura acum în locuinţa familiei Schubert, sub conducerea feciorului cel mai mare, Leopold — un mic Leonardo da Vinci al orăşelului. Leopold ştia să dea fiinţă oricărei imagini artistice sau oricărui mecanism folosindu-se de materialele cele mai banale şi de uneltele cele mai simple, convins că oricine poate face la fel. Cînd mi-a arătat aparatul fotografic pe care-l construise şi prima fotografie — cam ceţoasă — făcută de el, îmi spuse şi ce metehne avea şi mă rugă să i-l perfecţionez eu, pentru că el nu mai are timp. Voia să construiască un telescop dintr-un fund de sticlă şlefuit şi din nişte lentile de ochelari vechi. Eu auzisem de telescoape, dar nu mi-aş fi închipuit niciodată că un muncitor de rînd

le putea face din lemn, carton, pînză şi sticlă, doar cu un cuţit de bucătărie!

Eu aflasem din cărţi, superficial ca toţi începătorii, care sînt legile generale ale naturii, în timp ce Leopold le descoperea singur, pornind de la practică, cu o precizie uluitoare, deşi doar instinctiv. La muzică, cu tot sprijinul lui, nu izbutisem să rămîn decît un începător, în timp ce el ştia să cînte din orice instrument, iar vioara şi flautul le stăpînea atît de bine, încît nu numai că ştia să cînte după note dar şi improviza; imita sunete ale naturii şi ştia să-şi exprime orice simţămînt. Era şi compozitor. Se pricepea să facă baloane de hîrtie ce se înălţau deasupra norilor, iar din cîteva linii, ne creiona portrete... Dar la ce nu se pricepea Leopold? Sînt sigur că ar fi putut comanda un regiment de artilerie ca un militar de profesie!

Kunitzer, aflînd întîmplător despre talentele lui Leopold, din fotografia pe care i-o făcuse şi înduioşat de numele lui nemţesc, îl ajută să urmeze nişte cursuri serale. Aici se opri însă generozitatea potentatului capitalist. Cursuri tehnice pentru un tînăr cu înalte însuşiri artistice şi ştiinţifice? Îl priveam, plin de admiraţie şi de mîndrie. Politica n-o prea lua în serios, în schimb activitatea lui artistică cimenta feluritele elemente ale colectivului nostru, constituind totodată un minunat paravan pentru ochii poliţiei.

Într-o zi, ne adunasem în număr mai mare decît se cuvenea la un botez. Tocmai cînd hărmălaia ajunsese la culme, ne pomenim cu comisarul Egorov.

— Ce-i cu voi aici?

— Petrecem, domnule şef!

— A cui e orchestra?

— A noastră!

— Dar domnişoarele? întrebă el, arătîndu-le cu degetul pe fiecare.

— Sînt prietenele surorilor noastre...

— Ei, dacă e aşa, să le fie de bine! Dar la ce vă trebuie orchestră?

— Avem de gînd să cîntăm pe la nunţi.

— Atunci e în regulă! Petreceţi, dar fără gălăgie!

Comisarul ieşi, liniştit.

După cîteva luni am fost silit să părăsesc Widzewul iar peste doi ani — Lodzul. Legătura cu tovarăşii din *Clubul Schubert* (din păcate, nu mai ţin minte decît numele lui Marceli Szulek, proprietarul *Imprimeriei Polone din Lodz,* şi a lui Josef Barkzewski) se rupse complet. Lucrînd din ce în ce mai intens pe tărîm politic şi social, am început să privesc cel mult cu îngăduinţă orice manifestare artistică ce nu era strict legată de activitatea noastră. Goarna şi toba mi s-au părut mai importante decît cvartetele artistice. Iată o pildă:

In vara anului 1905 la Czestochowa, în afara unei înflăcărate munci conspirative, organizasem cu ajutorul simpatizanţilor şi o activitate culturală oarecum legală. Printre altele, la una din fabrici, se ţinu o conferinţă despre holeră, ilustrată cu dispozitive. Organizaţia social-democrată, puternică în fabrica aceea, ne pusese însă piedici din capul locului:

— Tovarăşi, strigase furios un muncitor lung cît un par de telegraf. Ce ne tot bat ăştia la cap cu holera! Că doar holera şi cu mama ei sînt patronii noştri.

Totul era deci limpede: nu mai era nevoie de nici o altă explicaţie. Vroiau să spună: afară cu ei! Trăiască revoluţia!

In privinţa asta adepţii celor două curente muncitoreşti semănau destul de bine. Pe membrii clubului Schubert îi priveam de sus, protector, ca pe nişte oameni care plîng trandafirii cînd pădurea de

lîngă ei e cuprinsă de flăcări[1]. M-am convins însă şi mă conving în fiecare zi că trandafirii trebuiesc ocrotiţi chiar şi atunci cînd cele mai mari primejdii ameninţă pădurea. Chiar şi numai faptul că poţi gîndi la ei îţi sporeşte puterea în luptă împotriva forţelor nimicitoare.

Din fericire, trandafirii n-au încetat să îmboboceascâ nici măcar în perioada hitleristă, după cum nu vor lipsi niciînd amatori care să-i cultive pentru propria lor plăcere.

După o jumătate de veac, în anul 1946, m-am dus din nou la Lodz, la Widzew şi, spre marea mea bucurie, l-am regăsit pe Schubert, înconjurat de numeroasa lui familie de artişti. Leopold, încărunţit, era acum constructor la o fabrică dar, după vechiul lui obicei, se ocupa şi de pictură, de fotografie şi de astronomie. Se folosea de ceea ce mai putuse salva din aparatajul său optic, aproape complet distrus de război. Dar tot muzica rămase marea lui pasiune.

Situaţia se schimbase. Cu ocazia aniversării marii victorii, pentru care luptasem amîndoi vreme de cincizeci de ani, istoria ne mutase din odaia strîmtă de la parterul casei bătrînilor Kunitzer în spaţioasa sală de reuniuni *Wima*. Totul îmi părea nou, măreţ, emoţionant. Decorurile transformau tavanul într-o boltă cerească, iar sala în puntea unui vas ancorat de scenă ca de o insulă a fericirii. Scurta cuvîntare a unui activist ne înfiorase, evocînd fapte petrecute cu un an în urmă, fapte care ne păreau acum nespus de îndepărtate, ne însufleţise pentru prezent şi ne înflăcărase puternic prin icoanele viitorului. Cu toţii eram cuprinşi de sentimentul unei înălţătoare fericiri, ce izvora din noua stare de lucruri: Wima,

[1] Aluzie la o frază celebră din piesa lui I. Slowacki *Lilla Weneda*: „Nu-i vreme de plîns trandafirii, atunci cînd pădurile ard cuprinse de flăcări".

Lodz, Polonia şi toată lumea erau ale noastre! Trăiască Polonia nouă, democrată!

Şi iată că în clipa aceea înălţătoare, Leopold Schubert cărunt, dar încă verde, ridică la fel ca pe vremuri bagheta de dirijor. Trandafirul cultivat în cele mai vitrege condiţii, întruchipat azi într-o orchestră simfonică, căpătase glas în minunata limbă a lui Chopin. Sunetele *Polonezei* în la bemol major pluteau într-un tempo solemn cu o maiestuoasă gravitate. Am simţit atunci adînc măreţia poporului, eroismul şi nemurirea lui. Victorie, victorie, victorie! Ropotele de aplauze au fost doar un slab ecou al entuziasmului, al fericirii noastre.

— Ce vă trebuie orchestră?

— Avem de gînd să cîntăm pe la nunţi!

Sărbătoream nunta nunţilor: prin muzică, spoream elanul constructorilor noii Polonii, iar arta o răspîndeam cu ajutorul lor şi a ţăranilor.

URA

În ciuda grelelor împrejurări prin care trecusem, în prima jumătate a anului, la Lodz, am fost nespus de mulţumit. Mă preocupa problema capitalismului şi a capitaliştilor, dar nu sentimental ci raţional. La Lodz mă simţeam mai bine decît la Sulejów. Începuse să mă entuziasmeze tehnica şi îi stimam pe oamenii care o stăpîneau. Într-un cuvînt eram în largul meu, mai ales că lumea se purta aşa de binevoitor cu mine.

Cu timpul am început să-mi dau seama de greaua situaţie a tovarăşilor mei însuraţi şi cu copii. Vedeam muncitori bătrîni, oameni trecuţi de cincizeci de ani, scoşi din muncă pentru toate fleacurile. De alţii aflasem că fuseseră daţi afară fără preaviz, fiindcă se arătaseră „prea deştepţi". Nu numai accidentele de muncă, dar chiar şi o boală oarecare, o naştere, ori moartea cuiva din familie, atrăgeau după sine mari necazuri, ale căror urmări se resimţeau ani de-a rîndul.

Tovarăşului Trepka îi murise copila, o fetiţă de şapte ani, după ce bolise o jumătate de an. Ca să aibă de înmormîntare, luase bani pe datorie de la colegi şi-şi încărcase din gros contul la băcănie. Nu peste mult timp i se îmbolnăvi şi nevasta. Un felcer

mai în vîrstă, chemat în grabă, îi spuse că femeia avea o boală fără leac: „tuberculoză galopantă". Păcat, zicea el, să cheltuiești bani pe doctorii. Boala mergea înainte cu pasul ei obișnuit, și deloc „galopant", iar biata femeie, deși pe moarte, își îngrijea mai departe de cei doi copii care-i mai rămăseseră și care, la rîndul lor, o îngrijeau pe ea. Așa a dus-o pînă la cea din urmă suflare. O nouă înmormîntare, mult mai scumpă, și iar pierderea lefii pe trei zile. Cu lista de subscripție, cu care porniră vecinele pe toată ulița, nu se adunară decît trei ruble. Tovarășii și colegii de muncă ar fi fost bucuroși să-l ajute, dar n-aveau de unde da mai mult. Mi-era rușine de hainele mele de sărbătoare, de butoni și de fular. Mă tulbura amintirea lui Joska, băiețelul acela de trei ani, care rămăsese încremenit cu ulcica de apă în mînă din care maică-sa nu mai putea să bea. Incetul cu încetul, vedeam limpede în fața ochilor viața muncitorului, în toată grozăvia ei.

Nu peste multă vreme fusei eu însumi încercat de soartă. În luna august, la patru luni de la Paște, am fost înștiințat că murise tata. După sărbătorile petrecute atît de voios, nu-mi intra în cap cum de se întîmplase una ca asta. Nu-mi venea să cred, deși îi vedeam pe toți ai mei în vestminte cernite. Mă lovise parcă o măciucă în cap de durere și mînie: îmi venea să risipesc nisipul...

— Voia lui Dumnezeu, copile, îmi șopti mama, smerită.

— Voia cui? strigai eu furios, întinzînd mîinile cu degetele făcute gheară, ca și cum aș fi vrut să apuc de gît pe făptașul crimei. Mama, îngrozită, se trase înapoi.

— Fă-ți cruce, copile!... Te-ncearcă diavolul! strigă ea, crucindu-se. În numele tatălui, al fiului și al sfîntului duh! Nu păcătui, băiete!

Tata murise subit, la moară, dintr-o pricină necunoscută... Umblau tot felul de vorbe prin sat, dar

mama nu voia să-i facă autopsie. „La ce să-l mai ciopîrţească degeaba"...

Murise tata şi rămaserăm noi, şapte suflete, care trebuia să trăim de pe urma celor trei pogoane năpădite de pir şi buruieni, aşa cum şedea bine unui pămînt de „şleahtic". Peretele din faţă al cocioabei făcea „burtă", acoperişul de şindrilă aducea ca o căciulă desfundată, iar hornul putrezit se aplecase în partea dinspre biserică. Dincolo de uşa cu cîrlig de lemn, în săliţa cu duşumeaua de pietre, mirosea a borş şi a şobolani. De! Casă de proprietar de pămînt! O casă ca oricare alta — „neîncăpătoare, dar a ta".

Fiind moştenitorul de parte bărbătească cel mai mare în ani, era de datoria mea să mă întorc acasă la gospodărie, şi ai mei se aşteptau bineînţeles să mă port după datină. Dar le-am înşelat aşteptările!

Atîta vreme cît trăise tata, mama — „proprietară din tată în fiu" — fusese o femeie plină de vlagă. Acum însă se dovedea o neajutorată, o femeie slabă. Primul lucru pe care-l făcu, fu să zălogească o jumătate de „parcelă" unui vecin. Frate-meu, al doilea după mine în vîrstă, dar mai înalt şi mai bine legat ca mine, intrase ucenic la un fierar; al treilea se băgase calfă la un cizmar, iar al patrulea se tocmise de cîtăva vreme văcar la un agent silvic. Ultimii doi fraţi mici şi mama nu puteau lucra pînă una alta, nicăieri, aşa că-mi căzură, fireşte, în sarcină. Le-am făgăduit cinci ruble pe lună, şi m-am ţinut de vorbă. Dar de atunci, m-am schimbat şi eu şi mi-am schimbat şi concepţia despre lume. Sub povara acestei neaşteptate greutăţi, am devenit mai serios, am început să mă port mai firesc, şi mi-am apropiat mai mult colegii şi tovarăşii mei mai vîrstnici. Mama nu mai contenea cu rugăciunile de mulţumire şi se ruga la Dumnezeu să mă aibă în sfînta lui pază şi de acum încolo. Aşa îmi scria de fiecare dată cînd îi trimiteam bani. Pentru ea, scrisoarea

pe care mi-o scria în fiecare lună şi pentru care-şi făcea timp totdeauna era mult mai însemnată decît curăţatul ogorului de neghină. Jertfise chiar o rublă pentru un acatist ca să mă readucă pe calea cea dreaptă ! Marea nedreptate pe care o înfăptuia zilnic faimosul capitalist din şi mai faimosul lui palat, cu mîinile simbriaşilor săi, ne silea să pornim ofensiva. „Marea politică" nu mă mai orbea. Directorul Lukenbach era pentru mine un individ de aceeaşi teapă cu comisarul Egorov. Nu mă îndoiam că lucrează amîndoi cu aceeaşi rîvnă şi pentru ţar şi pentru Kunitzer. Mai tîrziu, cînd un lucrător de la filatură fusese snopit în bătaie pentru „încăpăţînarea lui", mi-am pus în gînd să-i împuşc în acelaşi timp pe amîndoi. Furia îmi întuneca mintea. Uitasem de toate îndatoririle mele de pînă atunci, socotindu-le mai puţin importante. Iar dacă-mi amintea „conştiinţa" de mama, mă mîngîiam cu gîndul că sînt mame şi mai năpăstuite care nu mai au nici un fecior !

Judecînd după seninătatea cu care arăt purtarea mea, s-ar putea spune că simţămintele mele filiale erau cam slabe. M-am gîndit şi eu la lucrul acesta, totuşi mi-am dat seama că, în raport cu ceilalţi indivizi, ele au întrecut în intensitate media. Sînt oameni exageraţi şi oameni insensibili, după cum există o întreagă gamă de tipuri intermediare, ale căror legături, fie cu cei apropiaţi, fie cu cei străini, se înnoadă în funcţie de felul fiecăruia de a fi. Aşa zisa netrăinicie a sentimentelor depinde de capacitatea omului de a judeca. În îndeplinirea datoriilor noastre sîntem convinşi cu toţii de o anumită ordine a lor, şi, în primul rînd, de ceea ce este mai important în viaţă. E ceva înnăscut şi desăvîrşit prin educaţie, un fel de tradiţie dacă vreţi, de care mulţi nu se pot rupe niciodată. Intră în aceste categorii soţiile „cumsecade", părinţii „cumsecade", „copii buni", „slugile credincioase", şi oamenii cu caracter

„ferm" care, toți, nu se dau în lături niciodată de la îndeplinirea îndatoririlor pe care și le-au luat asupra lor.

Am cunoscut cîndva o văduvă — femeie de vreo treizeci de ani, fără copii, sănătoasă, plăcută la vedere și, pare-se, destul de înțeleaptă — care zăcea înfășurată ca un vierme de mătase în vălurile ei de doliu, trăind într-o continuă stare de transă și nutrind gînduri de sinucidere, de care-mi era milă și pe care aș fi vrut s-o ajut. I-am arătat limpede în cîteva rînduri ce zadarnic îi era traiul, ca și infinitele perspective pe care le avea la vîrsta și cu posibilitățile ei. Nu avea copii, dar dacă ar fi vrut, putea avea. Căutai s-o conving că orice femeie cu mintea întreagă, dacă ține să se simtă mamă a tuturor copiilor din Polonia — și sînt atîția necăjiți care au nevoie de ocrotire și de educație — este neasemuit mai fericită în viață decît o mamă adevărată, în propriul ei cămin. Și apoi, în îndeplinirea acestor misiuni ar putea întîlni un prieten cu orizonturi largi. Eu însumi eram gata să-i deschid asemenea orizonturi! Degeaba! „Mi-aș lua chiar astăzi zilele de n-aș avea o îndatorire" — spunea ea. Mi-am plecat capul cu veneratie în fața adîncii ei dureri și am încercat să aflu, discret, de ce îmi refuzase ajutorul. Nu! Nimeni n-o putea înlocui pe doamna Aurelia în sacrele ei îndatoriri, care constau în a presăra flori pe mormîntul răposatului ei soț!

A murit desigur de moarte bună, făcîndu-și pînă în ultimul ceas datoria. Cred asta fiindcă după cîteva zeci de ani am văzut-o umblînd tot în doliu.

Mama nu era capabilă de sentimente atît de trainice, iar eu și mai puțin. Cînd aveam doar șase ani, mă lăsa lîngă plita încinsă, cu ceaunul de cartofi pe foc, cu ușița vetrei deschisă și cu un morman de lemnișoare dedesupt și pleca la prima liturghie dinaintea postului Crăciunului să-i roage pe Maica Domnului și pe sfîntul Iosif ca să ne ocrotească casa.

Parcă o văd, la întoarcere, cum se uita neliniştită pe fereastră şi-i citesc parcă şi azi pe chip mulţumirea, cînd vedea că pentru a turna borşul peste cartofi, trăsesem cratiţa la o parte de pe foc... (Ca să pot face treaba asta, trebuia să mă sui pe-un scăunel)...

— Bravo, băiete! Te-a luminat îngerul păzitor! Nici nu se putea altfel.

Într-adevăr, Dumnezeu în persoană, ajutat de toată suita şi curtenii lui, ne ocrotea, grijuliu, mucegăita noastră cocioabă...

Chiar mai tîrziu, cînd am părăsit-o, pentru a clădi raiul pe pămînt, am rămas totuşi şi mai departe feciorul ei iubit. Pe vremea aceea însă, după fiecare faptă „rea", mă socoteam o stîrpitură, un blestemat, care făcea tuturor, şi în primul rînd sieşi, în ciudă.

Aveam douăzeci şi doi de ani şi îmi duceam munca de activist de partid, sub un nume conspirativ. Nu puteam s-o văd pe mama, şi nici să-i scriu. Într-o bună zi am primit patruzeci de ruble de la C.K.R.[1] să mă îmbrac ca lumea. Mi-am făcut socoteala că hainele mele cele vechi tot au să mai ţină o vreme, şi m-am gîndit să-i trimit banii mamei, cu care voiam să mă văd la primul prilej. Puteam să fac asta cu atît mai mult cu cît întreţinerea îmi lua cu totul vreo optsprezece ruble pe lună, în timp ce altor colegi nu le ajungea nici suta.

M-am întîlnit cu ea la Piotrkow, pe Szczekanica, în mijlocul unui lan de grîu înflorit.

— Ţi-au dat drumul?!

— Am fugit...

— Pentru numele lui Dumnezeu, fiule! te-or prinde!

— Nu se ştie... Şi noi o să-i prindem...

— Cum vine asta? Pe cine prindeţi? mă întrebă

---

[1] Centralny Komitet Robotniczy: conducerea P.P.S.-ului (Partidul Socialist Polon).

ea spertată. Şi apoi, cu o urmă de batjocură în glas : Ce tot vorbeşti ? Mai bine te vedeam mort...

M-am uitat la ea cuprins de milă şi nu m-am lăsat impresionat. M-am căutat în buzunar şi i-am dat o monedă de zece ruble, pe care aş fi vrut să i-o dau şi să fug înapoi, de unde am venit. M-am întors spre ea dar n-am putut scoate o vorbă. Văzîndu-i ochii, a căror lumină, stinsă, începea să-şi piardă lucirile, supărarea mi se prefăcu pe loc în duioşie. Mi-am stăpînit tulburarea, am zîmbit şi, pînă la urmă, am izbucnit într-un rîs din toată inima. Mama, căreia i se uscaseră lacrimile, mă privea întrebătoare :

— Mamă, aş vrea să te văd aplecată peste cosciugul meu !

Mama se porni din nou pe plîns:

— Nu mai vorbi prostii ! Mi-a secat izvorul lacrimilor de mult ce-am plîns din pricina ta !

Ne-am povestit unul altuia, plini de dragoste, cum a fost, cum este şi cum ar putea fi viaţa. Cînd ne-am luat rămas bun, mama m-a binecuvîntat, ca şi cum plecam la război ! Tare ar fi vrut să rămîn, dar nevoile erau mai puternice decît voinţa noastră :

— Eşti un copil bun, numai să nu uiţi de Dumnezeu. La biserică te duci ?

— Zilnic, răspunsei eu zîmbind, şi-i arătai cu mîinile spre bolta uriaşă.

Ne mai îmbrăţişarăm o dată şi apucarăm apoi fiecare pe drumul nostru, gîndindu-ne fiecare la viitorul nostru, atît de felurit şi totuşi atît de apropiat.

Proiectasem un atentat pe care însă nu l-am mai săvîrşit. Conducerea partidului mă considera, se vede, prea tînăr. Ludwig Sledzinski, cu cîţiva ani mai în vîrstă, îmi şopti la consfătuirea din pădurea Widzew:

— Sînt nemernici şi mai mari decît ăştia ! Viaţa dumitale preţuieşte mai mult decît haita asta de cîini. Invaţă ! Partidul are nevoie de oameni ridicaţi,

gata la orice! Nu peste mult, vom trece la un atac serios!

Îmi făcusem un plan pe care-l socoteam „infailibil", îl puteam executa, fără să-mi pierd viaţa. Deci mă împotrivii. Dar eram disciplinat şi cum n-aveam arme am fost silit să mă potolesc.

Pe vremea „Neatîrnării" am dat peste amintirile lui Sledzinski şi în ele peste fraza: „...După atentatul nereuşit împotriva lui Egorov...". Tare aş fi vrut să aflu dacă atentatul acesta a avut loc înainte ori după propunerea mea. Din păcate însă Ludwik, cel mai vrednic dintre activiştii din vremea aceea, nu mai e în viaţă.

Cred că atentatul a avut loc mai tîrziu, sub influenţa unor membri de partid care, mai impulsivi, nu puteau rămîne liniştiţi cînd teroarea guvernului şi a direcţiei fabricii se înteţea.

Industria din Lodz trecea printr-o serioasă criză economică, cu grave urmări pentru pătura muncitorească. Întreprinderile mai mărunte îşi încetau producţia, ori o restrîngeau, iar în cele mari scădeau salariile, prin toate mijloacele, chiar şi prin amenzi exagerate, pentru pretinse încălcări ale regulamentelor.

Comitetul muncitorilor din Lodz lansase un apel, care, trecut din mînă în mînă, a avut asupra noastră efectul pe care l-ar fi putut avea o telegramă ce ar fi anunţat apropiata schimbare de orînduire. Partidul ne înştiinţa că veghează şi că se pregăteşte de atac, îndemnîndu-ne să ne apărăm şi să rezistăm prin orice mijloace.

De rezistat, rezistam, e drept, dar unora dintre noi, înzestraţi cu mai multă energie, asta nu le ajungea. Ceream să trecem la acţiune! Iată de ce ne-am bucurat, cînd am aflat de la un trimis special că majoritatea activiştilor de partid nu erau de acord cu metodele de luptă de pînă atunci şi că se pregăteau de o acţiune energică: „La forţă vom răspunde

prin forță. Nu vom mai fi un partid socialist pasiv, ci unul activ: *Proletariatul*. Fără a șovăi, eram gata să pornim la orice acțiune alături de viteazul și minunatul trimis. Dar trebuia întîi să ne organizăm și să ne înarmăm. În așteptarea armelor, apelul a fost trimis și celorlalte cercuri. În conducerea fabricilor, erau o serie de nemernici care trebuiau măturați. Împușcarea măcar a unuia dintre ei putea avea — o simțeam cu toții — o mare înrîurire asupra mersului evenimentelor. Pe revoluționarul din „Proletariat" nu l-am mai văzut prin Widzew! A fost arestat; s-o fi împăcat oare cu programul existent, sau mai simplu, n-a mai avut de ce să vină? Nimeni nu știa! Partea noastră era că nu mai văzusem de atîta vreme pe cineva din vechea organizație, încît unii, mai slabi de înger, intraseră la bănuieli chiar și în privința partidului! Se făcuse beznă nu numai în noi, dar și în cîmpul nostru de activitate; la Kindermann, Silberstein și Scheibler. Ne simțeam o familie ghemuită la căpătîiul unei rude apropiate, grav bolnave, în așteptarea medicului care zăbovea: „Și dacă nu mai vine?..."

Țineam totuși un fel de legătură cu tovarășul Josef Wolczanska la numărul 53. În răstimpul ăsta, cel mai greu prin care am trecut, mi-a dat o adresă pe strada Zachodnia, fără să-mi spună numele gazdei. Trebuia să ciocănesc în ușă de trei ori la rînd — de fiecare dată într-alt fel — să repet apoi cele trei ciocăniturи și să spun că vin în numele lui Josef. Încăperea se afla pe un coridor întunecos, la etajul întîi. Cînd m-am dus acolo, aveam trac ca un actor. Primul chibrit pe care l-am aprins s-a stins, după o oscilare scurtă. Al doilea, s-a rupt și abia cînd l-am aprins pe al treilea, nimerii ușa. Înainte de a fi făcut ceva din tot ce trebuia făcut, sesamul se deschise:

— Ce doriți?

— M-a trimis Josef. Voiam tocmai să bat...

Fața omului se lumină de un zîmbet prietenos. Încuie ușa cu cheia, și scoțînd un teanc de broșuri din dulap, se porni să le împacheteze, în niște hîrtie cenușie. Pe coperta lor scria: *Culegere de cîntece revoluționare,* iar după format și după culoare mi-am dat seama că toate erau la fel. Eu mă așteptasem la arme, și el îmi dădea versuri! Mi-ar fi fost drag numai tocul unei arme, căci ar fi fost o mărturie a prevederii de care dădea dovadă partidul. Misteriosul locatar, nevoind pe semne să-și trădeze glasul, tăcea tot timpul. Nici eu n-aveam nimic de spus, iar întrebările nu-și găseau rostul. Ne-am strîns mîinile în tăcere, cheia se răsuci în broasca căptușită parcă cu catifea și ușa se închise în urma mea, fără zgomot.

În două zile broșurile ajunseseră în toate cercurile revoluționare din Widzew și în cartierele mărginașe din partea de miazăzi a Lodzului. Asta a fost timp de două luni singura noastră activitate de partid, fiindcă nici noi înșine nu ne mai consideram un partid. Făceam parte din ceva ce abia se înfiripa. „Tovarășii din partid" se puteau sluji de noi cu drept cuvînt cum le venea la îndemînă, referindu-se chiar — în diferendele ideologice dintre ei — la părerile noastre. Încă de prin anul 1908 — în sînul partidului se ducea o luptă între fracțiunea de dreapta, și cea de stînga — Pilsudski se adresa maselor: „Să-și spună tovarășii cuvîntul!"

Iar tovarășii vorbeau așa cum îi dădăcise Pilsudski, conform ideilor ce le băgase el în cap. E știut doar din geologie, că cel mai tînăr strat se pretează cel mai bine la prelucrare... De atunci și pînă azi clasa muncitoare s-a călit mult. Noi însă, cei din Widzew, sub vraja acelui revoluționar chipeș și guraliv de care am pomenit, ajunsesem un fel de teroriști, o fracțiune a *Proletariatului...*

Aceasta era, pare-mi-se, principala pricină a izolării noastre. Mai tîrziu au încercat să ne recîștige,

dar chiar de la primii paşi au pierdut bătălia. Un alt tovarăş, mai puţin chipeş, dar mult mai convingător, ne-a dovedit — dîndu-ne drept pildă organizaţia *Narodnaia Volia* — cît de vătămătoare era teroarea politică şi cît de inutilă, dacă nu chiar criminală, cea economică. Ne-am ruşinat că ignorasem un adevăr atît de limpede, mai ales că tovarăşul Grzelak rostise răspicat, tocmai ce simţeam şi noi în acele clipe :

— Şi-au rîs de noi. Dacă „tovarăşul" cel chipeş ne-ar fi spus măcar pe jumătate din cîte am auzit acum, nu s-ar fi alăturat nimeni *Proletariat*-ului !

Am crezut că lecţia mi-a folosit şi că de acum încolo n-am să mă mai alătur niciodată de o politică „radicală". Ce naivitate !

Atacînd Uniunea Sovietică, hitleriştii au pornit cu iluzia că vor avea de-a face, ca şi altădată, cu blîndul ţăran rus înarmat doar cu ciomege. Îndată ce au trecut de Minsk — treziţi din prima beţie a războiului „fulger" — şi-au dat seama de greşeala săvîrşită. Corespondenţii de război ai *Beobachter*-ului raportau în lungi coloane despre nemaipomenita „demoralizare" a „ruşilor", „demoralizare" cauzată bineînţeles de comunism. Nu există o Rusie, scriau ei, ci doar o ţară a bolşevismului. Nu există ruşi, ci doar monştrii ai urii bolşevice.

Începuturile acestei stări de „demoralizare" se făcuseră intens simţite la Lodz încă de acum cincizeci de ani. Atacurile capitaliştilor, în perioadele de criză, le adînceau tot mai mult.

După primul contact cu ideile socialismului, mă uitam de sus la fabricanţii pe care-i cunoşteam bine. La slugile lor, priveam însă cu un fel de milă. Cam cum se uită un catolic sărman dar virtuos, la bogătaşul catolic dar păcătos : „La ce-ţi foloseşte bogăţia asta nemaipomenită, cînd n-o poţi lua pe lumea cealaltă ?" Acum însă, sub influenţa mizeriei şi a tiraniei tot mai crunte, ca şi a conştiinţei tot mai vii

că tirania poate fi izgonită, capitalismul lua în mintea şi în sufletul meu forma unui monstru, iar unii capitalişti se preschimbau în duşmanii mei personali. Aşadar, nici vorbă de milă pentru blestemaţii rămaşi pe dinafara răului, ci ură neîmpăcată faţă de nişte egoişti nemernici, care-ţi erau stavilă în calea fericirii!

Pe proprietarul fabricii la care lucram îl vedeam destul de rar ca să nu zic chiar deloc. Prezenţa lui se făcea însă permanent simţită prin maiştrii, contramaiştrii şi directori. Adică prin dulăi, prin cîini poliţişti, prin căţeluşi de salon ori prin jigodii de rînd, aşa cum le era fiecăruia chipul şi năravul, sau „fii de căţea" cum îi numeam în clipele de lirism. Asta era poziţia sclavului faţă de stăpîn, oricît de numeroase şi de felurite ar fi fost înfăţişările: cîte vreun muncitor avea atitudini servile, ipocrite. Dar cîţi alţii — victime ale unei provocări, ori ale unui şir de nedreptăţi mărunte — n-au fost siliţi, scrîşnind din dinţi, să părăsească fabrica şi să rătăcească apoi flămînzi?

Prin protecţia şefului de orchestră, am fost mutat la secţia de finisare, unde lucram în condiţii mai bune şi cu o leafă sporită de zece groşi. Acolo era şef Zakrzewaki — un domn mai vîrstnic, cu apucături de milionar care, faţă de bărbaţi, se purta destul de corect. Avea o prea bună părere despre sine ca să nu-i muştruluiască pentru fleacuri. Cu femeile însă, fie că erau mai coapte, fie mai tinere — toate însă destui de isteţe, cum o cerea chiar felul muncii lor — se purta atît de disprețuitor, încît ai fi zis că are de-a face cu nişte slugi de pe moşia lui, ori cu nişte femei de stradă.

— Înfăşoară încă o dată materialul ăsta, domnişoară!

Dar cu ce intonaţie rostea cuvîntul „domnişoară!" Eu, bineînţeles săream!

— Domnişoară Wladislava, îţi dau şi eu ajutor.

— Dar dumneata ce faci aici ? !... Aha.

Şi domnul şef se îndepărta, fără să-mi acorde vreo atenţie, închipuindu-şi că sînt îndrăgostit de Wlada. Ştia că e primejdios să jigneşti iubita cuiva, fie chiar a unui muncitor. Peste o săptămînă am fost mutat la o treabă mai „urgentă", iar peste puţin timp la magazia condusă de Horn, care mă cunoştea încă de pe vremea cînd lucram la secţia de înnălbire, îmbrăcat cu hainele mele din Sulejów. Crescusem între timp, eram mai serios şi dovedeam, chiar în noul mediu în care trăiam, o remarcabilă demnitate personală, ce se potrivea la un cioban ca mine, ca nuca în perete ! Cine-a mai pomenit aşa ceva ! E lucru de la sine înţeles : cînd eşti cizmar, nu-ţi da ifose de mare învăţat.

In timpul ultimului război, după ce am păscut timp de doi ani vacile, am fost avansat la rangul de om de servici la P.Z.U.W. Mai tîrziu, cînd mi s-a încredinţat un post la registratură, am fost privit cu ironie : „A, ăla care a fost om de serviciu !" Prestigiul meu de „funcţionar" avea de suferit. Mă desconsiderau chiar şi colegii cu vederi mai largi ! Şi cînd te gîndeşti că sînt funcţionari serioşi cu „educaţie aleasă" — nu la P.Z.U.W., Doamne fereşte ! — cărora n-ar trebui să li se dea nici cele mai mărunte funcţii într-un birou : pentru că sînt nişte pierde vară, nişte neisprăviţi şi nişte învechiţi !

Horn nu mă putu înghiţi din prima clipă. De cum mă vedea, strîngea din pleoape, şi-mi vorbea repezit — asta cînd nu-mi comunica dispoziţiunile lui prin semne. In cîteva rînduri mi-a făcut aspre observaţii pentru că am vorbit cu colegii şi colegele din alte secţii, deşi depăşisem multe norme în ziua aceea. Mă stăpîneam din toate puterile să nu izbucnesc, dar îi ascultam ordinele, sau numai cu jumătate de ureche, sau cu o gravitate exagerată şi cu o privire obraznică, întocmai ca un prinţ aflat în captivitatea întîmplă-

toare şi trecătoare a unui ţărănoi. „Hai! Te ascult! Dă-i drumul mai departe...“ părea să spună nepăsarea privirilor, a mîinilor şi a picioarelor mele.

Bineînţeles că am ajuns la o ruptură, după toate aparenţele, dintr-un fleac. Într-o bună zi, rănindu-mă la un deget, mă dusesem la infirmerie şi lipsisem vreun sfert de ceas de la lucru.

— Ce mai e şi asta?

I-am arătat degetul bandajat.

— Te doare „deştu“?

— Da, mi-am rănit degetul! Dar de ce mă jigneşti?...

— Cum? Ce spui?

— Ce-ai auzit! răspunsei eu pe acelaşi ton, aplecîndu-mă spre el aşa cum făcuse şi dînsul.

Se pare că aveam o căutătură ameninţătoare, fiindcă omul se trase înapoi şi numai cînd fu departe de mine îmi strigă:

— Nu mai ai ce căuta aici!

Mă răcorii la rîndu-mi, aruncîndu-i nişte vorbe la auzul cărora roşisem pînă atunci. Din cioban, Horn mă înălţase — ştergînd-o din magazie — la rangul de bandit!

Martorii păstrau o neutralitate severă. Chiar după plecarea şefului, nimeni nu făcu măcar un gest de compătimire. Au fost însă şi alţii care, de enervare, n-au închis ochii toată noaptea.

Greu de explicat şi greu de înţeles, dar sînt pe lumea asta oameni care aşa, fără nici un motiv, îşi atrag asupra lor adevărate năpaste.

După cum vedeţi, la începutul primăverii 1900, contrar dorinţei mele, m-am pomenit fără lucru. Am pornit deci din nou prin zăpada de martie, spre graniţă, la Konin, cu gîndul să mă tocmesc la muncile agricole din Prusia. Dar Felek Guzdral mi-o tăiase scurt:

— Acolo n-au nevoie de domnişori răsfăţaţi ca tine!

Există oameni ce nu sînt la locul lor în nici o categorie socială. Pentru unii eram prea delicat, pentru alţii prea grosolan. Din acest punct de vedere cu mine nu s-a schimbat nimic nici pînă azi! Noroc însă că în loc să mă întristeze, lucrul acesta mă amuză.

Nu pot spune că m-a durut prea mult neizbutita mea încercare de-a vedea străinătatea! Mă săturasem de debuturi. Eram cîteva zeci de argaţi, de diferite vîrste — printre care vreo cincisprezece fete — dar nu se închegase nici un fel de colectiv sau solidaritate. Orice acţiune era individuală. O gloată ce scurma după cîştig, cu însuşirile şi năravurile firești oricărei adunături de pretutindeni. Din toată ceata numai Franka din Topol îmi arătă o oarecare simpatie. Era o fată harnică, bine făcută, trecută de douăzeci de ani.

— Nu-l asculta, măi prostule! spunea ea. Alţii mai papă-lapte şi tot au găsit acolo de lucru!

Cînd i-am spus că vreau să mă întorc, m-a privit scîrbită. Nu mai văzuse un guguman mai mare ca mine!

M-am întors la Lodz, tocmai la timp. Providenţa — în persoana tovarăşului Karol Wedrowski — avea grijă de mine. Am avut noroc cînd m-am dus la el. Am stat îndelung de vorbă şi am primit asigurarea că într-o săptămînă am să intru la secţia de finisare a fabricii lui Silberstein, de pe strada Potrkowska. Adevărată minune! O slujbă ca asta în plină criză, se putea obţine numai cînd aveai proptele serioase! Wedrowski mi-a dat să înţeleg că partidul nu era străin de asta. De altfel îmi dădusem şi eu seama că partidul e tot mai puternic şi că raza lui de acţiune se măreşte. De altfel numai despre epoca aceea s-ar putea scrie volume întregi.

In ciuda crizei se ridicau spre cer noi coşuri de fabrici, se produceau noi mărfuri şi o dată cu ele luau naştere noi celule revoluţionare. Conducătorii

mişcării erau preocupaţi tot timpul de soarta activiştilor sociali, de asigurarea mijloacelor de trai. Fapt e că la sfîrşitul lui aprilie aveam de lucru şi locuiam în inima oraşului, fiind totodată în centrul mişcării şi al grupului de agitatori.

Făcusem un serios pas înainte: aveam o locuinţă de strada Gubernatorska pe care o împărţeam cu un alt tovarăş, burlac ca şi mine. O cameră minunată, cu balcon şi cu nesfîrşita privelişte a cerului proptit pe coşurile de cărămidă roşie ale fabricii. Munceam la măsurarea materialului gata fabricat, la etichetarea şi împachetarea lui. Făceam deci un fel de muncă intermediară, între contopist şi lucrător. Veneam în cămaşă şi cravată; dar cînd mă stinghereau, împodobeam cu ele pereţii. Leafa — cinci ruble şi patruzeci de groşi pe săptămînă — era plătită în aur curat. In ziua plăţii, monezile grele se revărsau din casetă, împrumutînd lumii întregi strălucirea lor.

In comparaţie cu Widzew, eram un magnat! La început, avînd aceleaşi nevoi de totdeauna, banii mi-au ajuns ca s-o ajut pe mama şi să trăiesc îndestulat. Dar nici cel mai chibzuit tînăr nu poate rezista ispitelor neghioabe. Se lasă cuprins de fel de fel de ambiţii, poftele îi depăşesc puterile şi ajunge, în genere, o făptură dubioasă. Aşa şi cu mine. Pe nepusă masă mi-am dat seama că date fiind noile condiţii, costumul meu de „kamgarn" abia dacă mai era bun pentru lucru. Trebuia dar să mă gîndesc la unul nou. Şi numai prostănacii din Tuszyn îşi mai puteau permite să poarte vara ghete cu elasticul lăbărţat la pantaloni înguşti, moderni! Urma, neapărat, să-mi cumpăr nişte botine „prunelle" cu nasturi care se închid cu croşeta. Scumpe? Da de unde; o pereche de ocazie costa numai o rublă. Mîndreţea mea de pălărie, castanie — care părea pe capul meu cu părul ciufulit ca o morişcă, îşi pierduse forma, cu toate c-o prinsesem sus cu un ac. In zilele de lucru — treacă-

meargă, duminicile însă, ba! Şi apoi, pe vremea aceea îşi putea îngădui cineva să umble în botine „prunelle", dar fără mănuşi? Şi cărui tinerel bine îmbrăcat nu-i plăcea să meargă la cafenea, la teatru sau la concert?

Pe strada Wolczanska, nu departe de Andrzej, era un vestit local condus de frumoasa Jadzia. Pentru doisprezece groşi — numai doisprezece! — puteai lua loc pe un scaun confortabil, la o masă acoperită cu o placă de marmură lustruită, unde mîncai o prăjitură gustoasă, hrănitoare, cu aluat de drojdie şi miros de unt şi scorţişoară. Acolo puteai să bei un ceai aromat şi, pe deasupra să admiri în voie o minune de fată serioasă, fină ca un filigran!

Nu-mi mai ajungea *Gazeta Swiateczna*[1]. De aceea m-am abonat, împreună cu colegul meu de cameră, şi la publicaţia *Rozwój*[2] — pricină de noi cheltuieli. Dar cerneala ei proaspătă te stimula, îţi biciuia dorinţa de-a stăpîni ştiinţa, de a pătrunde în minunatele ei taine; numai cînd o miroseai te simţeai parcă mai învăţat! Incercasem de mult plăcerea asta, pe vremea cînd cumpărasem de la Poznanski din Piotrkow, *Culegerea de pagini alese din scriitorii poloni* — de care avusesem nevoie la Sulejów, în clasa a treia. N-aş şti să spun ce mă fermeca mai mult pe vremea aceea: parfumul părului iubitei, ori a cernelii ziarului din Lodz! O! ce minunat era *Rozwój*. Un critic dramatic lăudase în ziar punerea în scenă a piesei lui Kisielewski[3] — *I plasă*. Kubacki era oricînd gata să cheltuiască patruzeci de groşi, iar eu ardeam de dorinţă să văd piesa. Mă mîngîiam cu gîndul că n-o fi foc. Dar a fost foc, pentru că piesa m-a vrăjit mai tare decît Jadzia de pe strada Wolczanska şi mi-a trezit pofta de-a mă duce şi la alte spectacole, la care i-am cărat după mine şi pe cei-

1 Foaia duminicală.
2 Propăşirea.
3 Kisielewski Jan August (1876—1918) dramaturg polonez.

lalți. De cînd „jucasem" rolul baronului — la Franek Skrobinski — jumătate din sulejówienii strînși la oraș voiau să vadă piesa cu actori adevărați. În curent cu tot ce se juca, am devenit cu timpul un adevărat cunoscător. La concertul dat de Barcewicz [1] și de o cîntăreață, al cărei nume l-am uitat, deși era o mare artistă, ne-am dus cu toții. Biletul costa o jumătate de rublă. Sfîrșitul lumii, nu alta!

Nu vă mai spun că am trăit atunci cea mai frumoasă epocă din viața mea, fiindcă am spus-o de atîtea ori. Pe scurt viețuiam într-o veșnică încîntare din care nu voiam și nu puteam ieși. Năzuiam parcă, conștient, să ajung în fundul iadului!

Eram cîțiva tovarăși nedespărțiți: Stanislaw, Kónstanty și Leon Kukulski, Czesław Kubacki, Bolesław Markowski, Schmidt (Stanisław Kukulski a murit pe baricade, în 1905), toți mai deștepți ca mine, mai „culți", unii chiar cu trei clase de liceu. Ne socoteam egali în toate, deși din punct de vedere material aveam posibilități mai restrînse.

Nu zăbovi să se ivească însă nici nevoia, de neînlăturat, de-a avea batistă și ciorapi de duminică. Flanelele de corp au început deodată să mă strîngă, iar pentru prinsul gulerelor separate, trebuia să-mi modific cămașa. Și, colac peste pupăză, într-o bună zi, tovarășul „Atalek" se apucă să-mi pomenească despre o carte în care se pun probleme peste care trecusem în practica vieții de toate zilele, dar care continuau să viețuiască în mine, nerezolvate. Ca și alții de seama mea, îmi băteam joc de Dumnezeu și de toți sfinții, deși mă neliniștea frica de pedeapsă. Și iată că *Draper* [2] ne putea lămuri problema, știin-

---

[1] Barcewicz Stanisław (1858—1929) celebru compozitor și violonist.

[2] Draper John William (1811—1882) om de știință american a cărui lucrare *Relațiile dintre știință și rațiune*, apărută în traducere polonă în anul 1883, punea problema despărțirii științei de religie.

ţific ! Nu era sigur însă că vom putea căpăta cartea, fiindcă nu se vindea decît celor care terminaseră cel puţin liceul. Am încercat totuşi, ne-am asociat şase inşi şi am dat fiecare cîte o jumătate de rublă, hotărîţi la nevoie să-l mîntim pe librar. Şi iată că minunea se întîmplă ! Tovarăşul Schmidt ne aduse şi cartea şi un rest de bani destul de considerabil !

Nevoile mele sporiseră, şi o dată cu ele şi cheltuielile, aşa că ajutorul ce-l dam mamei se împuţinase, chiar dacă făceam economie la mîncare. Moneda de cinci ruble de aur pe care o căpătam simbrie nu mă mai bucura. Uneori, dacă nu m-aş fi stăpînit, i-aş fi zvîrlit-o în ochi chiar maistrului care făcea plăţile ! De stăpînit, mă stăpîneam eu, dar el simţea, şi cu timpul neîncrederea i se prefăcu în duşmănie.

Bătrînul neamţ îşi apăra cu o nezdruncinată dîrzenie prestigiul lui de maistru. Ca un automat, reacţiona mereu la fel în orice împrejurare ivită în muncă. Parcă era o celulă fotoelectrică ! Toate uneltele trebuiau să stea pe *Wickelstuhl,* la locul hotărît dinainte şi pentru totdeauna. Fiecare operaţie trebuia îndeplinită după ordinele lui. Mă supuneam, dar numai cînd era de faţă, altminteri lucram cum mă tăia capul numai să termin mai repede. De pildă, balotul strîns şi împachetat îl aruncam peste celelalte, fără să mă mişc de lîngă masă. Maistrul, înfuriat, mă punea să-l scot de unde-l aruncasem, să-l pun la loc pe masă şi apoi să-l duc la locul lui — după toate regulile artei. Pierdeam aşa minute preţioase eu, care preţuisem şi am preţuit timpul chiar cînd făceam de corvoadă ! Pentru că voiam să-l folosesc stînd de vorbă cu colegii, ori citind broşurile pe care le tot găseam în masa mea de lucru. Şeful mă privise cu neîncredere chiar din prima clipă. Îndrăzneala mea, deşi stăpînită, îl făcea să se încrunte. Acestui reprezentant al capitalismului autocrat nu-i plăceau

oamenii îndrăzneți. In vremea aceea, orice lucrător bun trebuia să dea dovadă de umilință și de o totală supunere spirituală, care să se vadă prin întreaga lui atitudine.

La început m-am supus în totul regulamentului nescris al fabricii, cum m-am supus și îndatoririi de a-mi saluta șefii — care treceau pe lîngă mine fără a mă observa. Eram o părticică dintr-un întreg nediferențiat. Treptat, treptat, pe măsură ce săptămînile treceau și se împlineau într-o jumătate de an, se ivi și conflictul! Alcătuisem un colectiv bine închegat. Eram cam zece inși, toți oameni conștienți, care acționau solidar și-și dădeau de știre ori de cîte ori se ivea vreo primejdie. Nu ne scăpa nici o mișcare pe care o făcea maistrul în cușca lui de sticlă. Deseori, ne urmărea clipind din pleoape. Simțea ce se petrece, dar nu știa de unde vine răul, deoarece chiar și unii dintre cei mai buni lucrători ajunseseră de o îndrăzneală fără pereche. Cei doi spioni tocmiți să ne vîndă fură descoperiți în grabă, iar grijulia corecție pe care i-am administrat-o unuia dintre ei, bineînțeles în afara zidurilor fabricii, potolise zelul celuilalt. De altfel, muncitorii fuseseră atrași cu toții în acțiunea solidară de rezistență împotriva conducerii și a cozilor ei de topor. Maistrul, misterios ca un sfinx, ne ocolea acum cu totul, provocîndu-ne doar prin pedepse bănești, ori prin veșnice mustrări. Cînd mă uitam la el, simțeam că începe să-mi fiarbă sîngele în vine. Niciodată în viață nu simțisem atîta ură ca cea stîrnită în sufletul meu de ofilita lui virtute de slugă credincioasă. Cînd trecea pe lîngă mine parcă îmi pierea răsuflarea! Aș fi fost în stare să-l strivesc cu dispreț, sub călcîi, ca pe un șobolan. Așa am ajuns pînă la urmă să zămislesc un gînd ucigaș!

Fata lui îi aducea zilnic gustarea de dimineață, pe care i-o lăsa pe fereastra scării, între etajul unu și doi. Uneori mîncarea rămînea acolo și cîte o oră. Cînd coboram, încremeneam lîngă cana de cafea,

priveam cercetător în jur şi îmi făceam socoteala dacă o să am răgaz să ridic capacul, să arunc otrava înăuntru şi să-l pun la loc, înainte de a fi văzut de cineva. Ce bucurie! Capacul se lua uşor! Deci, într-o singură clipită şi fără nici un zgomot, puteam să otrăvesc un duşman al omenirii. Gîndurile îmi fulgerau prin minte, inima îmi bătea să se spargă, iar eu îmi spuneam mereu: „Să-l otrăvesc..." hotărîi să găsesc otravă...

Dar a fost greu! Nu puteam spune destul de limpede unde şi cum voi folosi otrava pentru şobolani şi la amîndouă farmaciile refuzară să-mi dea stricnină ori arsenic. M-am dus să-mi vărs necazul la tovarăşul Wedrowski. La Lodz, rozătoarele îşi făceau într-adevăr de cap. Acasă, terminaseră cu podul şi vizitau acum încăperile ultimului etaj. Dacă otrăveam cîţiva, îi speriam pe ceilalţi şi scăpam de toţi! Wedrowski mi-a făgăduit să-mi facă rost! Minunat! Scăpam şi de şef şi de şobolani! Numai de nu şi-ar schimba pînă atunci locul unde-şi păstra cafeaua... In fiecare zi, la aceeaşi oră, coboram în goană treptele şi totdeauna îmi zvîcnea inima ca şi cum trebuia chiar atunci să-mi înfăptuiesc crima. Intr-o zi, fata întîrzie şi pentru că mă tot fîţîii pe scări în sus şi în jos, maistrul mă luă la trei păzeşte, după obiceiul lui, spunînd că-mi pierd timpul şi ameninţîndu-mă că mi-l pune la socoteală. Eram însă aşa de prins de gîndul meu că pentru prima dată nu mă supărai deloc. Important era faptul că gustarea întîrziase doar şi că la momentul cuvenit totuşi voi putea să-l satur. Acum, mi-era chiar milă de „şobolan"!

In după amiaza aceleiaşi zile se răspîndi însă prin sală o ştire nemaiauzită. Se pregătea ceva! Într-adevăr, n-a trecut mult şi prin uşa din faţă îşi făcu intrarea şeful secţiei de finisare — Zimnywoda — împreună cu maistrul şi cu poliţistul care sta de obicei în cabină.

Am înmărmurit — și eu și ceilalți — și am lăsat lucrul început din mînă : grupul venea de-a dreptul către mine ! Cu o mutră de maiestuoasă siguranță, maistrul trase afară din masa mea întreg sertarul.

— Iată ce muncitor e ăsta !

Dar, spre necazul celor însărcinați cu percheziția, nu s-a găsit nimic compromițător.

— Ia-ți catrafusele și vino la birou !

Nu știu dacă mi-aș fi pus sau nu în aplicare planul, fiindcă mi se întîmplase deseori în viață să-mi schimb hotărîrea de-a săvîrși o faptă importantă chiar în ultima clipă și în ciuda unor pregătiri îndelungate. Dar, după un timp, cînd mi s-a mai limpezit mintea, am mulțumit soartei că mă ferise de omor. Atunci însă, cînd am trecut pentru ultima oară prin fața ferestrei cu gustarea maistrului, eram ca înnebunit de mînie : „Nu e numai un nemernic, dar și spion !“

La birou mi s-a plătit ce mi se cuvenea pe ultimele trei zile și apoi am fost dat afară :

— Ajunge ! N-avem nevoie aici de haimanale ca dumneata !

Din pricina rușinii și a neputinței mele, mi se făcu negru înaintea ochilor. Mi-am dat frîu liber furiei și ridicînd pumnul spre uneltele capitalistului, le-am strigat :

— Voi, ca mîine, o să vă cărați de aici, dar eu am să mă întorc !

Am așteptat patruzeci și trei de ani pînă să mă pot întoarce. Nu. N-am așteptat ! Ne-am cucerit dreptul acesta cu multă trudă, luînd poziție după poziție.

Responsabil de carte : Florin Chiriţescu
Tehnoredactor : Ionel Gheorghiu
Corector : Neli Teodosiu

Dat la cules: 02.02.57. Bun de tipar: 14.05.57. Tiraj: 8110 ex. Hîrtie: Semivelină sat. de 65 gr. m² Ft. 540×840/16. Coli ed.: 11,35. Coli de tipar: 15. Ediţia I. Comanda 3101. A. nr. 06296. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare: 885—31=R.

Tiparul executat sub com. Nr. 706 de Tipografia Edit. C.C.S. Str. Pitagora 16. Bucureşti — R. P. R.

Lei 4,50